OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

89553

Jankovics

Egy század legendái

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

H
OSZK
2522

KMNY

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

JANKOVICS · MARCELL

Egy század legendái

KIRÁLYI · MAGYAR · EGYETEMI · NYOMDA ·

Der Bergdoktor

5723.

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK

JANKOVICS

EGY SZÁZAD LEGENDÁI

5723.

OSZK

Kemény

OSZK

A borítólapot Végh Gusztáv tervezte

JANKOVICS MARCELL

EGY SZÁZAD LEGENDÁI

REGÉNY

OSZK

A MAGYAR KÖNYVBARÁTOK RÉSZÉRE KIADJA

A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

FELESÉGEMNEK

ORSZ. SZÉCHENYI KÖNYVTÁR

2522

R 2

89553

R 1886
R 1965

ORSZ. SZÉCHENYI- KÖNYVTÁR
Növedékkapló
1904 év 40

DÉDAPÁK

Egy század legendái... A címet szabadon vettem Hugo Viktor után (La Légende des siècles).

Nem lírikus-epikai ciklus, még csak nem is regény. Csak néhány kis epizód száz esztendőből, magyar névtelenek életéből. Egyetlen család sorsából. Dédapák, nagyapák, apák és fiúk keserves sorsa, négy nemzedéké. Nem köznapok realitásai, csak éppen a forduló napok. Az egészen köznapit letakarta a hant. Egyszer vagy másszor mindegyik magyar megélte ugyanezt. Mindannyian jót akartak. Hogy nem vált be, nem egészen az ő bűnük. Mindig egész fajtájuké, mely szeret ábrándozni. Mindig a nagyvilágé, mely igazságtalanul hengerel.

Hát kezdjük...

A dédapák hárman voltak: Lázár László, osztrák hadnagy; Lázár Henrik, osztrák kadét; Lázár András, a gazda, akit csak az a híres március tett katonává. Nem testvérek, csak egyazon vérség, szegről-végről, valamelyik szépapáról, ükanyáról. A családfa nem érdekel. Valami avult okmánytárban vagy vidéki parókián kellene megnézni, de ez nagyon poros és meddő munka, — mert hiszen minden ember önmagánál kezdődik. Az angol mondja: aki nagyon büszke eleire, hasonlít a burgonyához. Ami jó, a föld alatt van.

Hát kezdjük!

OSZK

I. LÁZÁR LÁSZLÓ VÉGZETE

NAGYADONYBAN CSAK KÉT TORONY LÁTSZIK...

Végtelen, zöldelő rizsföldek és újra végtelen, zöldelő rizsföldek. Itt-ott keresztben gyümölcsfák hosszú sora, pehelyfehér, meg hajnalszínű, meg rózsásan derengő bokrétákkal gallyaikon. Jobbra az ég szélén élesen rajzolódó ciprusok, karcsúak, magasak, mint odahaza a nyárfák. Az út végében, szemben vörhenyes, cserepes harangláb. Hívogat előre mélabús, kedves harangszavával. Messze, messze az ég alján csipkés, hegyes — dombos, ezüstös hab: a határon csillogó hóhegyek. Előttük kemény, poros országút; lisztes pora csípi a szemet, mint a paprika. Azután újra rizsföldek, ciprusok, gyümölcsfák, vörhenyes harangláb, — fölöttük a mesebeli hóhegyek. Hogy el nem olvadnak ebben a perzselő napfényben! Mert földön és égen izzik a napfény...

Trapp, trapp — Mantova felől masérozik a fáradt magyar ezred.

A rizsföldek végefogyhatatlan tengere elálmosodik. A bokrétás barackfák, a menyasszonyos almafák valahogy jobban összehúzzák pompás virágruhájukat. Csak a feketélő ciprusok és a veresedő campanilek virrasztanak és integetnek át a hátul tünedező másikhoz. Az ég alján az az ezüstös fehér hab nem jő közelebb, akármilyen kemények és kitartóak is a magyar bakák lépései. Itt hiába minden virtus: az ember nem érhet közelebb a mennyekhez, akármennyit is gyalogol feléjük. És tovább és egyre tovább a fehér lisztes országút, se vége, se hossza; nem vezet el a mennyországig. Ahhoz az ezüstös hóhoz, ott az égen nem értek el kétezer esztendeje a fatalpas római

légiók sem, de később a Gattamelata condottiere vad harcosai sem, pedig azok is győzték virtussal!

Trapp-trapp... Mantova felől ballag a magyar ezred... A borostás, megszakállosodott arcokra kigyöngyözik a verejték. Az agyagbarna, fiatal parasztarcokra lerakódik az út pora. Mind az élet legragyogóbb delén járnak; most valamennyi megőszült, fakó ettől a csípős portól, mintha az előző kvártélyukat a sírban aludták volna át. Mindenütt por és por az emberek nyomában. Csak a bokrétás barackfák, a menyasszonyos almafák integetnek érintetlenül, szűziesen. Szépek, hozzájuk még a por sem mer átszállani.

Van, aki most is keményen rúgja azt a köves utat. De itt-ott, egyik-másik már csak dülöng előre. Némelyik hátralökte kócos, csapzott homlokáról a magastetejű, bödönforma csákót, — a másik lóbálja karján, mint a cigány az üstöt. A fehér posztókabátokon színt eresztettek a vállakon bemetsző szíjak; a barna borjú bederesedett, a kenyeres tarsoly összezsugorodott. Hátul a zömökebbek előre nyujtott nyakkal baktatnak, mintha nyakukkal az igát keresnék. A pocakos dobos sántikál, pedig neki kellene ütni a taktust, hogy jobban dobogjon ez az öreg talján föld.

Legelül a botegyenes káplár a lépésütemben el-elkiáltja magát:

— Hej-haj, hajrá! Huj-huj, hajrá!

Legott egyenletesebben dobban, ropogósabban, a kemény úton az ezer jobb és ezer bal. A káplár föltartja ujját, pattant egyet és mély, mélázó, teli hangon rágyujt:

Nagyadonyban csak két torony látszik...
Majlandban meg harminckettő látszik...

Ezer kiszáradt, rekedtes hang ölelkezik a bátor baritonnal, szomorúan, mégis büszkén:

Inkább nézném az adonyi kettőt,
Mint Majlandban azt a harminckettőt...

A zömök, testes ezredes poroszkáló lován kicsit oldalt csúszik nyergében és odaszól a rézsút mögötte lovagló hadnagyhoz:

— Lieber Lázár, mit ordítanak a legények Majlandról?

A fiatal tiszt közelebb kapta lovát:

— Meldegehorsamst, Herr Oberst, megpillantották a Dóm tornyait. Hát örülnek...

Az ezredes vontatottan tette hozzá: De magam is örülök ám.

Lázár László hadnagy hallgatott az adonyi két toronyról. Kettő meg harminckettő csak két szám, de e két szám közé elfér a mérhetetlen magyar fájdalom, a honvágy. Ne tudja ezt az ezredes, ez a derék osztrák gép, melynek berregését Bécsben indítják és csak a császár állíthatja meg. Egyformán berreg az öt-hat ország határában, mert neki nincsen hazája, még szülőföldje sincs, mert az ő szülőföldje egyforma mindenütt: valamelyik garnizon, hol éppen apja volt ezredes. Az öreg jószívű medve, csak éppen másokban nem szereti a szívet, valahogyan semmiképen sem szereti. Jobb neki nem érteni a legények nótáját.

— Mi az ott, káplár úr Monostory? Ott, ni, ott fehérlenek, mint a cukorsüvegek vagy a hóemberek. — Kérdezgetett a káplár mellett baktató közlegény.

— Tornyok azok, Damó fiam, tornyok patyolatos márványkőből...

A káplár újra pattantott a levegőben ujjaival és kihúzta szép olajos hangján:

Inkább nézem az adonyi kettőt,
Mint Majlandban azt a harminckettőt...

A nóta után csönd támadt; nem hallatszott más, csak az ezer jobb és ezer bal eggyé vált dobbanása a kemény úton. Trapp-trapp.

Az úton kordé jött szembe; sallangos öszvér húzta. Az öszvér fülei fölött tarka-barka papírszalagokkal ékesített abroncs boltozódott, teleaggatva összehangolt csengőkkel. A kordé magas lábtámasztó deszkájára rikító színekben képet pingált az olasz bognár. Valami csataképet, melyen éktelenül, vadul verekszenek. A harcosok fölött aranyos felhőfodrok rámájában virraszt a Madonna a gyerekkel és biztatja, vagy talán békíti a veszni termett férfiakat. Az öszvér meghorkant a nótázásra, hátraszegte nagy füleit és az árok felé fordította otromba fejét, hogy mutassa, mennyire nem tetszik neki az idegen nóta. Az em-

ber a kordéban keményen fogta a zablát, hogy kivicsorogtak a haragos állat fogai és csak kilógó nyelvével csúfolhatta a katonákat. A körszakállas lombard paraszt szénfekete szemei gyűlöletet cikáztak a masérozó századok felé. A cigányos kis fekete leány összébb szorította a piros mustrás kendőt vézna mellén és odabújt zordon apjához.

— Káplár úr Monostory, amondó vagyok, szebb ám odahaza a kese, mint ez a fattyú-ló...

— A gazdája meg olyas, mint a vályogvető cigány...

— Hej, a ragyogó csillagát! De az a kislány mégis csak ides óma — toldotta az egyik somogyi baka. — Beleharapnék...

Monostory káplár csak egyet intett fölnyujtott kezével és újra harsogott a tompán-zöld rizsföldek fölött az egyre jobban estébe szürkülő ciprusok és árnyékokká növekedő campanilek felé a szomorú, a vágyakozó, a büszke nóta:

Inkább nézem az adonyi kettőt,
Mint Majlandban azt a harminckettőt...

Trapp-trapp, trapp-trapp. Az ezred beleolvad a végefogyhatatlan porfelhőbe. A fehér márványcsipke az ég szélén rózsaszínűvé változott; a gyöngyház pompájában játszó égen legurult a lángoló mezők élő, szárazföldi tengerébe. Milánó fölé beesteledett.

...Az óriás vöröstégla kaszárnya kitárt kapujába befordult a feketélő ember-folyam, mint ahogy titkos barlang hasadékában eltűnik az élő, zuhogó, bugyborékoló patak. Minden ajak hallgatott; csak a lábak rúgták dacosabban a köveket. Odabent a legénység betódult a refektóriumszerű emberaklokba. A vastag falak fűtöttek; a sok olajmécs bűzölgött. A verejtékes emberek halomra dobták tarsolyaikat; ingujjra vetkőztek. Egyik-másik, úgy, ahogy volt, átizzadtan, porosan rávetette magát nyoszolyájára.

Lázár László és Balogh Domokos hadnagyok a tisztiszobából kiácsorogtak a boltíves folyosóra, mert ott volt a leghűvösebb, habár átkozottul ódon patinája volt is a levegőnek. Beleütköztek az öles katonába, ki két vödröt cipelt. A sötétben is megismerte, hogy tisztek közé került. Letette vödreit és állt, mint a cövek. Lázár rászólt:

— Hé, akárki vagy, — vizet! vizet és újra vizet!

Balogh el is akarta csenni az egyik vödröt. Azt hitte, nagyot emel; összecsuklott: a vödör már valami más boldog ember kuckójában kiapadt. A fiatal hadnagy dühös lett. A legény fekete árnyéka meg állt rendületlenül, mint a kőszent és mély hangon ismételgette:

— Infanterist Dusán Rogulics... Division... Regiment...

Lázár is hozzáhajolt.

— Dusán vagy sátán — mindegy. Nem vagyok kíváncsi nevedre; még nem nőttél marsallá! Vizet... Érted: Wasser! — Aqua! — Igaz: voda!

A legény valamit horvátul mormogott és az üres csöbrökre mutogatott. A derengő ablakfülkéből megváltóan hangzott Monostory káplár öblös hangja:

— Hadnagy úrnak jelentem alássan, ez a legény a kaszárnya másik végéből való, hol a varasdiak kvártélyoznak. Aszongya, ő a maga tisztjeinek hordja a vizet... Tessék csak utánam jönni. Tudok én itt olyan zúgot, honnét el sem kívánkoznak a hadnagy urak!

— Az Isten áldjon, Monostory! Azt már látom, ezermester vagy. Mindíg ott vagy, ahol kellesz...

Lázár László jó szóval érdeklődött:

— Ejnye, fiam, te már egészen otthon vagy itt Taljánországban!

— Igenis, kérem. Tizedik esztendeje járom ezt a földet. Tíz esztendeje, hogy nélkülem szántanak odahaza. Tíz esztendeje, hogy nélkülem aratnak. Hej, csak kibírja az ember valahogyan! Minden este elmondom, én Uram, Teremtőm, csak addig tarts épségben, míg otthon nem voltam... Ki tudja, ki szánt-vet akkor majd — ott a somogyi ugaron... Hát a Csörszék Juliskája is már banya lesz akkorra, mire én hazacihelődhetem. No, de tessék csak utánam jönni...

A két tiszt boldogan ballagott utána, ahogy szikár alakja meg-megjelent a boltos ablakokon bederengő, ferdülő világosság-udvarokon. Büszkén ment, mint a cigányvajda, mikor familiája előtt lépked. Óvatosan kinyitotta a rejtőzködő kiskaput.

— Így ni. A sváb tiszturaknak meg sem mutatom...

A kiskapu gyönyörű udvarra nyílott. A kis udvar négyszögébe misztikusan ereszkedett a tető fölött felbukkanó teli hold bársonyos világossága, hogy bevonjon mindent, amit megnéz, ezüstpermetegével. Az árkádos falakra fürtös koszorúkat aggatott a viruló glicinia. Elképzelhetetlen, hogyan tud megélni a verejtékes kemence-kaszárnya szomszédságában ennyi bájos, illatos hűvösség. Az udvar közepén örökké csobogó kút, színültig megtelt óriás márványmedencével, melynek közepén a kedves, pufók angyalgyerek hancúrozva biztatja a szolgálatkész delfint: önts, önts! — Ez a csillogó, üde ajándék a földnek nemes vére. Ennek keringése erősít, fiatalít; bátorít embert, teremt virágot, életet, A két magyar fiú elbűvölve állt meg a nedves kőlapokon.

— Jó estét, kis angyal! — tréfált Balogh. — Nézd, hogyan mosolyog ránk. Mintha azt mondaná: úgy-e, irígyeltek, hogy beleállhattam ebbe a pompás vízbe...

Lázár nevetett.

— Csempe szája van annak a tömérdek nagy halnak... Ma nekem mégis csókosabb, mint a legédesebb száj...

Monostory nem győzte elkapni az odavetett zubbonyokat. A két magyar nekiesett a bugyborékoló víznek, belebuktak porlepte arcukkal, két marékkal turkáltak kócos, tapadós hajukban. Mikor már fölüdült arccal nézegettek körül, Lázár máris hálátlankodott:

— Hát azért fukar kis Balaton ez a medence. Szebb volna Fonyód alatt úszkálni és estére valamelyik nekem világító ablak alatt elhúzatni szegény jó Kunoss nótáját: Képeddel alszom el, képeddel ébredek...

Balogh ráduplázott:

— Én meg nehezen hagytam el azt a Bécset. Mégis csak az a legjobb, legkedvesebb garnizon. Halkan dúdolta:

Schön bist du, doch gefährlich auch,
Dem Schüler, wie dem Meister,
Entnervend weht dein Sommerhauch,
Du, Capua der Geister...

— Ugyan hallgass, Balogh. Aki abból a megfenekedett Bécsből vetődik közénk, valamennyi felemás magyar. Nem egészséges levegő az. Én már csak jobb szeretem a pusztai

forgószelet. Kifújja az a fülemből a német nótát, a lelkemből a német lányok képmását, kifújja azt a valamit, ami bennünket éppúgy fojtogat, mint itt ezeket az olaszokat...

— Ej, hát csak meg kell tapasztalnunk ezt a Milánót is.

Az egyik legénységi szobából halk citeraszó hallatszott.

Monostory káplár, ki eddig szótlanul állt az árnyékban, kifakadt:

— Ejnye, ez a jó Damó-gyerek nem fér a bőrébe. Megmondtam már neki, ne citerázza ezt a nótát. Nincs a pusztán, odahaza. Itt még kurtavasat kapna szegény. Mindjárt fordulok, csak súgok neki valamit... A citeraszó halkan pönögte, mintha a nóta szavait is elmondaná: „Már minálunk verbuválnak kötéllel, — elfogják a szegény legényt erővel...“ Hirtelen elakadt, mintha ollóval vágták volna el a citera valamennyi húrját.

— Domokos, ez a Monostory káplár pompás magyar. Ha nagyúr volnék, ő volna az első hajdúm...

— Ugyan, de nagyra vagy ezzel a paraszttal. Hát kicsíszolták a katonaságnál. Világot látott.

— Értsd meg, Domokos, ez a Monostory többet ér, mint tíz-húsz kurta nemes. Csupa virtus — és a virtus ragadós. Nem láttad, milyen szemfüles? Hogyan gondoskodott rólunk. Neki köszönhetjük ezt a békés újjászületést, mert ebben a forró pokolban is talált valami kis paradicsomot. Nem vetted észre, milyen hűséges bajtárs? Szabadon beszélhetsz előtte. Ez nem fut az ezredeshez besúgással, mint a többi szedett-vedett náció. Hogyan vigyázott most is arra a Damó-fiúra, hogy az a gyerek csupa honvágyból, elkeseredésből ne énekeljen vagy citerázzon tiltott nótákat.

— Hát csak tedd meg mindjárt kapitányodnak és szolgálj alatta. S dúdolgatta a másik: Entnervend weht dein Sommerhauch, Du, Capua der Geister...

Az árkádok alól a káplár lépett ki, szőttes törülközőkkel.

— Szép nyári este van, Monostory...

— Igenis, hadnagy uram. Én is most, hogy átjöttem a kaszárnyaudvaron, beszélgettem a csillagokkal. Megkérdeztem őket, melyik az enyém? Melyik mutat Somogyország felé?

Lázár hadnagy jó szívvel fordult a káplárhoz:

— Nos, fiam, te már igazán otthon vagy, nemcsak a földön, hanem az égen is...

A katona dicsekedve mesélt:

— Hát kérem, sok vasárnapot jártam én már abban a nagy fehér templomban, mit az olaszok úgy hívnak: *duomo*. Van ott, kérem, egy szent is kőből faragva, aki panyókára vetve hordja a saját lenyúzott bőrét... Legalább meghagyták neki. Mindig az jutott eszembe, a mi bőrünket is lenyúzzák, csakhogy nem adják vissza a németek. Még abból is dobot csinálnak, hogy annak pörgése mellett üssük a más népeket, kik sohasem vétettek nekünk...

— Úgy látszik, te nem haragszol a taljánokra?

— Nem én, jelentem alássan! Katona vagyok és megyek előre, míg majd — ha Isten megsegít — a magyar földért mehetek előre. Hát majd akkor fogok csak — menni! Jó nép ez itt mindenütt. Hogy ők nem szeretnek engem? Igazuk van. Én sem szeretem a németet, pedig neki szolgálok. Hát még aki nem neki szolgál...

...Ebben a pillanatban megszólalt a gliciniás fal egyik világító ablaka az árkádok fölött. Édes asszonyi hang énekelt, valamelyik áriát Bellinitől. A csicsergő hang összeölelkezett a bekívánciskodó hold áttetsző ezüst sugaraival, a csobogó kút lehulló vízsugarainak kristályütődésével, ahogy az összefolyó vízcseppek a rengő medencetükörbe semmisültek és a hang maga is csengő ezüstté változott. A két tiszt és a legény mozdulatlanul hallgatózott a csillanó medence mellett, mintha maga a szobrász állította volna őket a vízzel hancúrozó angyal csodálatára. Árnyékuk groteszkül töredezett meg az udvar kőlapjain, a medence domborodó peremén, a szakadatlanul levillanó vízsugarakon.

— Domokos — szólt Lázár László — e hang után kell járnom. Meg kell tudnom, ki tartozik hozzá?!

Azután a három árva magyar, a két úr és a föld fia hallgatagon befordult az eldugott kiskapun az óriás emberhombárba, hogy meghaljon egy éjszakára. Igenis — meghaljon, nemhogy álmodozzék. Az ilyen kaszárnya nem más, csak nagy tömegsír. Meg annyira fáradt is volt mindegyik, hogy elsüllyedtek előttük a rizsföldek, campanilek,

a mesebeli udvar és a mesebeli ének. Még otthon sem voltak álmukban, azon a messze magyar földön, hol századok óta reménységek csiráznak a barna göröngyön, de mindig bánatterméssé szökkennek. Aki pedig álmában még otthon sem jár, még otthon sem a messzeségből, az meghalt.

A milánói dóm száz és száz márványtornyocskája között bújócskát játszottak a csillagok. Ha a káplár itt keresgélt volna, aligha találta volna meg a maga csillagát, mely hazafelé világít...

NORMA

Az ezredes lehivatta a fiatal tiszteket a parancsnoki szobába. Félkörben sorakoztak eléje, mint a kerti rondeau palánkjának cövekei. Az öreg úr nyájasan mosolygott; már e kedves, ravaszkodó mosollyal sejtetni akarta, hogy nem a rendes stratégiai megbeszélés következik, hanem egészen más bizalmas parancsok hangzanak el. Parancsok, melyek azért mégis csak beletartoznak a hódítás és az Unterwerfung nagy tudományába. Az öreg végigjártatta szemét a délceg fiatalokon.

— Meine Herren...

Torkát köszörülte a betűk ropogtatásától és ujra körülhordozta ráncokba rejtőző apró szemeit.

— Hm, feine Burschen. Hja, fesche Burschen... Holnap este a Scalá-ban opera. Parádés. A katonai özvegyek és árvák javára. Hangsúlyozom: nemzeti különbség nélkül! A gála-előadás után nagy bál. Megint csak a katonai özvegyek és árvák javára. Ismétlem, nemzetiségi különbség nélkül...

Kihúzta magát és kardját oldalához szorította kesztyűs tenyerével.

— Radetzky Marsall úr ő Excellenciája azt akarja, hogy tisztjei mulassanak és hódítsanak; — hódítsanak ne csak lombard csatatereken, hanem — itt ravaszul mosolygott — a lombard szivekben is!

— Meine Herren, Kameraden! Nincsen okosabb eszköz a makrancos polgárság pacifikálására, mint a tánc. Akit az ember magához ölel, azzal ki is békül... Az a nép, mely mulat, muzsikál, dalol, táncol és szerelmeskedik, többé nem veszedelmes. Muzsikaszóra az emberek jobban megszelidülnek, mint kommandóra! Fesche feine Burschen...

— No, hja, de azért a nyugtalan milánói polgárságot nem tisztelhetjük meg azzal, hogy az egész tisztikar felvonuljon. Nem. Meg az egész Scala-opera unalmas. Én inkább hallgatom a jó katonabandát, vagy valami kedves dalt Grinzingben citeraszó mellett. Énekelve meghalni a színpadon... Boldogság. Aki meghal, nem énekel, hanem nyög. A bál is unalmas nekem. Én nem hagyom el az én szokott wist-partiemat. Mentek ti, fiatalok: Baron Lechner százados, Svoboda és Oreskovics főhadnagyok, von Stanislawski, von Lázár, von Balogh hadnagyok.

Végigmérte őket. Szeretettel, büszkeséggel. Azután eleresztette kardja markolatát, hogy a bojt is ficánkolt, mintha a megrendelt táncokat jelezné. Az ezredes végighullámoztatta kezét a levegőben, mintha az aba-posztós, feszes atillákat simítaná végig a fiatalok mellén. Azután lenézett a tintapackás padlóra.

— Fesche Burschen... Hódítsátok meg azokat az olasz asszonyokat és lányokat. De ti magatok ne hódoljatok meg. Vigyázat! Nem szabad senkinek azoktól a szép, tüzes fekete szemektől megolvadnia. Udvaroljatok a mamáknak, hadd lássák, hogy a legkisebb hadnagyunk is különb, mint az a szárazképű Dante, ki Beatricet nem tudta meghódítani... Meg az a rebellis Mazzini, aki csak összeesküvéseken töri fejét. Óvakodjatok a carbonari lányoktól. Táncolni velük, gavallérosan. Veni, vidi, vici — mondta már Julius Caesar, Vae victis, — sag' i dazu. Ne engedjétek, hogy befonjanak... Még egyet. Csak a Baron Lechner százados mutathat be Signoráknak és Signorináknak. Ő tudja, melyik gutgesinnt. Az asszonyok szívén át kell elfoglalni a nép szívét. De mindig csak vigyázni a kardbojt becsületére. Szerelem, — aber was! — Házasság, — nix! Mulassatok igen jól, Kinder. Gut! Dobre! Jól van! Bene! Marsch, Kameraden!

Lázár László és Balogh Farkas lassan ténferegtek végig a Via Manzoni palotái előtt. Egyet-egyet rúgtak okvetetlenkedő kardjukon.

— Nos, az öreg ugyan kitanított...

— Még deákul is oktatott. Pedig maga mesélte, hogy Linzben megbukott Cicero és társai-ból...

— Szép csapatot küldött ki a mulatságra. Mintha Bábel tornya alatt válogatta volna össze...

A Via Manzoni legszebb palotája előtt ballagott a két tlanőr tiszt, mikor rettenetes dolog történt, mely majdnem fölborította a polgárság és az osztrák garnizon képzelt békéjét. Ebben a palotában zajlik le holnap a nagy „bal paré". Fürge, mozgékony legények a kapu aljába állogatták a pompás déli növényeket. Fényes, legyezős levelű pálmák, termetes vedrekbe ültetett babérfák, tavaszt sejtő azaléák, fiatalságukba serdülő magnóliák sorakoztak egymás mellé, mint a déli nép büszke, hallgatag, „malkontens" előkelőségei. A sürgő-forgó olasz suhancok fütyörészve hengergették a márványlépcsőkről a széles bordeau szőnyeget, a kapualjon át, ki az utcáig. Éppen arra lézengett a testes, pápaszemes számvevő őrnagy, akit az egész magyar ezred is szívből utált, mert ő volt a fiatal tisztek minden útjának bemondója az ezrednél. Senki sem tudta, miféle szerzet. Podbercsics Walter néven írta magát alá; olasznak állította magát a szlovén névvel és német keresztnévvel. Beszélte a császárság valamennyi nyelvét és közhit szerint arról álmodott, hogy az ad honores ezredességet besúgásaival érdemelheti ki. A jó ember megállt az utcára kiguruló szőnyegen és kíváncsian szimatolt a kapu alatt ékeskedő san-remói erdő felé. Ebben a pillanatban a kapu alatt dolgozó olasz legények nagyot rántottak a szőnyegen. A testes ember nagyot hemperedett és az éppen arra robogó brougham kocsisa nagyot pattantott feléje ostorával és vigyorogva kiáltotta:

— Evviva maggiore! Austria ribalta... Feldől Ausztria!

A szőnyeget huzigáló legények nagy garral kiszaladtak és kefélgették, ujjasaikkal törölgették a dühös embert, kit már a két magyar tiszt udvariasan talpraállított.

— Barabuffa! Barraba! Összesküvés! Maffia!

A nyakig sáros ember haragosan ordított. S mintha szándékosan gúnyolná a tragédiát, ott termett valami utcai énekes és gitárja mellett érzelmesen énekelte Porta Carlo, a milánói költő canzonját, a kitörő viharról:

Carolina, varda, varda,
Come sguizza la saetta,
Che tronada malarbetta!
Sent el turben che ingajarda...

A katasztrófának a köcsögkalapos úr vetett véget, ki ott termett a kapualjból és kedves hangon kérlelte a dühöngő tisztet.

— Signor Maggiore, végtelenül sajnáljuk ezt az otrombaságot... Akarja megtekinteni a termeket, a báli készülődést? Akar talán kényelmes asztalt választani? Megízlelné a holnapra készített likőröket. Nagyon jók. A Petit S. Bernard barátai párolták alpesi fűvekből... Jó lesz valami szíverősítő... Végtelenül sajnálom...

Az öreg dörmögve tűnt el a kapuban, nem bírt ellenállni a nyájas bíztatásnak. Egy ujjal odaszalutált a két magyarnak. Az utcai énekes halkan pengette gitárját és elhaló hangon dúdolta:

Sent el turben che ingajarda...

— Domokos — szólt Lázár hadnagy — itt mozog a föld az ember lába alatt...

— Pajtás, véletlen volt.

— Lombardiában nincs véletlen. Itt mindenki egyetértett a véletlennel. Azok a talján legények, kik megrántották a szőnyeget, a kocsis, ki elkiabálta az eredményt, aztán a kóbor muzsikus, ki itt Carolinához dalolt a viharról, meg az a kópé köcsögkalapos rendező, ki lekenyerezte az öreget. Fogadni mernék. Podbercsics őrnagy holnap nem kellett a bálon. Nevetségessé tették, hogy elmenjen a kedve. De most fölédesgették, hogy meg ne sértődjék. Igyék a kolostorok Lethe vizéből. Tudják, neki ez kell. Holnap nem lesz itt és nem árulkodhatik minden olaszra. Ez a szőnyeg kihúzta alóla a holnapi talajt...

Nevettek. Fiatalos jókedvvel belenevettek a szembe száguldó hópihékbe. Didergő olaszok siettek hazafelé és a Duomo egyik harangja kongva imádkozta az esti Avet.

Másnap este is csípősen terelgette a bőjti szél a hópelyheket a Via Manzoni felől. Vízszintesen rohantak el a verébfej nagyságú nedves pelyhek a Scala terraszán sugárzó lámpák előtt; talán féltek, hogy a földre kell hullaniok, mert ami a földre hull, megsemmisül, mindenkor, mindenütt.

Előkelő fogatok torlódtak a behajtó csarnok oszlopai között. A fényes hintókon összefont karokkal bóbiskoltak a komor inasok, ezek az élettelen, faragott emberek, kik csak az uraik parancsára ébrednek életre. Sötét, ácsorgó alakok dideregve fogták össze álluk alatt az átvető carbonari köpenyeket és irígyelték a gazdagokat. A tömegből csak egy név hangzott ki élesen:

— Giulia Grisi! Giulia Grisi! Evviva!

A Scala páholyaiban megcsillantak a gyöngyök és még ragyogóbban a fekete gyémántok, az asszonyok szemei. A *plateában* hullámzott a sok kávébarna meg zöldelő frakk. Az óriás méhkas zsongásából idebent sem lehetett egyebet kiérteni, mint a varázslatos nevet: Grisi, — la Grisi és újra la Grisi...

Az elhelyezkedő tömeg fölriadt a kardcsörrenésre. A két magyar levente igyekezett helyére parádés uniformisában. A frakkos sorok mormogása elhalkult, — a páholyokból lorgnonok mögül szemek sortüze fogta a két magyar tisztet. A frakkos sorok kettéváltak, a tarka sereg kettényílt, mint valamikor a tenger hulláma a választottaknak. Némán nyitottak útat a veszedelem előtt, az osztráknak, a stranieronak. A két hadnagy letelepedett a páholyok alján. A két csinos barna fej összehajolt. Suttogtak.

— László, — pompás, ragyogó kép ez a Scala. Bájos, tüzes asszonyok. Csábos leányarcok... Bizony Isten, ez a mi szolgálatunk legkellemesebb része. Az öreg Radetzky okosan tette, hogy az ezredessel ideparancsolt bennünket is.

— Szépnek szép, Domokos. De valahogy úgy érzem, itt hívatlan vendég vagyok. A magyar meg csak ottan úr, ahol szívesen látják.

— Ünneprontó! Keserű ember lettél. Mit törődik a katona azzal, hogy szívesen látják vagy nem szívesen! Még sohasem hallottam, hogy az ellenség úgy fogadja a megszálló katonát, mint atyjafiát. Hallgatom Grisi Giuliát és

együtt látom Milánó szépségeit és ragyogását. Mégis csak inkább vagyok itt, hol a paripám is márványjászolból ropogtatja a zabot, mint valahol Isten háta mögött Miljukovban, hol nap-nap után unhatom a fertős szegénységet és a kaftános zsidók scpánkodását...

— Én meg azt mondom, Domokos, egyik is, másik is csak afféle virrasztás Jairus leánya mellett, hogy valahogy föl ne ébredjen igaz életre, ha már kiterítették...

A nagy bársony-függöny szétlebbent. Harsogott a taps, hosszan, melegen és közben sivított a páholyokból, a plateából, a karzatról az ünnepelt név: Grisi! Grisi! Még csak sejteni sem lehetett, hogy a zenekarban hegedűk és trombák erőlködnek. A taps túlviharzott minden más megszólalást.

A színpadról felrepült valami szárnyaló madár, — nekiütődött az óriás csillár üvegcsengőinek; megütötte azokat, hogy ezüstcsengetyűkként csendültek. E csendüléstől kisütött a lelkek legkisebb mezei fölött is a nap. E felreppenő madár Grisi Giulia hangja volt. Újra kirobbant a taps, tompán dübörögve — ütemesen, majd ropogva tágította a Scala tömérdek boltíveit, hogy majd szétvetette a falakat, mint Jerikóét a kürtök harsonája. Egyre élesebb lett a *bis, bis,* — a „hogy volt" süvöltése. Grisi engedett és ismételt. Újra a ropogós tapsorkán. Mikor összeomlottak a függönyök, Lázár László bajtársához hajolt és súgta:

— Gyönyörű volt. De gyönyörű ez a tombolás is. Én ebből is valami izzó akaratot érezek... Még Grisi énekéből is kihallom a jajszót. Ha látom a kipirult arcú, ékköves, gyöngyös dámákat, a Vezúvra kell gondolnom. Pirkad a láván a venyige gerezdje, de belül forr a vulkán. Parázslik az örök, a vészes tűz, melyet nekünk puszta tenyérrel kell leszorítanunk. Parázslik a rab nemzet gyűlöletének vulkánja. Odabent ég és forr és tombol valami.

Lázár végigsímított domború attilláján, mintha ő is érezné hogy valami forr és ég és tombol. Ebben a pillanatban Balogh Domokos lábai elé koppant valami. Lázár volt a fürgébbik; áthajolt és mohón fölkapta. Apró elefántcsontlegyező volt. Önkénytelenül szétnyitotta. Kifeszült a csontlemezekre vont velencei csipke apró rózsamintája. A csontlemezeken apró, kúsza betűk. Fiatal emberek írásai.

Ismeretlen nevek. Az egyik csontfogón éles betűkkel Dante mélybánatú sorai:

... nessun maggior dolore,
Che ricordarsi de tempo felice
Nella miseria...

(Nincs semmi szomorítóbb, mint boldog időre emlékezni a nyomorúságban.) A legyező fogóján oxidált monogramm: A. P.

A fiatal tiszt elszégyelte magát: nem volt diszkrét. Fölugrott, katonásan összeütötte bokáit és ágaskodva, néma meghajlással fölnyujtotta a legyezőt a feje fölött szögellő páholy párkányára. A páholyban világszép ifjú teremtés ült fekete csipkeruhában. Mellette ősz halántékú, komor nézésű férfi. Halkan beszélgettek egymással. Lázár László megremegett. Belekapaszkodott Balogh vállrojtjába. Lehajolt és susogta:

— Testvér! Hallottad Grisi énekét? Ugyanaz a melódia volt, Bellinitől, amit első este, hogy bemaséroztunk Milánóba, a szökőkútas kis udvaron hallottunk... Megtaláltam, aki a hanghoz tartozott...

Balogh csak értetlenül rázta fejét. Bajtársa még jobban ágaskodott és fölnyujtotta mégegyszer a legyezőt:

— Signora, a legyezője...

A fiatal nő rápillantott. Hidegen mérte végig a daliás katonát. Pillantásuk találkozott, de a leány szeme nem tükrözte vissza a hadnagy égő pillantását. Az apró kesztyűs kéz kicsit felemelkedett a vörösbársony párkányon, de csak megrezzent, mint a fehér madár. Lassan visszasímult helyére. A leány tekintete visszavándorolt a színpadra, hol hullámosan újra szétszakadt az omlós függöny. Egymásba ölelkeztek Bellini édes melódiái és elsüllyedett minden, csak a Scala óriás boltozatait töltötte meg Grisi éneke, — meg a szíveknek a végtelent is befogadó fülkéit.

Lázár visszahanyatlott a zsöllyére. Behúnyta szemét, hogy ne lásson mást, csak azt, amit akart. Lássa, akit ülve nem láthatott, — a páholy elbűvölő vendégét. Annak az olasz leánynak kérdő, felelő és mégis kegyetlen pillantását. Lássa azt az elbűvölő csodát, mely csupa büszke jóság és csupa dacos gyűlölet. Ahogy Grisi énekelt, odaképzelte magát abba az izzó nyári éjszakába, ahogy a csillagos ég

alatt a szökőkút forrásánál mosta le magáról a köznapi port és a nyomorúság verejtékét, és mégis ünneppé vált életében ez az este. Ünneppé váltotta a dal a láthatatlan ajkakról, melyeket most megtalált. Itt csukódtak össze ezek a piros ajkak, fönt a páholyban, néhány könyöknyire tőle... Itt kellett meghallania a legkeményebb nemet, melyet ezek az ajkak el sem mondtak, melyet ő mégis tisztán meghallott. Csak a nagy ária után fölriadó, egetverő taps térítette magához.

— Domokos — gyerünk kicsit levegőre.

A tömeg zümmögött, topogva tolongott kifelé. Megmozdulása nyomában az egész színházat betöltötte a fínom por és a parfűmköd. Egyes csoportok összeálltak és hevesen okoskodtak egymással, mintha összekoccantak volna. Pedig csak Grisit magasztalták. A kis teremben a fekete kávéhoz özönlött a sokaság és hajtogatta a mokkát meg a limonádét. Minden zajnak ugyanaz volt refrainje: la nostra Grisi! A mi Grisink. Mennyi győzelmes büszkeség, mennyi ostromló lázadás ebben az apró szóban: a miénk! Akik nem mondhatják övéknek hazájukat, ezerszeres büszkeséggel ejtik ma e szót: a miénk! Ebben a kicsi szóban ölelik át a hitvány jelen után igérő jövőt.

A két katona a nyüzsögő csarnokból egyenest a nagy balkonterrasz ajtajának tartott. Kiléptek a Scala erkélyére. A téli éjtszaka cirógatása szenvedélyesen csapta meg forró arcukat. Födetlen fejükre versenyezve ülepedtek a kergetődző hópihék, hogy eltakarjanak barnaságot, fiatalságot, eltakarják a fehérség öreges egyenlőségével. Lent az utcán csak néhány sötét árnyék ólálkodott; ezek is tüstént elpárologtak, ahogy fönt megcsillant a két uniformis.

— Nos, László?

— Hát, Domokos?

— Az a legyező nem is abból a páholyból esett. Rossz helyen kínáltad.

— Megesküszöm, onnét esett. Nem rossz helyen kínáltam, csak rossz ember kínálta...

A vén jegyszedő inas fogvacogva csukta be mögöttük az erkély szárnyas üvegajtaját. A táblák nyomban bepárásodtak; a mögöttük lézengő közönség vetített ezerfejű árnyéknak látszott.

A majomképű vén inas mélyen meghajolt és alázatos, de atyáskodó hangon kérdezte:

— Ah... a tiszturak — odakünt? Meghűlnek. Istenemre, kár volna...

— Pedig szeretnéd, öreg. Kevesebb volna Milánóban két idegennel. Mi magyarok megszoktuk a fagyot, nem úgy, mint ti, napot hajhászó olaszok. Inkább mondd meg, kik ülnek a harmadik páholyban, jobbra, földszint?

Az inas felfülelt a „magyarok" szóra. Széthúzta ráncos borotvált ábrázatát és barátságosabban magyarázta:

— Ott jobbra? — ujjain olvasta — egy-kettő-harmadik páholy? Hja, — az Cavaliere Mario Piermarini. Az, aki fiatal korában együtt volt a Spielbergen a Pellicoval meg Maroncellival... No meg a leánya. Micsoda szépség! Bűbájos hölgy... Signora Anita Piermarini. Igen az az ő páholyuk. A szomszéd páholyban ülnek a Viscontiak, — az ötödikben Marchese Oroboni...

— Elég, elég, — úgyis elfelejtem a nevüket.

Kihúzta attillájából a kis elefántcsontlegyezőt. Még egy pillantást vetett a balkon sokágú lámpái alatt ölelkező „AP" betűkre. A legyezőre tűzte névjegyét és egy tallért csúsztatott a didergő jegyszedő inas markába.

— Öreg, vidd ezt a legyezőt abba a páholyba. Onnét esett a parketra.

A két jóbarát letelepedett az erkély kőpárkányára; némán bámultak a havas utcára egymás mellett lerajzolódó árnyékukra. Lázár próbálgatta kitrillázni Grisi nagy áriáját. Az inas sebtében fordult. Visszahozta a legyezőt és a névjegyet.

— A signora köszöni. Nem ejtett le semmit.

Domokos eltakarta száját; nevetett.

— László — nálad hagyja zálogba. Hódítasz, bajtárs...

Lázár idegesen rászólt: Hallgass. Nem érted. Más a nyitja!

Megberrentek a csengők. Kezdődött az utolsó felvonás. Lázár László előtt eltávolodott a színpad. A zene elmerült tengerfenékről muzsikált, az ének úgy csengett fülében, mint zsolozsmák a felhők mögül. Nem volt már a Scalában; csak álmodta az egészet. Nem bírt éberré fölébredni.

Csak arra rezzent össze, hogy újra kitört a fergeteges taps. Mint a szélvész süvöltött, sziszegett füleibe a sok „i" betű: Bis, bis! Grisi! Grisi! Újra fölszállt a porfelhő és a kábító parfőmköd. Mindenki a Norma áriáit dudolta maga elé. A két tiszt is lassan, lépésről-lépésre igyekezett kifelé. A kardcsörrenésre megint szétvált előttük a zsongó embertenger, mint ahogy a Vöröstenger szétnyílt a választottak előtt. De hát azoknak is kitérnek, akik quarantaine-ból jönnek. Azoknak is, akiktől félnek és akiket nem szeretnek. Lázár László kemény lépésekkel törtetett keresztül a közelükben lehalkuló tolongáson. Az előcsarnokba akart kerülni, hogy még a bal paré előtt belenézhessen a dacos szemekbe, melyek ma este fölemelték és lealázták.

Piermarini Anita összefogta szája előtt bundáját és gőgösen ellépett mellettük fogatához. Lázár azt sziszegte: Ime, a megfagyott tűz! Mielőtt a büszke leány besurrant volna hintaja párnái közé, megállt egy pillanatra. A fogatok között ődöngő rongyos gyereknek orcáján végigsimított puha fehér ujjaival és néhány soldót csúsztatott a szurtos, hideg kis kezekbe. A gyerek utána bámészkodott, mintha mesebeli királyleányt látott volna és tovább majszolta pörkölt gesztenyéit. A daliás magyar is utána bámészkodott.

— László, — büszke ez a náció, de jószívű...

— Domokos, csak nekünk büszke. A maga fajtájával szemben jó. Sokért nem adnám, ha nem volna ezzel az attillával láthatatlanul is rámírva a kabala: osztrák!

— Azt gondolod bajtárs, — ezért?

— Azt.

A két tiszt lassan ballagott a vörös szőnyegen a fényes levelű déli fák között a zsongó terem felé. Nézegették a lépcsőfokokon a kis brokáttopánkákat, hallgatták a selyemruhák megreszkettető zizegését. Rendjeles rendezők siettek el mellettük, két-három lépcsőt kapva egy lépésre. A teremben langyos meleg, — derüs zsibongás, kicserélt pillantások villamossága. A zenekar hangolta a húrokat.

Lázár László egyenesen odatörtetett Lechner báróhoz.

— Százados úr, te mindenkit ismersz. Mutass be Piermarini Anitának.

— Lieber Lázár, először bemutatlak Hergiswyl őrnagynénak. Azzal cseveghetsz fajtád érthetetlen nyelvén. Du

Kurutze, Du! Magyar asszony. Zeyk Judit. Erdélyből való.

— Boldog leszek, százados úr. De én most Piermarini Anitával szeretnék megismerkedni.

A másik tiszt tréfásan megfenyegette.

— Úgy látszik tűz, tűz! Vigyázz magadra.

— Van valami kifogásod az előkelő olasz szépség ellen?

— Dehogy van. Ha nem volnék fiatal férj, magam is — legalább megfordulnék utána. Miattam lehet előkelő, mint Viktória királynő. Miattam lehet magasztos, mint Mária Rafael „lo sposalizio" képén. De...

— Százados úr, ennek a leánynak neve után nem szabad a „de" szócskát kiejteni...

— Csak ne olyan paprikásan, édes fiam. Szerelmes vagy?

— Igen. Nem ismerem, de láttam; hallottam hangját. Szerelmes vagyok ennek a leánynak szomorú pillantásába. Azt a tüzet, mit szomorú szemek gyújtanak, nehezebb eloltani, mint bármely tűzvészt. Szerelmes vagyok hangjába. Százados úr, a hang többet mond el a szívről, jellemről, mint akármi. Ilyen hangban nem lehet csalatkozni...

A százados fejét rázta.

— Százados úr, meg kell őt ismernem! Vagy végzetem, vagy kiábrándulok. Akkor meg éppen a végzetem.

A másik tiszt belekarolt és a terem egyik oszlopa mögé vonta:

— Lassan az ésszel. Még lassabban a szívvel, gyerek! Ti magyarok tüstént felperzselitek valamennyi szalmakazlaitokat, mikor szerelemről vagy hazafiságról van szó. Nézz körül. Itt vannak ezredünk asszonyai és leányai. Ragyognak. Büszke lehet rájuk a kincstár, a k. k. Aerar... Osztrák tiszt létedre ne lábatlankodjál az őrség vonalain túl. Fönt nem látják szívesen, ha tisztjeink családokkal barátkoznak, kiknek becsületén folt esett....

— Miféle folt? — berzenkedett Lázár László izgatottan.

— Az öreg Piermarinit ma is titkos carbonarinak tartjuk. Atyafiságban áll Maroncellival, kivel együtt ült a Spielbergen. Anita ide, Anita oda, — szép ez a feketehajú Vénusz, — elismerem, de veszedelmes...

A hadnagy oda sem hallgatott. Szeme Piermarini Anitát követte, ki édesatyja karján kedvesen köszöntgetve vonult

végig a teremben. A szikár olasz elegáns alakja és a karcsú leány tüneményes jelensége eltűnt a kijáratnál Lázár László összeütötte bokáját és csak annyit rebegett:

— Köszönöm, százados úr!

Belevegyült a sokadalomba és kisurrant. Hirtelen elhatározással odalépett a Cavaliere elé és meghajolt.

— Perdono... Én nem akartam tolakodni — azzal a legyezővel... Én magyar vagyok. Lázár László, hadnagy.

Az őszbecsavarodott Cavaliere biccentett. Leereszkedő előkelőséggel, halkan beszélt, miközben leánya vállára kanyarította a prémes belépőt.

— Hadnagy úr! A legyezőről semmit sem tudok. El sem tudom képzelni, hogy tiszt — és pedig magyar tiszt — ne volna a legelső gavallér... De bocsássa meg. Mi már indulunk hazafelé. Csak azért jelentünk meg, hogy a jótékony célnak leadjuk, amit szívből adhatunk. Mást és többet mi olaszok nem adhatunk...

A leány végigmérte a fiatal tisztet. Nedvesen csillogó szemében volt valami bódító, valami királynői, esdeklés és visszautasítás, megadás és küzdelem.

— Ah, ön magyar?... Akkor megért. Hadnagy úr, én itt is nem csak Piermarini Anita vagyok, hanem fajtámnak leánya. Csak azután az élet szeretője és a társaság tagja. Ha magyar, akkor megérti, hogy az elnyomottak mindíg büszkébbek, mint az elnyomók... Ezért mi, olasz leányok szívünket mindig kezünkben tartjuk és szorítjuk, ha — fájna is... Igen, szorítjuk, hogy véletlenül se ereszszük el. Jó éjtszakát, hadnagy úr!

Elmentek. A hadnagy látta a bordeau szőnyegen végiglebegni, látta, hogy kisebbedik a lépcsőkön. Már csak övig látszik, — most már csak gyönyörű feje... Nincs. Elment.

Lázár visszaőgyelgett a terembe. Letelepedett az asztalhoz, hol Lechner báróné vígan csevegett Hergiswyl őrnagynéval. A nagy darab, hirtelenszőke asszony kedvesen mosolygott legyezője fölött. Hergiswylné Zeyk Judit köhögött és e közben ügyesen súgta magyarul:

— Lázár, vigyázzon. Itt a falaknak és a parketnak is vannak fülei!

A beszélgetés tovább folyt abban a könnyű modorban, mely művelt kasztok között a semmitmondás mesterműve.

Csiszoltabb volt, mint a társalgók pongyola beszéde; — de kötött, mint a lapos versek találkozó rímei. Meg lehetett minden szóban érezni az uniformis kiegyenlítő egyformaságát, a katonai parancsok keresett rövidségét, a katonai mozdulatok pontosságát. Az asszonyok is ritka tehetséggel művelték az osztrák ármádia hagyományos hangnemét, mely ellen talán néha csak a szerelem szavai mertek összeesküdni. Szóba került Grisi gyönyörű hangja, a Scala és a „bal paré" pompás öltözetei, sok házasság, miket az égben még nem kötöttek meg, csak a kedves tiszti asszonyok jósló képzeletében. Szó esett avancementokokról, melyek biztosak a létrán, mint az egyenlet, — vagy bizonytalanok a harctéren, mint a kis lotto ternói. Röpködtek a garnizonok nevei, Pardubitztól Temesvárig és minden helynév kiejtése elárulta a vágyakat vagy ijedelmeket. A bájos „fess" asszonyok mindent meg is kritizáltak, de a végén minden fabelhaft volt, Radetzky apótól egészen a sorra kínált cassata-ig vagy a jégbe hűtött Asti spumanteig. Csak éppen Milanó olaszai voltak a lekicsinyelt „illoyale Welschen" vagy „die falschen Carbonari". A szép Piermarini Anita is csak a „hochnasige römische Lucrezia" címet és jelleget kapta, de azért szépsége mégis „fabelhaft" maradt...

Lázár Grisiről beszélt; minden egyébhez elkényszeredetten mosolygott. Végül azzal állt odébb, hogy reggel négy órakor már szolgálata van a kaszárnyában. Még tizenöt lépésnyire sem járt a parketen a zsongó tömeg között, — járt, mint a szomorú parádés paripa, kit éppen beeresztettek a cirkuszba, Lechner báróné máris kihirdette megfellebbezhetetlen igazmondását:

— Fess fiú ez a Lázár, de unalmas. A magyarnak pezsdülnie kell, mint a magyar bornak. Ez a Lázár nem igazi Tokaji...

Hergiswyl őrnagyné sebesen legyezte magát és epekedve merengett a tömegben eltünő deli katona után. Nem egészen értette őt, csak sejtette, hogy érti. Mégis csak magyar vérsége volt és a vércseppek egymásra reagálnak, ha egyazon földön harmatoztak.

A magyar tiszt szórakozottan imbolygott a ruhatárba, hol a siket inas nem is vette észre. Nem számított a korai

távozókra és éppen valami kis papírdarabot olvasgatott, rövidlátóan, majdnem hegyes orrával húzva alá a sorokat. Lázár tréfásan szólt rá:

— Hé, Beppino, öregem, a köpönyegemet! Csak nem Mazzini leveleit olvassa?!

A múmiaképű szolga, akin csak két, fehér kesztyűbe bújtatott tenyere volt világos sziget, ötölt-hatolt és dugdosta a papirost az előtte föltornyozott bundák alá.

— Nos, Beppino, ne féljen. Mi, magyarok nem vagyunk besúgók.

Fényes tallért csúsztatott a hajlongó ember markába, kinek ha reszketett is a keze, egyszerre megoldódott a nyelve.

— Hadnagy úr... Eccellenza... — hebegett az öreg — már hogyan is merném én Mazzinit olvasni? Itt a padlón találtam ezt a papírlapot. Valamelyik bundából eshetett ki. Hát csak olvastam, mert így könnyebb virrasztanom...

Lázár maga sem tudta, miért kíváncsiskodik. Senkinek nem vallhatott őszintén, hát kellett valakivel beszélnie, aki köteles meghallgatnia; kellett beszélnie valamit, ami önmagát nem érdekelte. Ez már így van szomorúan szerelmes embereknél.

— Hát mégis mit olvasott?

— Madonna mia, csak valami vers...

— És mi van abban a veszedelmes versben?

— Ah, semmi... Valami Giovanni Berchet írta... Olasz leányról szól... Nos, aki az idegennek lett a hitvestársa.

— Úgye, idegennek, a stranierónak, biztosan valami osztrák tisztnek. Csak ki vele!

— Azt hiszem...

— Boldog, mi?!

Az inas kiegyenesedett. Most már határozottabban felelt.

— Nem, Eccellenza, nem boldog, mert mindenki megtagadja. Azt mondja a vers: Átkozott, ki olasz öleléssel — Boldogít egy osztrák katonát!

— Ide vele! Add ide...

A hadnagy egyszerre mindent megértett. Uramfia, ez az ő tragédiájának magyarázó előjátéka...

— Add ide!

Az inas keze remegve nehezedett a bundára, mely a kis írást eltakarta. Lázár még egy tallért nyomott a reszkető nagy fehér kesztyűbe és maga húzta ki a kis lapot a ruhák alól. Zsebébe gyűrte. Kifordult a kapun a termetes vedrekbe ültetett babérfák, tavaszt sejtő azaléák, fiatalságukba serdülő magnóliák sorfala közt. Zavarában talán szalutált is egyiknek-másiknak, vagy a pálmák árnyékainak. A hosszú szőnyegnek utcára érő megvilágított végére még mindig terelgette a bőjti szél a hópelyheket. Feketés foltokká olvadtak, mintha megperzselte volna őket a szőnyeg vöröslő színe...

RADETZKY

A horvát granicsár-őrök kongó lépésekkel jártak föl és alá a Palazzo Marino előtt. A két katona szuronyos puskáját rendületlenül szorította széles vállára, mintha hozzájuk nőtt volna a fegyver. Járták a négy-öt lépést előrehátra, mint a szövőszéken ide-oda hajított vetélők. Rájuk perzselt az izzó nap, rájuk lehelte a forróságot a palota áthevített fala; majd elolvadtak a parádés fehér kabátban az idomtalan fekete csákó alatt. Talpon tartotta őket a gondolat, hogy két óra multán fölváltják őket és majd más olvadozik helyettük. Más is! Ez a gondolat tartja az embereket talpon jóban-rosszban, kicsinyben-nagyban, munkában, csatatéren, elnyomatás közben, minden szenvedésben. Más is! Csúnya, de édes gondolat...

Csak néha rezzent meg az egyik marcona őr kajla bajusza, mikor nagyokat fújt a mellette elsurranó emberekre. Lenézte ezeket a karcsú, barkós, borotvált urakat, kiknek sötét fürtjein úgy állt a fölszélesedő kürtőkalap, mint a megfordított fazék, kik hónuk alatt nem handzsárt vagy puskát cipeltek, hanem könyvet. De bolond dolog is az a könyv! Szerencse, hogy nem kellett megtanulni a betűvetést, mert az a könyv csak arra jó, hogy megbolygassa a józan, kemény, engedelmes fejeket... Az előtte elibbenő filigrán asszonyokat is lebecsülte. Elsuhintaná őket egyetlen lehelettel... Nem kell ehhez a szélvész... Meny-

nyivel különb odahaza az ő darabos Milicája, ki az egy szál ökörrel versenyt húzza a szántó ekét, ott valahol Ogulin tájékán, a lepedőnagyságú földeken, miket minden tavasszal a Karszton ujra kell megkeresni, amiket minden hóolvadáskor ujra kövekkel kell körülrakni. Milica talán éppen most delel az ökör mellett, vagy éppen meghömpölyödik a plitvicai tóban... Erre a gondolatra megcsillant szúrós szeme és barátságosabban hunyorgatott az előtte kecsesen elillanó két fekete leányra. Eh mit! Jó volna a feketekávé... Mindenütt ez a vékony feketekávé! Mikor otthon a pincén érik a pompás szerémi szilvórium. Jó volna már hazamenni az erős Milicához; csak maradnának már veszteg ezek a bolondos taljánok! Kartács nekik!

A forró napsugár éppen verejtékcseppekkel csiklandozta a két granicsár élesen hajlott orrát, hogy hirtelen tisztelegni kellett. A Palazzo Marino kapualján két tiszt fordult be. Hangtalanul siettek föl a széles, szőnyeges márványlépcsőkön. Az egyik meg nem állhatta, hogy bele ne nézzen a lépcsőfordulónál álló fehér Niobe szomorú arcába.

— Mit sírsz, kőasszony! Könnyű neked búslakodni, mert kőből vagy... De a mi édesanyánk él és sem a szíve, sem a könnye nem tud kővé változni...

— Hallga, László! Meghallja az öreg... Ezer füllel hallgatózik.

A másik elkomorodott; az óvatos meg halkan dúdolta:

Schön bist du, doch gefährlich auch,
Dem Schüler und dem Meister,
Entnervend ist dein Sommerhauch...

László türelmetlenül rászólt:

— Hadd már ezt a szentimentális ostobaságot. Ne kintornázzál folyva-folyvást arról a te Capuádról, a császári Bécsről! Bizony, Domokos, mondom neked, van a levegőben valami fojtó, de mégis valami kitörő erő. Éppen ezek a fényes, pompás, alvajáró városok Bécstől Milánóig megölnek engem. Melankólikus leszek. Ki a falura, ki innét a paloták közül... Szeretném a földet túrni ekevassal vagy a paripám patájával... Szabad jövőt teremteni, vagy ellen-

séget gyilkolni... Csak ne az elnyomottak, a szenvedők, a rab lelkek kőhalmazaiban elszáradni, mint ott künt az utcán az utca facsemetéi, abban a maroknyi meszes humuszban... Domokos, van valami a levegőben!

— Csitt, László, meghallja az öreg... Akkor vége mindennek; mehetsz Isten hírével és valahol Olmützben vagy Miljukow táján ábrándozhatsz a szép Piermarini Anitának viharfekete hajáról, nefelejcs szeméről...

— Hallgass, gyerek! Te nem tudod, mi megy végbe körülötted...

Szótlanul kopogtak végig a loggiás folyosón. Hűvösen nyitottak nekik utat a sorakozó márványoszlopok. Az udvarra lenéző Karyatidok között buján terültek szét a vázákból a fényeslevelű, a piros bogyós gallyak, álmosan, lustán, gyönyörködve. Balogh Domokos újra kezdte:

— Te László, otthon most virágzik az akác...

— Igen, Domokos. Itt meg egykettőre újra kivirágzik az akasztófa...

A nagy tölgyajtó előtt megint két granicsár tisztelgett, éppen olyan szikár, kajla, izzadt két óriás, mint a kapualja előtt. Az ajtó szárnya kitárult. Az adjutáns feléjük sziszegte:

— Szervusz...

És fontos ábrázattal máris eltűnt a tapétás ajtó mögött, hogy egy pillanat mulva újra benyisson és feszes állásban jelentse:

— Excellenz! melde gehorsamst, Herr Leutnant Ladislaus von Lázár und Herr Leutnant Domenik von Balogh, Infanterieregiment Seiner königlichen Hoheit, des weiland Prinzen Eugen von Savoyen, Bataillon Nr. 4...

A régi képekkel, gobelinekkel ékes teremben óriás renaissance íróasztal mögött ült az „öreg".

Apró, elnyűtt ábrázatú emberke, bozontos ősz szemöldökökkel. Fogatlan száját ízlelgetve mozgatta, mintha állandóan ebédelne. Gallér nélkül, kigombolt zubbonyban, kopottan, törődötten ült ott, mint akár a mundérban elaggott őrmester. Csak okos, élénk szeme árulta el, hogy ő a császár százezer és újra százezer vitéz katonájának legvitézebb és leghiggadtabb vezére, kinek parancsára nemzetek

sorakoznak és rohannak egymás mellett vagy egymásra, csak azért, mert ő parancsolja. Csak szigorú, dermesztő pillantása árulta el, hogy ő a szomorú milliók és félszáz évek óta új szomorú milliók könyörtelen rabszolgatartója, aki előtt szabad e földnek a ragyogó napfényre virágot és gyümölcsöt ontania, csak szabad embert nem szabad soha teremnie, mert így rendelte a császár. „Geruhte allergnädigst anzuordnen..." Mindegy, mi a neve e hatalomnak; egyszerűen a császár... Ott ült Radetzky, kigombolt zubbonyában, gallér nélkül, „unvorschriftsmässig", mint ő maga mondaná. Ott ült ő, aki szemhunyorítás nélkül tudott statáriumos ítéleteket aláírni, mintha csak autogrammul kanyarítaná oda olvashatatlan nevét az utókornak...

A két magyar tiszt kényszerűen azt gondolta: Istenem, hogyha ilyen ember a szabadságért harcolt volna hosszú életén át! Talán évtizedekkel lázasabban rohant volna előre a történelem... Milyen kár, hogy ez a vezér eszme helyett embert választott magának bálványul, szabadság helyett a császárt... Pedig a történelem feledékeny: elfelejti azokat, akik bármily nagyok voltak, csak az embert szolgálták, de fölírja azokat, akik bármily kicsinyek voltak, de eszmének szolgáltak...

A két tiszt állott a seregek földi ura előtt, mint a cövek. Ahogy katonásan összeütötték bokájukat, megpörrent sarkantyújuk, de hamar elhallgatott, mert Radetzky lepillantott a parketra. Mintha azt parancsolná, hogy a sarkantyúk is hallgassanak, ha ő beszél.

— Meine Herren — servusss Ciaò! — szólt kurtán, kimérten és tovább mozgatta foghíjas ajkait.

— Ide kérettem az urakat. Lázár átveszi Balogh adjutáns szolgálatát. Balogh holnap indul Galiciába, a Württemberg-huszárokhoz. Azok a polyákok ott Krakkó körül nem férnek a bőrükbe. Úgy látszik, megkívánták a magyaros, huszáros hatvágást... Balogh hadnagy, szerencsés utat, — uraim, servuss...

A tisztek pár pillanatig tisztelgő állásban maradtak, mielőtt sarkon fordultak volna. A hadvezér még egyszer végigmérte őket vizsga pillantással, mintha parádéjukon

valami kis feslést keresne, vagy át akarna látni a domború melleken feszülő köntösön, bele a lélek közepébe.

Balogh Domokos arcán végigömlött fiatal vérének hullámzása. Egyszerre maga előtt látta a szomorú gácsországi síkságokat, nagy bánatköddel, alázatos, szurtos parasztjaikkal, darócingeikben, — maga előtt látta az otthonának kiszemelt piszkos viskót, az ijedt, ravasz kaftános házigazdát. Majd szeme káprázott. A milánói dóm ezer kecses csipkés márványtornya táncolt előtte és minden vízöntő Radetzky marsall ábrázatát utánozta. Füle zsongott, Grisi Giulia Normájának édes melódiáját hallotta a tornyok minden áttört rés-ékességén keresztül. Lázár e közben bátran előrelépett egy lépést. Balogh csak a sarkantyú halk csörrenéséből vette észre.

— Tábornagy úrnak alássan jelentem, boldog volnék, ha én mehetnék a Württemberg-huszárokhoz Galiciába...

Radetzky fölkapta ősz fejét és féloldalt billentette, mintha más távlatból akarná méregetni a vakmerő fiút. Köhintett és szárazon parancsolt:

— Gut! Akkor von Balogh marad. Von Lázár holnap indul...

Kis vártatva hozzátette:

— Adjutant von Balogh, most nincs szükségem önre!

Balogh Domokos katonásan kifordult. A másik tovább állt helyén, mint a vitézi emlékszobor. Akaratlanul is nézegette a rózsaszínű testű, pufók amoretteket, akik a faburkolat rámáiban pajzánul játszadoztak a nagy tavasz bájos örömeivel. A tábornagy fölkelt és odalépett a feje fölött elnéző öles magyar elé.

— Hallja, Lázár hadnagy, nem szeretem, hogyha tisztjeim akarnak engem dirigálni. Nem szeretem, ha egyáltalán akarnak... Ha saját kemény fejük szerint akarnak... De azért holnap indulhat Galiciába...

Háromszor is föl és alá járt íróasztala előtt. Majd hirtelen megfogta a fiatal tiszt vállrojtját, mintha ezen az útvesztőn igazítani akarna valamit.

— Lázár! a magyarok őszinteségében nem szokás kételkedni. Néha be kell őket kicsit csukatni; néha kicsit agyon kell lövetni őket... Mert oktalan rebellisek vagytok! De

becsületesek vagytok, mint pusztáitok fasorai, melyek nyiltan virágzanak és nyiltan hervadnak.

— Kreuzelement! — nevetett közbe kellemetlenül. — Még öreg katona létemre ostoba poézisbe esem, ha veletek beszélek. Ez ragadós valami. Pedig én nem akarok tanulni tőletek semmit, — de éppen semmit.

Újra föl és alá járt. Gondolkodott. Hirtelen rámordult a hadnagyra, mintha meg akarná lepni.

— Úgy-e, fiam, a Piermarini leány miatt akarsz Galiciába menni? Mindent tudok. Ott a bálon is megfigyeltettelek. Csalódott szerelem? Was?

A magyar fiú szíve annyira vert, hogy végignézett saját mellén, vajjon nem látszik-e meg szívverése a parádés kabát hullámzásán. Gondolkozás nélkül, keményen felelt:

— Tábornagy úr, a katonának nincs szíve.

Radetzky elmosolyodott. Elaggott, fakó arca mintha egy percre jóságossá változott volna. Halkan mormogott:

— Brávó, fiú. Bár nem igaz, mégis úgy van. Próbám bevált, mint mindíg. Én nem is Baloghot akartam Galiciába küldeni, hanem téged. Próbára tettelek. Bevált. Ezt szeretem. Egyszerűen azt akartam, hogy te magad kérd az áthelyezést. Ti gyarló sakkfigurák, ti... Hát egyszerűen nem szeretem, hogyha tisztjeim mélyen belenéznek a forró vérű, kavargó eszű fajta asszonyainak szemébe. Nem. Ez a legkomiszabb veszedelem. Az asszony hamarébb kiszed titkot és hűséget, mint az aranyborjú, vagy a spanyol csizma, — mint a hiúság vagy hóhérok kötele, vagy a katonák sortüze... Én szeretem, ha tisztjeim hódítanak, de a csatatéren és nem a boudoirban. Aki boudoirban hódít, az maga is könnyen meghódol...

Újra elmosolyodott. Aztán könyörtelen, merev arccal visszabandukolt íróasztalához. Lapozott íráshalmazaiban és aláírt parancsokat vagy ítéleteket. Lázár tudta, hogy minden aláírás embereknek vagy egész ezredeknek a sorsa. A hadnagy kemény, katonás állásban még egyszer megszólalt:

— Tábornagy úrnak alázatosan jelentem, méltóztassék megengedni, hogy Monostory Pál káplár is velem jöhessen a huszárokhoz!

Radetzky tömpe orra fölött összehúzódott két bozontos szemöldöke, mint valami szürke kis madár két szárnya, ahogy felrebbenni készül.

— Hát kérdeztelek? Már ő kezd áthelyezgetni! Szerelmes. Lemond... Már azt hiszi, ő is marsall! Ördög vigye a Monostorydat... Hát menjen ő is... Hátra arc! Servuss. Ciaò. Szerencsés utat Galiciába.

A hadnagy kisietett a loggiás folyosóra. Megállt a két Karyatid között és lenézett a palota napos udvarára, a vakítóan fölfehérlő kavicsra. Furcsa, a világos mélységek mindig hívogatnak, — csak a sötét mélységek riasztgatnak. Lázár László is lekívánkozott. Valahogyan megvillant benne a gyalázatos gondolat, ha most — most oda levetné magát. Jól esnék azon a fehér, fényes kavicson elterülni és többé nem tudni, hogy az ember hol van, miért van vagy volt. Szomszédságában a véletlen érintéstől megrezdült a kővázából kicsüngő gally és zsíros fényű leveleivel, piros bogyóival belekapaszkodott abba a vállrojtba, amit imént Radetzky is meghúzkodott. Nem — és nem. Azért sem. A férfiéletnek szebb befejezés kell, mint a gyávaság maximuma. Hirtelen ő is belekapaszkodott valamibe, vagy talán e gallyban Piermarini Anita emléke kapaszkodott ő belé? Azután eszébe jutott még valami, amit az elébb az a derék, naiv Balogh Domokos mondott: otthon most virágzik az akác...

Hirtelen leszaladt a széles márványlépcsőn. Nem érezte testét és lelke nagy súlyát. Zökkenő ütemben kísérték sarkantyúi csörrenésükkel, mintha sokan kísérnék, láthatatlan bajtársak, búcsúzva vagy üldözve, vagy nyomába járna a legkellemetlenebb porkoláb, önmaga, minden férfikeservével, minden magyar keservével.

Mikor a két granicsár a kapuban puskájával tisztelgett neki, majd hogy föl nem döntötte őket. Künt megérintette az élénk és mégis álmos nagyváros izzó levegője. Hancúrozó lányok röppentek el mellette. Mindegyiküknek teljesteli piros rózsa volt kócos hajába tűzve. Kacéran szemet vetettek a deli magyarra, majd szemlesütve osontak odább. Őszes öreg úr haladt el a kapu előtt, kalapját kezében tartotta. Szomorú szemmel mérte végig a délceg, a cifra

katonát. Sajnálta, hogy fiatal, hogy magyar, — hogy mégis ellenség... És odahaza most virágzik az akác... A magyar katona akaratlanul a Vezúvra gondolt. Begyöpösödött. A kráter helyén venyigék pirkadnak. A lávák szélén fügefa virágzik. Hiába minden, a gyöp alatt, a venyigék alatt, a fügefa gyökere alatt valami forr és tombol és lázad. Lázad a piros lázadás.

A Piazza del Duomo egyik sarkán Balogh várt rá. Két kézzel ragadta meg pajtása karját.

— László!

— Mi az, gyerek!

— Isten áldjon, kenyeres. Neked köszönhetem, hogy itt maradhatok. Pedig veled mennék... Veled elmegy lelkem fele...

— Ne kotyogj. Ez szentimentális. Erre csak annyit: az én lelkem fele meg itt maradt. Hát kvittek vagyunk.

Balogh lassan, hangosan gondolkodott:

— Miatta mégy. Miatta maradsz. Miatta maradsz itt félig...

Lázár erőltetett közömbösséggel mormolta:

— Nagy spiónok vagytok. Az öreg is, te is. Csak más és más tükörben látjátok a férfi titokzatos világát. Te csak a magad tükrében nézegeted a büszke, a vesztes szerelmet. Az Excellenz meg csak asszonykémeket lát. A mi világunk: ki a béklyóból. Az övé: be a béklyóba... Egy szót se többet. Készen vagyunk.

A Duomo márvány útvesztőjében megkondult a déli harangszó. A bongó kondulást elkapta az egyik campanile csendülő harangja és a két hang összeölelkezett, mint az öregebb és a fiatalabb testvér. Ketten együtt magukhoz hívták a többit, hogy végigillanjanak az ünnepi, derűs és mégis melankólikus melódiákkal a vörhenyes cseréptetők fölött, a rizsföldek kitárt kebelébe, az álmodó havasok lábaihoz, föl a szemérmetesen mosolygó egekig. Lázár még egyszer odaszólt Baloghnak:

— Hallod?

— Mit?

— Az elnyomottak fájdalmát. Az elnyomottak büszkeségét...

Az éjtszaka maga is aludt a lengyel mezők fölött. Az éj magára húzta fekete köpönyegét és kioltotta utolsó éjjeli mécsét is, az egyetlen csillagot, mely mindenáron virrasztani akart. A lengyel mezőkön végtől-végig sáros barázdák és kopott szegénység, végtől-végig sugdolódzó erdők és magukat tetszhalottaknak tetető koldus faluk. Itt az emberek sem szerették egymást; mintha egyik a másikától a szegénységet irígyelte volna. A szegény lengyelek féltették semmijüket és nyügös életüket a még szegényebb ukránoktól, ezek meg egyre attól tartottak, hogy a másik oldalon várnak többen kenyérre. Mindkét fajta meg féltette szegényes semmijét a mindenható cár országából beszállingózó kaftános Ahasverusoktól. Ezek a bolygó népek meg egyformán tartottak a hallgatag lengyelektől és a még hallgatagabb ukránoktól, de legjobban féltek az osztrák hivataloktól, melyek előtt mindenki hajlongott. Ezért bizony nemcsak az éjtszaka, hanem a nappal is aludt ezeken a lengyel mezőkön. Aludt a nagy csönd, mert mindíg ott jártak valahol a szomszédságban a lengyel ulánusok vagy a magyar huszárok és mindenki azt hitte, hogy azért vannak csak itt, hogy mindenki hallgasson.

Hogyha egy-egy század huszár végig ügetett a falukon és végigtrombitálta az alvéget és felvéget, mindenki betakarodott az udvarába. Csak az asszonynép volt igazán bátor. Kiállt a kapufélfához, vagy gyorsan nyitogatta az ablakokat, miket máskor csak akkor nyitottak, ha valaki a viskóban fölvette a néhai nevet, — no meg ha új század huszár dobogott keresztül a széles utcán. Monostory őrmester nevetve mondotta ilyenkor:

— Fura ország ez a nagy Halics! Furcsább, mint maga az Operencia... Fiúk, itt, úgy látom, csak fehérnép jön a világra...

Messze járó földön a sártengerben egyetlen sziget volt Potozki Stanislaw pompás vadászkastélya, százados park közepén, melyben bújdoskát játszhatott ember és hangulat. Ezen a szigeten meg nem köthetett ki más, csak aki paripán járt, tehát csak a magyar huszártisztek, meg a messze állomásukról idevándorló délceg ulánusok. Potozki

vendégszerető volt, akár rendes magyar vendégei. Mindent adott, amit jó barát, bajtárs és úr adhat, csak egyetlen-eggyel sohasem kedveskedett vendégeinek, — az asszonyi mosollyal. A víg magyar fiúk jól tudták, hogy szent fogadást tett: asszony soha többé át nem lépheti az ő háza küszöbét. Ezt a fogadást úgy tartotta, hogy egyszer, mikor valamelyik lányos képű huszárhadnagy úri dámának öltözött és alkonyattal belopódzott a kastélyba bajtársai nagy gaudiumára, a házigazda kardot rántott és azzal kergette a rokolyás látogatót. Nem tudni, azért könnyezett-e, mert maga is nagyot kacagott a tréfán, vagy azért kacagott, hogy elfeledtesse könnyeit. Hát bizony, az asszony ebben a hajlékban régi legenda lett. Ez a lágyszívű, kemény markú, keseszakállú lengyel csak egyszer csalódott, mikor valami ulánus kapitány örökre magával vitte azt a rokokóarcú fehér asszonyt. Ez a csalódás volt az ő nagy fogadása.

Ezen az estén is a sarkantyús fiúk úgy osontak és halkan perdültek be a nagy terembe, hol Potozki egymagában ült a spinét mellett, szemben a pompás agancsok közé akasztott ordas vadkanfejjel. Ujjai merengve futottak végig a billentyűkön és Chopin notturnói leheletszerűen szállottak a száz szál gyertya köré, mely beragyogta a szépséges otthont. Fölnézett. Ott álltak előtte a deli magyarok, némán, ájtatosan. A lengyel nagyot bólintott fürtös üstökével és tüstént átcsapott a régi dalba, ujjait kísérve behizelgő baritonján:

Węgier-Polak dwa bratanki
Tak do szabli, tak do szklanki...

A házigazda fölpattant a spinét mellől és hármat tapsolt. A szárnyas ajtók kitárultak. Kísértetiesen lépkedő inasok surrantak be, roskadozó tálakkal és fáradhatatlanul töltögették a kontusovszkát, jerzsabinkát — kapitányon alul még az orosz vodkát is. A régi cselédség csak a fiatalokról hitte el, hogy tűzállók. Valamint begyülekeztek Gomulicki ulánus őrnaggyal élükön a víg lengyel fiúk, tüstént durrogtak a pezsgős palackok dugói is. Potozki Sztaniszlausz végigsimított deresszőke szakállán.

— 101 durranást akarok ma este hallani! Mert királyi vendéget akarok köszönteni, az egyetlent, akinek térdet hajtok: az álomvilág urát, a mámoros jókedvet...

A szomorúszemű házigazda ragadta fel elsőnek a billikomot és gúnyos dikciót rögtönzött George Sand ellen, aki Chopint boldogtalanná tette:

— Messieurs! Nem szeretem az asszonyt, aki férfi akar lenni. Az ilyen dáma amphibium: a vízben is lubickol, a szárazon is táncol. Gyűlölöm azt az asszonyt, aki nadrágot hord és a tollat tőrként forgatja. Ezt az első serleget George Sandnak...

A tölgypadlóra vágta a kristályt, hogy csillogva porzott szét, mint a lebukott apró meteor.

— Bosszú Chopinért! Bosszú minden lengyelért, akit az idegen tőlünk elrabol...

Minden vendég tudta, hogy amikor Sandot köszönti káromolva, saját párjára gondol, akit tőle is elvitt az idegen, az ulánus ezred egyetlen bécsi tisztje. Nevetve folytatta:

— Még két serleget ide! Egyiket bátyámra, aki lakáj lett Bécsben. A másikat öcsémre, aki udvaros lett Szentpétervárott...

Ezt a két serleget is szétcsörrentette és azután átszellemülten bámult a spinét felé, mely fölött kis állványon ránézett két elefántcsontra festett halovány arc: a szelíden kemény Kosciuszko Tádé, és a komoran elegáns Czartoryski Ádám. Az ulánusok is, a huszárok is egy pillanatra elhallgattak, mert mindannyiuknak ugyanaz a császár parancsolt, akinél a házigazda bátyja „lakáj" lett... Ekkor váratlanul még valami történt. Ahogy több összeverődött ember közül egyik sem tudja mi történt, most sem látta senki, milyen paszománt volt a gyorsan felemelkedő kéz körül. Pohár repült egyenesen a vitrin fölé és telibe találta az odatámasztott képet. A Mefisztó-képű sovány alak képmása lefordult, mintha megölték volna. Potozki görcsösen kacagott.

— Tudjátok, ki bukott le?! — hahaha. — Mindnyájunk legnagyobb barátja, Metternich, a kancellár... Bátyám rakta oda ezt a képet... Mégis csak borban az igazság! Ez a pohár igazságos volt. Elbukott. Debuisset pridem...

Még derűsebb lett a hangulat, mikor a fürge Zsadányi hadnagy a csillogó cserepek közül felkapta a rámát és visszaállította. Fejjel lefelé találta visszatenni a kancellárt. Az egész vadászterem harsogott: Bravo, Zsadányi! Vive la Pologne! Vive la Hongrie! Bravo, hussard!

Lenkey százados körüljárt a teremben, hol egyre melegebb lett az agancsokra szerelt száz szál gyertyától. Szinte maguk az agancsok égtek, mintha a falakon át világító csodaszarvasok csordája törne be. Lenkey minden egyes tisztjéhez néhány szót magyarul súgott:

— Édes fiam, sokat beszélni asszonyról, Chopinról, a természről vagy Bécs szépségeiről. Keveset beszélni a lengyelről, olaszról, németről. Magyarországról éppen egy szót se! Sokat dalolni, többet táncolni, ropogósan, hogy ne lehessen szót érteni. Mindenkinek revanchet ígérni, vadászatra, Tátrában medvére, Csallóközben túzokra, Tiszaháton kócsagra. Aztán hitessétek el, hogy a magyar huszár boldog, hogy Galíciában lehet. Nos, addig, ameddig. Tudjátok. — Miért?... — Parancsolom, édes fiam! Minden másból itt baj lehet, mert a köntös még nem a lélek, a nagy szó még nem mindíg hitvallás. Bor között születik börtön és bitó. Hát fiúk, huj, huj, hajrá, de csak ésszel...

A néma inasok újra töltögettek. A poharak sorakoztak a címeres ezüsttálcákon, mint a remekbe köszörült színes drágakövek. Valamelyik fiatal tiszt lekapott a falról egy balalajkát, a másik a zongorához ült. Először mazur tempóban csendült meg a „Węgier-Polak dwa bratanki...“ dallama, majd átcsapott csárdás ütembe. A lengyelek csókolóztak, a magyarok ölelkeztek és ütötték sarkantyús csizmájuk talpát. Toborzóba állottak össze valamennyien és együtt, férfi férfiúval, ropták a vad táncot kecsesen, mégis ősi vadsággal, mint valamikor régesrégen. Egerben.

Magyar ott a lengyelt szívesen látja,
Új ismerőse, régi jó barátja...
Hej, ti vitézek, koszorúsdi táncban!
Vér folyik az utcán, foly a vér a házban...

Dübörgött bele a tölgyfapadló; a falon félrecsúsztak az agancsok, a vadkanfej agyarai közül a daliás katonák közé

gurult a szájába szorított téli alma. Lázár László fölkapta és összeütve bokáját Lenkey százados előtt, ünnepiesen átnyujtotta neki:

— Kapitányom, a történelem múzsája neked szánta Páris almáját... Tudod, miért?

Kacagtak, senkisem tudta, min nevet. Poharazás közben sok szó esett Dembinszkyről, a széparcú Woronicky Mieciszlávról, legtöbb a csúnya Bem-apóról. Minden név után újra összecsendültek a billikomok, kivilágos-kivirradtig.

Kivilágos-kivirradtig... Virradni virradott, de nem világosodott, mert nedves köd esett az egész világra. Mikor Lenkey a parkban hajnallal a kengyelbe tette a lábát, átszólt Lázárhoz:

— Fiam, úgye, itt hűvösebb és nedvesebb, mint Milánóban?...

A hadnagy visszafelelt:

— Igaz, kapitányom, de valami itt is van a levegőben, aminek íze — ugyanaz...

— Ej, no, nem volt asszony a közelben...

— Jobb ez így, kapitány úr!

Maga is örült titokban, hogy nincs itt kísértés. Legalább Piermarini Anita megmarad egyedülinek...

Mikor a nagy gyöpön túl hasadoztak a felhők, a paripák is átcsaptak a sebesebb ügetésbe. Az ulánusok letértek jobbra, a huszárok meg balra. Virradott a reggel és a kötelesség.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Lázár László huszárhadnagy ropogósat nyujtózott, majd felkönyökölt a kopott kincstári pokrócon. A szeme égett, halántéka lüktetett. Borzas fejében ügettek, vágtattak a gondolatok, mint a nekirugaszkodott ménes. A paripák is így tolonganak össze-vissza. Majd az egyik, majd a másik gondolat csapott át a vágtatásba, majd az egyik dörgölődzött előre, majd a másik. Nagyot ütött öklével a homlokára és hangosan beszélt:

— Föl, te hitvány fajzat! Rajta, rajta, rá, mulatós semmiházi!

Felfülelt. Saját álmos, rekedt hangját hallotta. Szinte azt hitte, más valaki gorombáskodik vele, kivel kiállhat lovassági kardra.

Fátyolozott pillantást vetett a légypettyes, záporösvényes, alacsony ablakra. Az utca maga valóságos tavaszi szántás, pásztás eső után. Lassan baktatott egy-egy szekér, ösztövér gebéivel. A szekereken cigányképű ukrán parasztmenyecskék gubbasztottak; tarka-barka szoknyáikat fejükre sátorozták a szitáló eső ellen. Ültek mozdulatlan széles gömbölyűségben, mintha ezek a komor kocsisok leakasztották volna a falu kis orosz templomának hagymaszerű gombjait és cipelnék valahova fölrakni új tornyokra.

Napok óta szakadatlan permetezett. Az eső a szemközti eresz alá terelte a két kaftános zsidót; ott tovább berbityültek. Az egyik komolyan göndörítette vörhenyes szakállának szálait, a másik nyugtalanul izgett-mozgott és magyarázó kezével meg-megakadt hosszú, koromfekete szakállában. A magasabbik maga volt a nyugodalmas kelet, a fekete, összenőtt, sötét szemöldökével, maga a nyughatatlan Ahasvérus.

— Ahá, hát ezek az atyafiak keltettek föl éneklő gagyogásukkal. Az ördög hozta őket éppen az én ablakom alá!

Visszazökkent a lehidalt nyoszolyára. Nagyszerű, hogy az ember behúnyhatja szemeit. Ez nem vakság, hanem látás a távolba, — térben és időben. Ez a legnagyobb varázsló hatalom, amit Isten adhatott ennek a hányt-vetett, szegény embernek. Esik, egyre csak esik. Sár és sár; az öreg föld már átpuhult egészen a közepéig. De nehezen jutnak előre ezek az ukrán parasztok, azokkal a csontvázzá fogyott táltosaikkal! Szegények — no de ők nem érzik, hogy szomorú az élet. Nem gondolkodnak, csak kérődznek és nyögnek, mint a barom az eke előtt... Azután megint csak sár és sár, talán egyik tengertől a másikig. A huszárlovak karcsú bokája is gyökeret verne, hogyha előre akarnának menni.. És mégis kell — előre menni! Meg ezek a nagyszakállú emberek! — rettenetesen idegenek. Pedig az a vörhenyes nem is volna éppen csúnya ember, fínom metszésű az orra, mély és eszes a nézése, de hát a szakálla

olyan hosszú, hogy szinte nehéz: előre húzza a fejét vállai közül. Régi lehet ez az ember, mint a biblia ótestamentoma. Mózes könyvének korából maradt itt... Minek is kell a szegény magyarnak idegen fajták között élni! Olaszok, lengyelek, ruténok, zsidók...

Meg minek is permetezik ez az eső annyit? Biztosan Oroszországból jön, abból a titokzatos, nagy, Ázsiába szakadt Európából; csak ott férhet el ennyi tengernyi felhő! Nagyok ezek, mint maga Oroszország és végtelenek, elszórtak, mint maga az orosz nép a lengyel határkőtől Szibéria végéig.

Tudj' Isten, mégis csak szebb lehet Milánóban. A nap ott most is izzik. Az ég sötétkék; sötétkék, mint azoknak a rutén menyecskéknek fejükre húzott viganója. Istenem, de jó behúnyni a szemeket! Az ember egyszerűen becsukja a lélek kis zsaluit és elsüllyed a tengernyi sivárság, csúnyaság, mint a Scala színpadának sülyesztőjében a kulisszák meg a hősök. Milánót látom. A Dóm márványcsipkéi lebegnek a türkizégben; nem márványkőből vannak azok, hiszen az angyalok lengetik... Szakad az eső. Behúnyom szememet — és nem az esőt, ezt a galiciai esőt hallom, — nem, ez annak a titkos, pazar kútnak csobogása azon a mese-udvaron, hol a gliciniák függnek a falon, mintha gerezdeik a mohos kőből fakadtak volna. Ott talán még a venyige és illatos fürtjei is a falakból teremnek. Nagy csoda a napfény... Hallom. Igenis, hallom azt az éneket, mely édes és illatos, mint a lombard kertek virágbokrétája és mégis fájdalmasan zokog. Fáj ennek az énekhangnak, mikor hivatatlanok lelkéhez ütközik, mint ahogyan fájhat ott a kútból szökellő vízsugaraknak, mikor hozzácsörrennek, csörgedeznek a márványmedence falaihoz. Ah, Anita, — enyém vagy, Anita!

Fölriadt.

— Még mindig ezek a kaftánosok tereferélnek! Kinyitják az ember szemét, kegyetlenül, erőszakkal...

Fölugrott és legelsőnek magára rántotta sarkantyús csizmáit. Közben szigorúan elhessegette az álomképeket. Itt van, Galiciában, Isten háta mögött. Katona, akit odavetett a „Hadúr", ahova jónak látta. No meg önmaga is így akarta. Elkéretődzött Milánóból. Gallérját keresgélte — s

kezébe akadt a Milánóból hozott olasz könyv: Berchet Giovanni versei. Ujra belenézett:

S az idegennek hitvestársa,
Zsarnokunknak választottja ő!
Merre húzzak én e kereszttüzben,
Kivel fűzzem sorsom egybe én?
Kiért könyörögjön most az imázó?
S melyik zászló győzzön harc terén?

Legyintett. Keserűen kacagott. Hát minden, minden azért van így, mert ennek a nagy Bábelnak, e nemzetiség nélküli, soknyelvű Ausztriának katonája! Furcsa, és mégis az a könyörtelenül büszke Anita volt a jó szelleme: büszkeségével elüldözte Milánóból. Jó ez így, mert innen haza lehetett vágtatni, ha otthon ég a ház. Onnét, Lombardiából, sehogy sem ment volna. Míg dolmányát rendbe szedte, újra elkalandozott gondolatban. Most már nem is fájt neki annak az olasz leánynak kemény büszkesége, nem, igaza volt annak. Bárcsak magyar földön is mindenki ilyen büszke volna. Akkor már tovább volnánk. Haza gondolt, arra a kis kúriára a diófák, eperfák alatt, melynek küszöbén még valamikor kék szoknyácskában üldögélt és valami orvosságos skatulyába összegyüjtött pitykékből figurákat rakott ki, kardot, csákót, csak éppen a kirakott paripa inkább hasonlított a kerekfejű pulihoz, mely okos arcával hozzátolakodott és morogva őrizte a kirakott holmit, hogy bizony senki át ne merjen lépni rajta. Ennek a pulinak igazán arca volt, csúnya, de szép, haragos és mégis kedves. Jámbor kutya volt; a szájában, fogait behúzva, cipelte a macskakölyköket vinnyogó anyjuknak, mikor az kereste őket. De ha idegen közeledett a ház tájára, vér futott a szeme alá, csattogtatta fogait; nem ijedt meg a szöges bottól, ha rávágtak, de nem is szaladt a messze vetett csalogató falat után, mert tudta, hogy ami nem hazulról való, csak csalétek. Őrizte a házat, ha kell, minden áron. Haza, haza házőrzőnek, mikor otthon baj van és jön az idegen! Jó szót találtak ezek az olaszok... Kikiáltott az ajtón:

— Hé, Józsi! Jó-ó-ózsi!

Nyilt az ajtó, de nem a huszárszolga lépett be, hanem Kisinevszkyné, a kis ház gazdája, ki a huszártiszteknek szobákat adott bérbe, ha nem akadt helyük a szűk falusi kaszárnyában. Lázár hadnagy mosolyogva bámult a fiatal özvegyasszonyra, ki szúrós, félénk és mégis kínálkozó pillantással igyekezett találkozni a fiatal katona dióbarna szemeivel.

— Parancsol, kedves jó Kisinevszkyné? — én a legényemet, a Józsit hívtam...

— Herr Leutnant von Lázár... Az asszony lesütötte szemeit. Halovány, keskeny arca eltűnt a gazdag fekete hajkorona alatt, melyet háló szorított össze. A huszár arra gondolt: ilyeneket láttam a Brera bibliai képein, még sárga tógákba burkolva. Kelet ez az asszony, kelet. Mit is akarhat?

Az asszony először akadozott, majd bátran és tüzesen beszélt:

— Nem akar jobb lakást? Ez a szegényes szoba nem önnek való... Odaadom az én lakásomat... Én jövök ide lakni. Odaadnám a lakásomat — még akkor is, mikor magam benne vagyok...

A huszár nevetett és átsiklott az ajánlaton.

— Jó nekem ez a kis kalitka. Aludni járok ide. Aki alszik, annak mindegy, hol van. Tudja, hogy én igazában a nyeregben lakom...

Az asszony kacéran elhúzta száját és közelebb jött. Bizalmasan megérintette a katona karját.

— Hát ha úgy meg van elégedve itt lent, nem fizetne ki nekem egy hónapot előre?...

— Kedves Kisinevszkyné... Helyettem a k. u. k. kincstár fizet. Hát az nem elég jó magának?

— Nekem csak éppen a kedves hadnagy úr „gut". Azt hiszem, ez a nedves idő teszi, hogy az ember fejében bolondságok motoszkálnak. Azt álmodtam, hogy hadnagy urat hirtelenében elhelyezték — és a szobám üres maradt. Sírnék utána!

Ördögbe is — gondolta Lázár, — ez az asszony ravaszkodik. Ez valamit sejt abból, mi készül a huszárok között. Fordított egyet a beszéd fonalán.

— Ha úgy akarja, asszonyom, — én a szegény hadnagy, előre jót állok a magas kincstárért. Adok egy havi bért kauciónak. Jó lesz így?

Az asszony újra lesütötte a szemét és karjait egymásba fektette.

— Hadnagy úr igazán nobel, mint a magyar urak mindig. De én még valamit álmodtam: azt, hogy Herr von Lázár volt — az én uram...

Erre már hangosan kacagott a huszár.

— Én? — hogy én voltam a szegény néhai Kisinevszky... Isten ments — hiszen az — meghalt. Hát tudja kedves jó háziasszonyom, én is imént álmodtam valamit: hogy az ura voltam — és elváltam magától...

Az asszony ótestamentomi fehér arcán gyönge pír futott végig. Vállat vont, megnézte mégegyszer a köténye zsebébe dugott bankót és kifelé menet még egyszer megállt az ajtóban.

— Nos, én hallgatok. Én tudom, hogy a hadnagy úr álma az igaz — s ezért gondoltam, miért ne búcsúznánk — egy kicsit... De itt sokat suttognak. Mindenki tud valamit. Azok is erről fecsegnek — és az ablak felé mutatott, hol az alkonyatba beleszürkült a két kaftános alak. Mégis hallgatok. Inkább le hagyom vágni a nyelvemet vagy özvegy maradok...

Még egyszer visszadugta fejét az ajtóban és keleti arcán végigsurrant valami fájdalmas kacérság. Az ajtó lassan becsukódott.

Lázár fejét csóválta. Ez is asszony, a másik is, ott messze Milánóban... Ez itt ebben a galíciai sárban sarjadt. Igaz, sárból nem teremhet pálma. A másik — az pálma! Kopogtak. Szabad!

Monostory fordult be — és maga mögött reteszre zárta az ajtót.

— Mikor, fiam? — kérdezte Lázár fojtó izgatottsággal.

— Még ma éjjel. Hajnal előtt...

— Nem árulhat el senki?

— Nem. Az a kettő ott, meg a háziasszony, hadnagy úr, valami ukrán kengyelfutót akartak a tábornok úrhoz meneszteni. Az már hallgat..

— Az Istenért, csak nem esett bántódása?

— A hajaszála se görbült. Csak egy kicsit megvendégeltük... 131-en volnánk, — mindegyik megkínálta tábori kulacsából. Megtanítottuk erre a szóra: egészségére. 131 kortyba került, mire megtanulta, de rögvest el is felejtette. Alszik a legény...

— Beszélj fiam, Monostory!

— Hát igen, hadnagy úr, 131-en volnánk, mind a második századból. Hazamegyünk. Nekünk egy kutya, ha valamennyiünket fejbe lövet is a generális úr, föltéve, — hogy el tud fogni... Mi magyar földön akarunk elesni, ha Isten úgy akarja, nem pedig itt a lengyel mezőkön cifrálkodni, míg odahaza elfogy a haza. Itt bepenészedik a szívünk, míg odahaza bántják a magyart.

— Fiam, én veletek megyek.

— Jön Fiáth Pompéjus főhadnagy úr is. Megigérte Harsányi őrmesternek. Ma május 28-án. Ma sötét éjtszaka lesz. Minden remontának patkóját bebugyoláljuk. Összevágjuk az ócska pokrócokat. Harsányi őrmester, meg én voltunk a szabómesterek. Ilyen bocskort sem viselt még magyar paripa. A néma riadó, mikor a toronyóra egyet ütött. Fiáth főhadnagy úr szállása előtt.

— És mit szól hozzá Lenkey kapitány?

— Kihagytuk. Instálom alássan, nem tudjuk, erősebb-e az esküje vagy erősebb-e a szíve? Szent, hogy magyar ember. Magyar ember csak azért ingadozik, mert becsületes. Ha szíve viszi, akkor már megy, mert becsületes.

Bimm-bamm... Mariampol tornyában egyet ütött. 133 paripa lábujjhegyen járt a pokróc-csizmákban. Egyik sem nyerített, egyik sem dobbantott.

A hű paripa érti a gazdáját. A lovak is titkolództak, mert a 131 huszár és két tisztje hallgatott. A lovak értették, hogy nem szabad hajrázni ebben a csillagtalan, szökni való éjtszakában.

A mariampoli országúton a fancsali-keresztnél leugrálnak a legények. Leszedik a bocskort a paripák patkójáról. Rövid katonaások fölvetik a nedves televényt. A lovak patáiról lehántott pokróc és daróc elsüllyed a közös sírban. Monostory fölkap a Szellőre és vígan szól hátra a lengyel hantoknak:

— Teremjen paripánk patkójának minden kendőzéséből ezer sarkantyús csizma, mint ahogy egy szem magyar búzából ólmos kalász sarjad...

A szótlan fiúk nevetnek és nevet valahol az ég is: keleten aranyos derengés hasadozik az égbolt alján. Isten mosolyog az igazakra áldott hajnalával. Még meg sem indultak, látják, magános lovas vágtat utánuk. Az ő lova nem hord paripa-csizmát; messziről hallani patkók lüktetését a gyöpösödött úton. Harsányi őrmester odasúg Fiáth főhadnagynak:

— Alássan jelentem főhadnagy úrnak, Lenkey kapitány úr jöve utánunk...

Fiáth kirántja kardját, Lázár is. A hajnali szürkületbe legelőször harsan bele magyarul a kemény parancsszó:

— Állj! Tisztelegj!

133 huszár, 133 paripa áll, mint a cövek. 133 kardpengében nézi meg csillogó mosolyát napkelet.

Fiáth előre léptet.

— Édes kapitányunk, itt vagyunk. Tégy velünk szíved szerint.

Lenkey kapitány erőlteti a kegyetlen arcot; csak két szeme mondja: szeretlek benneteket.

Harsányi őrmester fölkiált:

— Kapitány úr egyedül van. Mi 133-an. Fogjon el 133 huszárt. Az egyetlen vitéz, aki ezt megtudja cselekedni. Az egyetlen vitéz, akinek 133 huszár megadja magát...

— Vissza! Ezt parancsolom. Ha nem engedelmeskedtek, ám erőszakoskodjatok, ti — ti édes lázadó fiaim. Engem csak erőszakkal vihettek magatokkal.

Harsányi őrmester lepattan jobbról és gyöngéden megfogja kérges tenyerével Lenkey kezét, — Monostory őrmester odaugrat balról és kardjával átszeli a gyeplőszárat. Mindkettő megcsókolja kapitánya kezét; azután lazán összekötik a kantárszárral.

— Kapitány úr! Ilyen rabláncot még emberfia nem viselt. Ezt a kantárszíjat már a tímár is szeretetből hasította...

— Édes fiaim, furfangos zsiványok vagytok. De átkozottul szeretlek...

Harsányi magyarázza:

— Kapitány úr, nem jön velünk, — csak a paripája viszi utánunk. Kötözött marékkal, kantárszár nélkül nem lehet a lovat igazítani. A lónak meg mi parancsolunk. Ez így lesz, míg lengyel mezőn lovagolunk, mert itt kapitány urat esküje köti. Azontúl már köt a hazai föld, melynek minden porszeme ezer eskü.

A trombita megharsant. Minden paripa előre vágtatott, — Lenkey kapitányé is...

...A fáradt lovak lassan poroszkáltak a porfelhőben, hogy Lázár hadnagy egyszerre fölkiáltott:

— Hé, fiúk, látjátok-e azokat a kékes dombokat, a dombokon túl a hegyeket? Hej, fiúk, mi van a hegyen túl? — Aki nem tudja, azt tüstént visszafelé fordítjuk.

133 torokból harsant föl hullámosan ismétlődve, mint a tihanyi visszhang kiáltása. Először dörögve: Magyarország! — azután tompábban: Magyarország! — majd elmosódva halkan: Magyarország!

A paripák megérthették, mert ágaskodtak, nekirugaszkodtak. A nagy erdő szövevénye pillanatok alatt összecsukódott a száguldók mögött. Éjfélkor már a hágón legelésztek a kipányvázott paripák. Hullott a kantárról a tajték, — ropogott a porhanyó fű; 133 paripa nyugodt fujtatással szedte a harmatos füvet, zúgott bele a gyöp, mintha éjjeli szellő borzolná végig. Monostory őrmester átölelte az ő Szellő-lovát és beszélt hozzá:

— Úgy-e, jó, kedves kenyeres pajtásom! Egészségedre! Hej, de jó fű ez. Nem hiába megkóstoltatta Árpád apánk is a lovával.

Majd lefeküdt a paripa mellé és nagyot prüszkölt a csörgedező hegyi csermelyből.

— De jó ez is! Ezt is annak idején rendje-módja szerint megkóstolhatták. Azt a mindenségit! Hátha még bor folyt volna ebben a csermelyben — és azok a pogányok víz helyett tolcsvait hoztak volna próbára...

Majd kikotort bekecséből eldugott pokrócdarabokat és kezdte felkötözni a Szellő patkójára. Rá is szólt Lázár:

— Hé, mi lelt, Monostory!? Csak nem akarsz visszalopakodni? Hallod-e, itthon leszünk egykettőre. Most már hallhatja a világ nem csak lovaink dobogását, hanem a szívünkét is...

— Hadnagy úrnak jelentem alássan, — csak azért, hogy lábujjhegyen járjon a paripám. Merthogy ez már magyar föld... Ne fájjon ennek a földnek az éles patkó...

A szál ember fölpattant és kilépett a kiszökellő gyöpfejes szirtre. Lenézett a hosszú völgybe, — fölnézett a csillagos égre. Tisztelegve odaállott Lenkey százados elé és egy fogással lesimította a százados kezéről a jelképes gyeplőszár-béklyót.

— Alássan jelentem kapitány úrnak, odalent már világít az első máramarosi viskó. Még nem alusznak, mert ég a gyertya. Hátha bennünket várnak jó falatra... Odafent a Csaba-útja. Azon mentek eleink vissza nagy Ázsiába. Most a jó Isten fölszedheti a mi útunkat is melléje, hogy légyen odafönt kettős tejút. A másodikon mi jövénk vissza. Kapitány úr, eddig mi vittük — előre. Innen most bennünket vigyen és mondja már, no — utánam!

Lenkey százados csak egyetlen szót birt kimondani, de ez az egy szó elmondott mindent: multat, jelent, jövőt. Elmondott szívet és akaratot: Utánam!

Ahol a Tiszaháton végig lovagoltak a legények, akiknek mentéjén a portól szürke lett a „zsinóros mennydörgős mennykő", mindenütt nótáztak a menyecskék, a lányok, a kúnok és jászok:

Koszorút kötöttem cserfa-levelekbül,
Harmat csillog rajta örömkönnyeimbül,
Kinek adnám én azt, kinek adnám másnak,
Mint vitéz Lenkey huszárszázadának...

Valami nótás ember írta, akit mindenki szeretett, — akármit szólt hozzá a hadügyminiszter...

AKIK ELESTEK

A vörös éghatárba feketén rajzolódik néhány fa árnyéka. Piros az ég alja. Nyári hőség gubbaszkodik a bácskai tarlókon, de a nép dideregve hajtogatja: „rossz idő lesz holnap..."

Most is delelnek a fák tövében, azok, kik már örökre delelnek, — az elesett honvédek. Az az egypár topolyfa

A.M.N.MÚZEUM KÖNYVTÁRA

most már igazán fejfa; megmutatják ezek az eljövőknek, hol is várnak a magyarok föltámadásra, nem is arra a nagy föltámadásra, mikor majd mindenkit szólítanak a harsonák, hogy adna nagy számadást, — nem, ők ott a fák alatt azt a föltámadást várják, mikor majd a nemzet kér nagy számadást...

Kár! kár! zagyválnak a gallyakon a csavargó varjak. Összevissza beszélnek ezek a rosszmájú madarak. Nem tudni, hova huznak, — a magyarokhoz, vagy a rácokhoz. Visszaszállingóztak a szenttamási berkekbe, hogy egymás között átveszekedjék, mi is esett meg ezeken a barázdákon reggel?

Magános lovas száguld keresztül a tarlókon. A fák alatt lassít; ledobban az agyagos göröngyre és ráveti a zablaszárat a rázkódó paripa tajtékos nyakára. A vasderes utána szaglász. Az ember először fölnéz a fákra, — rosszul esik neki a varjaknak, a puszta boszorkányainak károgó fecsegése. Azután ledobja a csákóját és beballag a fák alá a három halomhoz. Keresgél a fűben, melyet az idén gulyák nem legeltek, — béresek nem kaszáltak. A Mária könnye megremeg, a vadzab letérdel a vitéz csizmája előtt. Keresgél, — míg ráakad három panganétra. Azokat tűzi oda a három halomra, hogy a szántóvető el ne szántsa ezt a három kis dombot, mely a föld nagybirtokaiból kijár a nincsteleneknek is. Ez a három panganét, mely reggel még gyilkolt, mert ráparancsolt az ember, most fölmagasztosul, mint maga a halott ember: kereszt lett belőlük a három katonasíron. A széles halom alatt alusznak a fiatal Pálok és Péterek, Miskák és Józsik, — a névtelen parasztlegények, a névtelen diákok. Mindegy, hogy hívták őket az életben; egyszerű, dolgos, derék embergépek voltak. Most, hogy elmentek, nagy a nevük: honvédek. A másik két kis domb már csak egy-egy ember földje. A lovas ember papírost szed elő és ír, ír levelet az elesetteknek, — megcímzi, odatűzi a keresztté vált panganétra:

Fiáth Pompéjus, honvédhuszárfőhadnagy. † Elesett 1848. augusztus 18-án a rácok ellen.

Azután a másiknak ír:

Monostory Gáspár, huszárőrmester, † Elesett 1848. augusztus 18-án a rácok ellen.

Semmi többet, mert búcsúzásnak nincsenek szavai. Hajadon fejéhez tartotta tenyerét és szalutált, — az élő főhadnagy a halott őrmesternek.

A paripa fölnyerített. A magános vitéz egy ugrással a nyeregbe vetette magát és sarkantyúba kapta lovát. Száguldott a pára felé, mely feléje hömpölygött a bácskai tarlókon. Alig kanyarodott a kis erdő felé, — éles süvítést hallott. A tajtékos állat összeroskadt. A bozótból szerezsánok ugrottak elő és egyikük a földre terült magyarnak fejére kólintott az éles, rézzel kivert puskatussal. Arra ébredt, hogy szekéren döcög: nem tud megmozdulni, mert hozzá kötözték a saraglyához. Cipelték Ujvidékre, Ujvidékről Mitrovicára, — egyre messzebb és messzebb.

Varasdra vitték. Napsugártalan, megvénült levegőjű mellékutcára nézett a kis szobának ablaka, hova a hadbíróság beutalta. A pókhálós falak kékes mustráját megszakító nedves vakolásból következtette, hogy csak pár nap előtt falazhatták be a szomszédba nyíló ajtót; a sűrű rács vasrúdjai körül a kormos téglákon derengő cementperemekből látta, hogy a ház csak nem régen kaphatta új rangját: a katonai börtön címét és jellegét. Egyedül volt és mert nem volt senkije, megpróbált barátkozni a szobával. Először is kezdte ezt a régi házat sajnálni, hogyan is züllött e becsületes épület ennyire? Ez előtt ez ócska ház tisztes, csöndes nyárspolgár lehetett. Egyszerűen magába zárta a köznapi apró szenvedéseket, a köznapi tolakodó gondokat, — a köznapi ünneplőbe öltözött boldogságot. Most ez a ház lesiklott nyomorúságában beállott porkolábnak, csak azért, mert vastag falai voltak, — mint ahogyan az elszegényedett ember, akinek nincsenek magasabb rendű képességei, beáll birkozónak vagy fogdmegnek.

A fülledt, borongós szeptemberi napok és éjtszakák egyformán váltották fel egymást, reggel-este. Mindegyik nap ebben a korhadt padlójú, vízfoltos falú lyukban arra a láthatatlan őrre emlékeztette, ki szuronyosan ballag föl és alá az alsó tölgykapu előtt. Mikor bekisérték, egyetlen pillanatra látta ezt az embert a félhomályban. Nem volt arca, csak uniformisa és puskája. Ki tudja, hányszor váltották hetek óta; mégis ugyanaz az ember maradt: nincs arca,

csak uniformisa. A napok is így váltogatják egymást: egyformák, érzéketlenek, kegyetlenek.

Igaz, itt nem bántja senki. Pedig de jó esnék, ha bántanák. Legalább volna min kínlódni, rágódni. Nagy Isten, mi van odahaza? A falhoz szorította a fülét, mintha idáig hallhatná a kardok csattogását. Leterült a padlóra, mintha onnét hallhatná az ágyúk dörgését. Tovább adják-e még a vörössapkások a jelszót: szuronyt szegezz és — előre!? Vagy talán már béke van és föltámadt a megölt ország? Szüretelnek a badacsonyi szőllőben. — Behunyta a szemét, hogy jobban rendezgethessen abban a legrendetlenebb fiókban, a fájó fejben. Parasztlányokat látott. Csípőre feszítik izmos, napbarnított karjaikat. Jókedvű méltósággal ballagnak a lejtőkön fölfelé, lefelé. Fejükön a tekercsen a hatalmas vékák, megrakva púposan hamvas gerezdekkel. Halkan, foguk között sziszegve dalolnak: Szüret után lesz az esküvőm... De kívánatos derekuk van, büszkén egyenes és mégis hajlékony, mint a nyírfavessző. Gyerekes ostobaságok. Régen volt, — nem is igaz. Közbe esik Milánó és Mariampol, — Szenttamás és Varasd...

...Milyen szép szál fiú volt az a Fiáth Pompejus... Hol is van most? Ott porlad a szenttamási berekben. Igazán halott volt-e, mikor beásták a csöndes honvédek? Hátha csak maga az anyaföld szorította halálosan ölébe? — nem, nem! Ő maga látta azt a piros foltot, ott balra, a vitézkötés zsinórjai között... Ő maga tapogatta csuklóját... Meg az a pirospozsgás fiú átkozottul fakó is volt, mint... mint... nos, ilyen szín nincs is a világon, csak a másvilágon...

Hallga, ki énekel? Norma... Norma... Furcsa, hogyan megállt ez a hang fülében, megállt, mint az olasz kintornákban. Egyet csavarint gondolatán, mint a kintorna kerekén — és hallja. Csak nem tudja, Grisi hangja-e vagy az Anitáé? Ott csendül-e abban a forró, ünnepi levegőjű színházban vagy abban az ezeregyéjes holdvilágos kis csoda-udvarban? Ez sem igaz: mese, — valaki más megírta, ő csak olvasta...

Megint fölváltotta egymást a napok pribék-serege. Azt a jó szombatot fölváltotta a vasárnap. Mindig jó volt az a szombat. Ha reggel permetezett is az eső, délre apró kék

foltok kéklettek az égre és jó édesanyja hajtogatta: reggeli vendég nem marad délre... Igen, ma vasárnapnak kell lenni. Csak abból tudja, hogy rengeteget harangoznak. A rab felugrott és elkiáltotta: Vasárnap van, szabad nap! Ki akarok menni! Öklével dörömbölt az ajtón. A zár csikordult és benézett a szikár, vén profóz. Kiálló pofacsontjai még jobban kiszögletesedtek, ahogy vadul végigmérte foglyát. Azután csitítólag integetett vaskos tenyerével, melyben vastag karikán lóbálództak a kulcsok, mint az akasztott emberek a forgószélben. Igen, mindegyik kulcs egy-egy fölakasztott életet jelent. A profóz mély basszusán, fontoskodó nyers kedélyességgel hozta ki a kerékbe tört német szókat:

— Hallja, mit dörömböl! Az embernek még nyugta sincs... Hát bántja valaki?

... Istenem, csak már bántanának, — de jó is esnék!

A pántos ajtó becsukódott.

Hát otthon is egészen elfelejtették? Az a komoly, táblás képű derék táblabíró nem hegyezi a lúdtollat, hogy írna neki? meg az a feketebóbitás áldott nagyasszony, az ő édes anyja, nem ró neki már szögletes, hurkos, szép betűket? Miért nem ír legalább annyit: édes jó fiam! Mától fogva nem az én fiam vagy. Elvett tőlem a legerősebb anya: a magyar föld. Nem osztoztunk rajtad bölcs Salamon ítélete szerint. Odaadlak inkább egészen. Vigyázz magadra, ha engedi az Isten; — ő vigyázni fog — az én könyörgésemért... Igen, ezt írta oda a szenttamási táborba. Hej de jó volna még egyszer ez életben hallani: Ugyan Laci, te csintalan kölyök, ne légy olyan pajkos!

Élnek-e? haltak-e? Hogy is lehet valakinek olyan undok hivatala, hogy apám-anyám szavát becsukhatja a láda fiába! Hogy elsikkassza mások ölelését, mások csókját, mit messziről küldtek!... Rávetődött pillantása a csupasz, piszkos falakra, a falak kacskaringós mustrájára. Ni, ott a falon két ovális sziget, nem olyan kormos, mint a többi vakolat. Ott lógtak a családi képek. Azok apja-anyja, kik itt laktak. Éppen úgy egymás mellett, mint otthon nemes és nemzetes Lázár Péter és nemes és nemzetes Lázár Péterné Berényi Zsuzsanna asszony képmása. Jó emberek voltak? — vagy gonoszak? Mi lett velük? — Kezdett az ismeretlen régi

lakókkal barátkozni. Nem látta őket soha, mégis körülötte jöttek-mentek. Néhány napig bolondos, ábrándos gyöngédséggel foglalkozott ezekkel az ismeretlenekkel. A férfi széles, vállas, borostás képű. Szeme hideg, mint a feketére oxidált acél. Az asszonynak két mély ránc húzódik szája mellett, mely fölött sötét pehely árnyékolódik. Elvirágzott déli ábrázat; de valamikor igen szép lehetett... Ah, az én apám, az én anyám szebbek, jobbak. Addig bámulta az ovális falszigetek kormos-porlepte peremét, míg kétségbeesetten megunta ezeket az idegeneket, kiket nem is látott a képek helyén.

Belekapaszkodott az ablakrácsba és beszorította fejét a vasrúdak közé.

Hűvös volt a vasráma. Kockásan kereszteződik és az ő arca meg kerek. Ami kerek, azt nem lehet soha négyszögesíteni! Soha, a kört sem. Ezt még a pápai konviktusban tanulta diákkorában. Ezek a vasrúdak hogy fölmelegszenek égő arcától! máris melegebbek, mint izzó bőre, hiszen perzselnek. Vörös sávok maradnak orcáján. Sebaj. Olvasgatta a kopott, sárgabetűs cégtáblát a szemközti raktár kapuja fölött:

ROGULIĆ A STIPARIĆ.

A nevek alatt valami horvát magyarázat. Nem érti. Kicsodák lehetnek ezek az emberek, kiknek nevét le nem mossa a karszti eső? Most, kora reggel jön az egyik. Nyűtt, pecsétes, hosszú kabátot visel és óriás, hétmérföldes csizmákat. Hóna alatt gyűrött írások görbülnek. Alighogy fölnyitotta az öklömnyi lakatokat, megtelik az utca kese parasztlovakkal, nyekkenő szekerekkel, bocskoros, hórihorgas fuvarosokkal. Szinte beleesnek bosnyákos kék bugyogójukba, lebegő, bő darócnadrágjukba; vérvörös kendőt kötöttek szénfekete, kócos tincseikre. Balkezükben hosszúnyelű ostor, jobbjukat elsüllyesztik a szurtos, de tarkára hímzett nyersvászonzekébe. Szófukar népség a Karsztról. Közömbösek, mint a gúla. Bagózó szájuk szóra nem nyílik, csak nagyokat köpdösnek a szalmatörmelék közé. A boltból fújtató, de rettenetesen élénk kövérség gurul ki. Lobogtatja a maszatos aktákat és kiabál, mintha övé volna az utca, a város, az egész ország. Miért harag-

szik ez a bősz ember? Miért ropog az ajkán az a sok „napred" és „natrak"? A szekereken feltornyosodik a préselt szalma végefogyhatatlan kötege, a sok hullaszerű zabos zsák, a pincéből fölkívánkozó zömök kis hordó. Még a cella is megtelik szénaillattal meg boros párával. Rémes, már megint visszakísértenek a régi képek: a badacsonyi szüret a vékás lányokkal, kik kívánatosak, — a sarjúkaszálás a tihanyi dombon, mikor még napfény volt az élet. ...Régen volt, hát nem igaz. Hirtelenében csörren valami, másként, mint a patkó meg a lőcsök láncai. Borissza ábrázatú pléhgalléros tiszt sarkantyúja. Ő olvassa a szekereket. Szent Isten! majd megörült neki, — hiszen ismerős! A Podbercsics Walter, Milánóból... De nem szabad neki örülni, — ez a nagy szállítás háborút jelent. Valahol még mindig ölik egymást férfiak, fiatal férfiak. Még mindig egymásra uszítja őket a levegő, mely mindenkié és mégis mindenütt más és más. A levegő, melyben illatozik a szabadság, mint az őszi szántás lehelete vagy a tavasz első köszöntése, — a levegő, melyben elharsog a császári parancs. Hol lehet ez a háború? És kié lehet? A miénk? Odahaza a Tisza partján, vagy ujra Milánó utcáin?

Podbercsics számolja a szekereket, a bálákat. Nagy hűhó indul. A csöndes bocskorosok perelnek nekinyújtózó lovaikkal; most már nem takarékoskodnak a szavakkal, — akár otthon az anyjukkal feleselnének. Hű! hahó! hű! A kerekek nyikorognak: a keséken hosszú dagadt sávok támadnak az ostorsuhintásoktól. A hajlott vállú óriás csontváz, a felügyelő szerezsán minden eldöcögő szekér után egy-egy kis fakoloncot kap el a szekeresektől és ünnepélyesen ráfűzi a pántos horogra. Az a dühös kövér ember sem haragszik már, pajtáskodva kezel a borissza Podbercsiccsal. A megtestesült jókedvű vigyorgás, hiszen neki akad dolga és szakad haszna, ha valahol messze kipirul a csermelyek vize a nélkül, hogy belenézett volna a piros nap. Melyik lehet, a Rogulić, vagy a Stiparić?

...Kitárult az ajtó; belépett a profóz két szuronyos bakával. Viszik az auditor elé. Hála Isten. Az egész hosszú jegyzőkönyv és rövid ítélet: egy magyar élettel kevesebb. Hiszen minden ítélet is csak veszteségkimutatás a megtámadott nemzet terhére.

Az auditor öregedő úr. Rendes katona, csak éppen olyan arca van, hogy lehetetlen ráemlékezni, mint ahogy az erdőben sem találjuk meg másodszor azt a fát, melynek nekiestünk, mely megütött. A kék folt marad, csak a fának nincs nyoma. A fába is bele szoktunk vésni ölelkező betűket, átnyilazott szíveket. Szépen kiforrnak és évek mulva rábukkanunk. Hogyan is lehetne e szürke embert megjelölni? Igen, karddal rákarcolni a magyar szívet arcára...

Udvarias volt, mintha a kaszinóban, fehérasztalnál találkoznának. Tompa, recsegő hangon diktált a szemüveges, hektikás őrmesternek, akinek asztalán kereszteződve emelődtek gúlává a „protokollumok".

— Neve? Lázár Ladislaus. Császári gyalogos hadnagy.

— Lázár László vagyok. Honvédhuszár főhadnagy...

— Hm, az iratokban nincs nyoma, hogy a császár ő Felsége ilyen rangot adományozott volna önnek. De van itt más az iratokban. Ön parancs vagy engedély nélkül 1848 május 28-án Galiciából a magyar koronatartományba lovagolt és Szenttamás mellett lázadó katonák élén résztvett csetepátékban... Kijavította önmagát: csatapátékban... Nos, mit szól erre a tényállásra?

Mielőtt még Lázár László egyetlen szót felelhetett volna, a hallgató feleletbe belevágott:

— Kérem, tudom, nem fog tagadni. Ismert-e valami Fiáth Pompejus nevű volt huszárfőhadnagyot a Württemberg-huszároknál? meg valami Monostory nevű strázsamestert?

Mielőtt a rab válaszolhatott volna, a másik máris diktált: Ismertem... Beismerem...

Lázár föllázadott:

— Ismertem, hogyne ismertem volna ezt a két javaembert...

— Kérem, ne tagadjon. Ezek már mindent bevallottak.

— Őrnagy úr! Téved, vagy megtévesztik... Ez a kettő önnek nem vallott semmit. Ők csak a magyarok Istenének vallották meg, mennyire szerették hazájukat! A történelemnek vallották meg halálukkal, hogy mienk az igazság! Ugyan kérem... A szenttamási sáncon én fogtam be mind a kettő szemét...

— Ahá! — kapta el a fonalat az őrnagy — tehát akkor ön is bevallja, hogy ott volt! — és diktált, mint a gép, me-

lyet nem lehet megállítani, míg a kerék annyit nem fordult, amennyit a rugók lendítettek. Diktált:

— Bevallom, hogy föllázadtam a katonai parancs ellen és fegyvert fogtam koronás császárom ellen...

Teltek az ívek lapos részletekkel, melyekből egyetlen árva szót sem mondott a vádlott. Nem írta alá. Mégis öreg este lett, mire visszakísérték. A kongó folyosón már bűzölgött a fölfordított köpőládára állított petróleumlámpa, mikor betámolygott odujába. Soha még nem szerette annyira ezt a hitvány vackot, mint ezen az estén: egyedül volt és úrnak érezte magát ezen a néhány lábnyi tintafoltos deszkatalajon. A szabad embert csak az unalmas társaság fáraszthatja ki ennyire, mint ahogy a rabot kimerítette a mai hiábavaló faggatás. Minek ez a komédia? Elfogták, ítéljék, végezzenek. Hol marad a híres osztrák kurzer Prozess? Az a hektikás őrmester meg sem éri jegyzőkönyveinek végét, mert nem lesz már ideje odaírni azt a három, sokat mondó betűt: kmf. Úgy dőlt szalmazsákjára, mint a fa, melynek átfűrészelték a gyökerét. Csodálatos, hogy éppen ma aludta először hosszú idők után az igazak álmát. Hajnalban föl és alá járt és várta, hogy ujra lekísérik.

Ezt ugyan várhatta. Odakünt már jócskán havazott a december és kézzel lehetett a savanyú levegőben fogni a sötétséget és a hideget, mikor ujra reccsent a zár. Kíváncsian méregette az auditort: ugyanaz volna, mint a multkor? Sötétebb a bajsza, — festi haját? vagy csak a téli alkonyat homálya vet árnyékot elmosódó ábrázatára? Ni, az a mellbajos őrmester még mindig él és ír és ír, rajzolja a betűket, lassan és rendületlenül. Jósika Miklós összes regényeihez nem kellett ennyi írás. Micsoda masinaemberek vannak a világon!

— Ah, Exleutnant Lázár — csapott az auditor barátságosan a szétteregetett aktákra, mintha csak most fedezné föl magát az ügyet, vagy örülne a találkozásnak. — Ön 1848 elején Milánóban állomásozott?

— Igen.

— Igaz-e, hogy önként jelentkezett Radetzky marsall úr ő Excellenciájánál, hogy ebből a fényes, kitűnő garnizon-

ból elhelyezzék a Württemberg-huszárok nem éppen népszerű garnizonjába?

— Ez igaz.

Az őrnagy már diktált. A beesett arcú, nyitott gallérú kísértet-őrmester meg írt, hogy kínjában sercent a tolla:

„Igaz. Áthelyezésemet azért erőltettem, mert Galiciából könnyebb volt megszerveznem a Württemberg-huszárok lázadását és szökését. Könnyebb volt a magyar koronatartományba szöknünk, hogy ott szembeszállhassunk a császár ő Felsége hű alattvalóival...“

— De őrnagy úr, kérem, ez merő badarság, ebben a formában, ahogyan papírra kerül. Én Milánóban egyszerű hadnagy voltam és azt se tudhattam, kik a Württemberg-huszárok tisztjei. Még kevesebbet álmodhattam hónapokkal előbb arról, hogy a szerbek be fognak törni Magyarországba. Én Galiciából bajtársaimmal hirtelen, közös elhatározásból siettem haza, mert hogy ha megtámadják valakinek hazáját, annak otthon a helye, hogy védelmezze...

Az auditor fölállt és vele együtt fölállt a falon is széles árnyéka. Ő, árnyéka és a gyertyaláng együtt nyújtózkodtak.

— Kedves Pokorny mára elég!

Ujra visszakísérték a cellába. Ezen az estén a gyűlölettől nem bírt aludni: hiszen ez az ember bosszantja meséivel. Mit akar tőle, hogy ha úgyis mindent tud? — és mindent másként tud, mint ahogy az volt? Nem ő csinált mindent Milánótól Galiciáig, hanem királyok, császárok, népek, ahogy szokás őket e szóval letakarni: az idők. Csöndes volt kuckója, mégis rászorította tenyerét füleire, hogy ne hallja azt a diktáló, síma, határozott hangot. Otthon az életért vérzik az egész magyar nemzet és ő itt lustálkodik, mert elrejti a világ elől az ostoba deszkaszál, melyet ajtónak neveznek, a deszkára szögelt vas, mit lakatnak neveznek. Megölik a tétlenséggel, mert a tétlenség méreg; lassan öl, mint a Borgiák fehér pora. Megint csak belebámult a két ovális, világosodó folt porsáncos peremébe; ujra elolvasta: Rogulić a Stiparić. Borzasztó, őt arra ítélték, hogy e neveket ezerszer olvassa, mint a primitiv mester is azzal bünteti a rakoncátlan fiúkat, hogy százszor leírják: „Rossz voltam.“ Az utcán megint rakták a szekereket. Horvát

menyecske lézengett a fuvarosok között. A rab még jobban beleszorította arcát a rozsdás, nedves rácsrudak közé. Nézegette a fiatal morlák asszonyt, ringó járását, egyenes, büszke tartását. Kecsesen, módikásan lépked, pedig csak paraszt. Csodálatos ez az asszonyi fínomság, melyet a természet csak asszonyban termel ki... Csak felnézne... Jól esnék rákiáltani... Arca biztosan Anitáéra emlékeztet. Eh, mindez gyerekség vagy már őrület, hiszen ez a teremtés egészséges paraszt. Nem is kecses a csípőjének ringása; cammog, mint a hegyi népek fajtái, kiknek térde nehéz munkától, a hegynek tartó ütemes járástól megroggyant. Végre is kívánatos minden fiatal asszony... Az egyik fuvaroslegény lefosztotta a lovai kamutjára tűzött szelence virágot, a menyecske mögé lopódzott és beletömte az asszony nyakába. Az apró violás szirom-tölcsérektől szinte földagadt a hímzett pruszlik. A menyecske nyelve rikácsolva pörgött, mint a rokka. Haragos volt, de mégis kacagásba fulladt. Megsértették, de hízelgett neki a tréfa; kacagva kaparta ki a szelencecsomót nyaka körül és hancúrozott az emberekkel. A rab újra nekirohant az ajtónak, ökleivel dörömbölt: Tavasz van, eresszetek ki! Tavasz van, csatába akarok menni! Tavasz van, akasszatok föl!

Az ajtó kipattant. Bevigyorgott a profóz:

— Nos, ez a kívánsága könnyen teljesülhet! Ma, úgylátszik beszélhetnéke van. Többet fog vallani, mint eddig. Vorwärts!

Ismét a hadbíró, — a tizedik vagy századik, vagy ugyanaz a rettenetes ember, aki abból él, hogy minden három-négy hónapban kihúz egy-egy aktacsomót fiókjából. Lázár László meg sem várta a kérdést:

— Őrnagy úr, akasztasson föl vagy lövessen agyon, csak már készüljünk el egymással!

— Hja, kedves exhadnagy Lázár, ön is éppen olyan, mint a civil peres atyafiak: azt hiszi, csakis az ön ügye van a világon...

A sokat üldögélő hivatalos emberek nehézségével, karosszékébe és az asztalba fogódzva fölemelkedett és kérkedve, dicsekedve húzta szét a mögötte terpeszkedő óriás

faliszekrény légypettyes, molyette függönyeit. Az aktakötegek sorakoztak egymás fölé emeletes rendben, éppen úgy, mint a préselt szalmabálák Rogulić és Stiparić társzekerein... És odakünt, a szomorú udvaron kedvesen, meghitten csicsergett valami kis madárpár, csicsergett, mert tavasz van, akármit csinálnak a hatalmasok és bürokraták.

Lázár László szótalanul állott helyén és oldalt, lábai mellé kellett pislogatnia, mert úgy érezte, hogy jobbra is, balra is feneketlen mélység tátong. A zuhanásból visszarántotta az auditor kemény, kongó szava, mintha ezek a szavak vasmarokkal ragadnák meg gallérját.

— Tudja, hogy az orosz cár, a minden oroszok cárja ő Felsége hamarosan leverte az esztelen magyar lázadást, mint ahogy a henger elsimít egész hangyabolyt... Mert a cár ő Felsége nem hagyhatta cserben felséges testvérét és barátját, a mi császárunkat...

Lázár kipirult. Ujra erősnek érezte magát és előre ugrott:

— Úgy!? A kozákhordákat kellett ránk szabadítani, mert az önök Windischgrätze, Rukavinája, meg ahogy hívják azt a sok vasas németet, nem bírt boldogulni a maréknyi vörössapkással...

Az őrnagy ujra felemelkedett és a tettenérés biztonságával hangsúlyozta:

— Hát bevallja, hogy még most is titkos összeköttetései vannak. Ki csempészi be ide a titkos híreket? Vallja be, ki informálja ilyen pontosan a hadmozdulatokról?!

A rab hüledezett és kiabálva felelt:

— Én és titkos hírek? Most hallom életemben először az őrnagy úrtól az orosz betörés hírét. Egy esztendeje éppen semmit sem hallottam a világról. Ide nézzen: ezzel a tíz körömmel szeretném kibontani cellám falát, sebes talppal gyalog szaladnék hazáig, odáig, hol meghallhatom a kozáklovak dobogását. Ha ezer életem volna, mind az ezret odavetném elibük, ellenük, önök ellen!

Ökleivel belevágott az iratok közé, hogy a szálkás betűkkel telefirkált végzések csavarogva szállingóztak a sáros padlóra.

— Örnagy uram, ezt nem érti, mert vak a szíve, süket a lelke, mert önnek nincs fajtája, nincs hazája. Szuronyt szegezz és előre! Az oroszok elé!

A hektikás őrmester is fölszökelt és írótollát szegezte a rab felé. Köhécselt. Ez a masina-ember nem is beteg! Csak a bürokrácia örök mécsese égett arra a beesett arcra kipirkadt rózsákban. A lelkesedés valamiért, ami halott, — élő halottá változtatja híveit is. Ez az ember is mártír, — mártírja valami balga eretnekségnek, amit hivatalnak, Dienstreglementnek vagy minek neveznek... Mártírja 20—30 ülő esztendőnek, mely üdvösséget igér a bronzéremben, melyet a császár babérral átfont arca ékesít, — üdvösséget igér az összerakott zsoldban, melyért pár lábnyi zöldséges kertet lehet vásárolni valahol Mährisch-Weisskirchen mellett...

A hivatalszobában még csak a „kurta vas" emlegetését hallotta, azután arra ocsudott, hogy kopott cellájában ül. Érzi a pántokat csuklóján és mellette a nyoszolyára könyököl és rábámészkodik az idegen szerezsán, kit eddig sohasem látott.

A napokra, melyek most bujkáltak körülötte, később sohasem emlékezett világosan. Nem tudta tisztán, hogy mindazt, ami beleszorult lelke föl- és lehimbálása közé, megálmodta-e vagy később olvasta. Nem emlékezett, igazán hallotta-e e neveket: Bem és Klapka, Paskievics Erivanskij és Skariatin, vagy csak önmaga csinálta vagy később olvasta.

Veszekedő, őszi bóra söpört végig a szűk utcán. Lázár László nem bánta, — inkább szerette ezt a hideg, vad őszinteséget, mert szabad volt és akaratos —, mert a bóra maga a szemforgatást nem ismerő őserő. Jobb szerette, mint az embereket, kiknek társaságát neki már csak háromra csappantotta az utolsó esztendő: az auditor, ki jóakarójának nevezte magát, a minden élőt gyűlölő hivatalnok-őrmester, ki gúnyos köhögéssé és tollpercegéssé fogyott, meg a profóz, ki mindennap újra leltározta őt: megvan-e még, mint szenvedő kincstári darab? Kitárta rozoga ablakát és dideregve engedte magára a rácson át is betörő bórát, mely az egyetlen hatalom volt, aki őrizetlenül, cenzurázatlanul be tudott hozzá jönni, hiszen az

októberi napsugár már régen lemondott minden kísérletről, hogy hozzá beosonjon. A hírek, levelek, a gyáva láthatatlanok eltakarodtak ajtaja nagy lakatjának láttára. Az élet, ez a hallgatag tagadás, biztosan magára hányta az őr uniformisát és panganétosan virraszt az ajtó előtt, az élet, kegyetlen jó egészségben, mert a lélek szenvedéseiért rendesen a kegyetlen egészség áll bosszút.

A derék bóra éppen összekuszálta a mennyezet és a sarkok pókhálóit, hogy a két kaszás pók ijedten szaladozott ide-oda. A rab egykedvűen nézegette őket. Már magát is gonosznak tartotta, aki mások ijedtségében gyönyörködik. Fölrezzent; valaki mérgesen csapta be a rozsdásan forgó, csörrenő ablakokat.

— Majd adok én magának! Úgy-e, jól esnék ebben a kutya szélben valami kis tüdőgyulladást fölszedni, hogy aztán a bíróság ne ítélhessen... Még nekem kell vigyáznom egészségére! De nem tűrünk ilyen csalafintaságokat... Pesten az a nagyszakállú gróf is hiába mesterkedett beretvával vagy tőrrel... Agyonlőttük mégis. Itt nem sikerül senkinek a másvilágra megszökni! Meg a maga olaszországi összeesküvő társa, az a renegát szerb, — azt is bitóra juttattuk, hiába bicegett mankón! Fiatal ember, nekem kell egészségére vigyáznom, hogy az ítélet elől meg ne szökhessék azon a nagy kapun, mely mindenkinek egyszer kitárul...

Lázár László felhördült és kemény marokkal megfogta a pribék kezét:

— Mit? Agyonlőttétek Batthyányt, ezt a derék, nemeslelkű embert, amilyen fínom úr egy sem akad pátriádban!? Fölakasztottátok Damjanichot, ezt a hőst, amilyen egy sem akad egész ármádiátokban!? Nos, akkor én, a senki, legalább pár nap mulva szintén készen leszek... Sebaj — tette hozzá keserűen —, ex trunco laetius florebit. Levágott törzsből szebben sarjad...

A meghökkent porkoláb meglepődött, hogy valaki meg nem törik a beadott hadbírósági ítéletek hatása alatt, hanem még örülni is tud saját ítéletének. A latin szókat pedig imádságnak tartotta és beleszólt:

— Ne misézzen itten! Bízza azt a franciskánusra, akit majd kellő időben és helyen melléje rendelünk. Most előre!

...A gyertyák éppúgy vetítették a falra az auditor alakját, mint egy esztendő előtt. Lázár belépéskor ezt a furcsa árnyékot nézte, mert a maga feketeségében mulatságosabb kép volt, mint az előtte álló élő ember. A gyertyaláng kitűnő karrikatúrarajzoló az árnyékok vetítésénél. A jegyzőkönyvvezető őrmester egészsége is megnyugtatta: éppúgy köhécselt, mint tavaly és éppúgy irdogált, mint egy vagy tíz esztendő előtt.

— Na, Herr Lázár, most aztán tárgyi bizonyítékunk is van arra, hogy már 1848 előtt is Milánóban összeesküdött Mazzinival, meg más efféle elemekkel...

— É-é-én?

— Igen. Nem is én. Galíciában szökésekor otthagyta gyalogsági téli köpönyegét. Annak jobboldali zsebében találtunk valamit. Tartalma infámis gyalázkodás minden jóérzésű tiszt és polgár ellen...

S az öreg kiteríti az asztalra Berchet Giovanni költeményét: Il rimorso. A lelkiismeretfurdalás.

— Hogy került az a verselmény abba a zsebbe? Az osztrák tiszt köpönyegének zsebébe!?

Lázár László kényszeredetten elmosolyodott.

— Hálás volnék, ha őrnagy úr megfejtené. Mert magam sem tudom.

Az őrnagy szótagolva beszélt, keményen, recsegve, ahogy csak a robot-ember ejtené a szavakat:

— Ahá, értem. A szél fujta oda. Olasz földön a déli sirocco. Ahogyan itt nálunk a bórával barátkozik. No jó. — Máris diktált.

„.... Elismerem, hogy osztrákellenes pamflétokat hordtam magamnál. Arra a kérdésre, kitől szereztem, megtagadom a vallomást..."

— No még egyet, Herr Lázár... Megkeresésemre Podbercsics Walter számvevő őrnagy úr, ki éppen városunkban tartózkodott szolgálatilag, vallotta, hogy véletlenül hallott valami beszélgetést. Lechner százados 1848. február havában, — igen, február 6-án délelőtt 11 óra 45 perckor, Balogh Domokos hadnagynak Milánóban a tiszti étkezdében azt mondotta: Ez a Lázár-fiú szerelmes valami olasz hölgybe. Carbonari leányba. Balogh, beszélje rá okosan... Nevezze meg ezt a hölgyet!

Lázár dühösen ordított a hadbíróra:

— Őrnagy úr, én magyar vagyok. Nem vagyok besúgó, mint Podbercsics, meg az egész gyülevész banda! Én nem ismertem olasz hölgyeket. Szembesítsenek Lechner báróval és Baloghgal...

— Hja, szegény Baron Lechner elesett a rebellisekkel szemben Perednél. — Belenézett irataiba. — Balogh meg mint becsületes osztrák tiszt elesett 1849. aug. 6-án, mikor Radetzky marsall urunk ő excellenciája visszafoglalta azt a milánói tűzfészket... Halott hősök tanúságával szemben nem tagadhat! Beszéljen hát, hogy enyhítsen sorsán, ha egyáltalában lehet azon még enyhíteni...

A rab egyetlenegy szót sem felelt. Nem tartotta érdemesnek, hogy okos szókat vesztegessen. Látta, ez az ember valami szörnyű összeesküvést keres, bűnbakokat, Galíciától Milánóig, — mikor az egész csak március volt, március, mikor a nemzetek örök törvényei rügybe szöktek, akár igazán tavaszi meleg volt-e már, akár nem. Többé nem is ügyelt a pattogó diktálásra, a sok „tagadom"-ra. A görnyedő őrmester meg írt, ünnepélyesen, hogy tollának percegő meséjét sem lehetett hallani, csak a szú faragcsáló munkáját, mely megőröl fát, időt, embert. Órákig kellett végighallgatnia az őrmester éneklő, furcsa németségét, ahogy felolvasta a kötetté vastagodott badarságokat. Minden felolvasott esemény láng volt, mely megvakítja a lélek szemét. Minden hang izzó ólom volt, melyet a derék fülébe ömlesztenek. Hiába, az osztrák ármádiának a kötélnél és golyónál gonoszabb két eszköze is volt: az idő és a bürokrácia.

Mikor közönyösen ballagott cellájába két őre előtt, szinte hálát érzett a vén osztrák hivatalnok és faarcú famulusa iránt. Eddig azt hitte egyedüliségéről, hogy az lelkének kivégzése. Most már újra nem volt egyedül. Az ostoba kérdések odaidézték melléje a legszebbet, a legjobbat, amivel, akivel eddig találkozott életében: Piermarini Anita alakját.

— — — — — — — — — — — — —

Végre vagy egy esztendő után lepergették előtte az ítéletet: a hadbíróság lefokozza közlegénnyé és tizenkét esztendőre besorozza a varasdi ezredbe. A rövid meg-

okolás értelmére nem figyelt, — akár szanszkrit nyelven olvasták volna. Csak annyit hallott belőle, hogy el kellett ítélni, mert nem jelentette fel előre a Württemberg-huszárok lázadását. Enyhítő körülmények: hogy új ember volt a romlott ezrednél, hogy bizonyára az elmebeteg Lenkey, tehát feljebbvalója megtévesztő szuggesztiója és parancsa alatt állott. Stb., stb.

Az öreg, reszketőkezű ezredes leeresztette az ívet; levette szemüvegét és kenetes hangon megkérdezte: kér-e kegyelmet? Hozzátette, hogy a hadbíróság hihetetlenül enyhe ítéletet hozott, mert egyrészt a császár őfelsége népeinek meg akarja mutatni magas kegyelmét, másrészt a tisztikart és hadbíróságot bužimi Jellačić gróf táborszernagy úr őexcellenciája emberséges szelleme megihlette... Szomszédjához átszólt és halkan hozzátette: de meg szükségünk van Lombardiában a magyar Kanonenfutter egyébként kitűnő emberanyagára...

Lázár László szó nélkül megfordult és fejmozdulattal intett a két granicsárnak, hogy kísérhetik vissza oda, hol hosszú hónapokig erre az ítéletre várt.

— — — — — — — — — — — —

Két esztendő vánszorgott tovább az idők láthatatlan feneketlenségében azóta, hogy üde rizsföldek és bokrétás gyümölcsfák között Mantovából Milánóba maséroztak a somogyi bakák. De szép is volt annak az áldott Monostory káplárnak nótája... Hát ezért kár volt annak a hektikás őrmesternek pár liter tentát elírnia! Most megint itt lépked ugyanazon a fehér országúton, csakhogy akkor lovon ült, most meg gyalogosan megyen... Ennyi az egész, ami megmaradt mindabból, mi közbeesett. Akkor élt a világ, most haldoklik. A rizsföldeken deres az ugar. Gibarac, a horvát káplár, a maga borjúját is ráakasztotta a magyar közlegény hátára, hogy guszlicájával próbálkozhassék a sor mellett. Rámordult:

— Nótára, magyar!

Lázár közlegény hallgatott.

— Hát akkor hallgass, magyar! Aki leesett a lóról, annak elvész a hangja. Majd megtáncoltatnak a taljánok Milánóban...

Lehorgasztott fejjel baktatott a közlegény a szomorú, fehér országúton. Majd fölemelte fejét, mint ahogy a vakok szokták, kik keresnek valamit, amit sohasem találnak meg, — ahogy a mártírok szokták, kik csak akkor bírják, ha fölfelé néznek. Nem érezte a szürke port, mely hosszú hengeredő felhőben gomolygott át a fekete ugarra. Azon gondolkozott: már egyszer járt errefelé... Mégis minden más. Mi sem vagyunk soha ugyanazok, akik tegnap voltunk. Nincs egyéniség, mert az ember csak hitvány tükör. Visszaadjuk a napot, ha ránk süt. Mi vagyunk a felhő, ha beborított. Mi vagyunk a kedves vagy gyűlölt, az ismerős vagy idegen emberek, azok, kik körülöttünk jönnek-mennek...

De valahogyan a jó horvátoknak sem ment a nóta. A magános campanilekban ijedten kondult meg egy-egy harang, ahogy éppen a vad alpesi szél nekilendítette. Mintha a szél nagy sipító lélekzetvétele között valaki elfúló hangon jajdulna. Lombardia harangjai sírtak, mert az idő tavasztalanul száguldott végig a szürke síkságon. Lázár közlegény lelkében is sírt valami, mint ez a messze harangkondulás.

ÚJRA MILANO

1851. augusztus 2.

Milánó minden háza kemence; égtek a falak, égett a levegő, égtek a lelkek. A Duomo a teljesteli nyár ragyogásában még fehérebben tornyosult csipkéivel az ultramarin égbe, mint más napokon. Aki átsurrant a Piazzán, lehúnyta szemeit, mert vakított e márványfehérség. A Duomo ezen a napon már nem volt földi építmény, hanem jelenés onnét, ahova csak a lélek mehet. A nagy tér üres. Egy-egy bágyadt árnyék osont keresztül a paloták alatt és félve állt meg a falragaszok előtt, melyeken feketedett a jelentéktelen, ismeretlen név: ANTONIO SCIESA Eddig nem ismerte senki, nem hallott róla senki, a nagy város százezreinek egyik névtelenje volt. Ma mindenki megismerte, megszerette, senki sem tudott másra gondolni, csak őreá, mert neve belefeketedett a lelkekbe. Ma viszik Sciesa Antoniót utolsó útjára. Golyót szabott rá

az ítélet, mert a Giovine Italia, az ifjú Italia proklamációját találták meg nála, — és aki csak gondolni mer Mazzini-ra, életével fizet. Akik olvasták a falakra ragasztott ítéletet, némán siettek odább. Mindenkinek eszébe jutott: ma neked, holnap nekem. Mindenki hallgatott, mert a hallgatás a leghangosabb jaj! A mennyég is hallgat, a leveles sem zizeg, mikor kitörőben van a fergeteg.

A kaszárnya irodájában az ezredes Lázár László gyalogos közlegényt és Varešanin meg Zsivanovics káplárokat szólította magas színe elé — a varasdi ezredből. Az ezredes korán kelt és rosszkedvű volt. Már a folyosón leszidta a rémült, kócos bakákat, kik hatalmas vödrökkel lézengtek és súrolták a hepehupás kőlapokat.

— Korporal Zsivanovics! Lázár közlegény veletek megy. Az jól tud beszélni asszonyokkal ennek az olasz népségnek a nyelvén. Ma hajtjuk végre a halálos ítéletet — izé, hogy is hívják? — hja, Sciesa Anton nevű árulón. Ti káplárok a kapunál álltok. Lázár közlegény fölmegy a lakásba. Rábeszéli az asszonyt, hogy gyerekével az ablakhoz menjen. Ha nem akar, majd segít egy kis puskatus. A fődolog: az asszony vegye rá az ablakból, hogy megnevezze az egész összeesküvő bandát... Ha megmondja a cinkosait, kegyelmet kap a delinkvens. Csak tíz-tizenöt esztendőt. Lázár, hát csak ügyesen! Ügyes szó itt többet használ, mint erőszakoskodás. Megértettétek? Kehrt euch!

Sarkon fordultak és végigkopogtak a hosszú folyosón.

Zsivanovics morgott valamit. Lázár közlegény értett néhány horvát szót. Mintha a káplár azt morogta volna: Hogy a manó vinné el hősi halállal az ezredest, mielőtt generális lesz belőle.

Varešanin káplár még a kaszárnya udvarán kitanította Lázár közlegényt:

— Tudod, mit kell mondanod... Úgy, ahogy az ezredes úr parancsolta. Az asszony majd sírdogál és az ablakból mutogatja emberének a gyereket. Hej, sokat megtesz az ember az asszonyért, meg a magzataiért. Szegény ember szándékát boldog Isten bírja... Érted: az ember majd ellágyul és kegyelemért könyörög... Érted, Lázár?! Majd lent azt mondják neki a porkolábok: ha elárulod, kitől kaptad azt a bolond írást, az olasz Kossuth levelét, kit

Mazzininak hívnak, — ha elárulod, kik olvassák a leveleket, akkor tovább élhetsz. Még meg is láthatod valaha a familiádat... Ilyenkor a férfi fölpillant a siránkozókra és megered a nyelve, mert megesik a szíve az árvái nagy árvaságán... Megsúgja a titkos neveket. Hát ez a politika. Hogy az Isten gyomlálná ki az emberekből, mint a gyomot... Hát parancs, az parancs. Jó, hogy rád bízták, Lázár. Én katona vagyok, de nem sintér...

Lázár hallgatott és sötéten bámult maga elé. Zsivanovics újra morgott valamit:

— Aztán ne légy nagyon is velük! Mert akkor holnapután téged viszünk kifelé! — Káromkodott horvátul és foghegyről hegyeset köpött. — A parasztok között nincs igazán rossz ember, csak az urak között... Nem szeretem a taljánokat... De vigyázz, Lázár, aki az ellenség előtt elveszti a szívét, annak vége...

A három katona kemény lépésekkel fordult ki a várszerű kaszárnya kapuján. Az utcákon még kevés ember ődöngött dolga után. Egypár asszony cammogott tejesköcsögökkel; a szűk utcának sarkán visszahőkölt a zöldséges ember, ki széles, hosszú kézi szekerén tolta a felhalmozott dinnyéket, cipollákat, zucchettikat. Meghorkant, mint a visszarántott ló, mikor a feszes három osztrák katonát megpillantotta és torkán akadt az ő mindennapos utcai operájának szövege, mellyel felénekelte a kis rácsos erkélyek alá, mi van eladó. Úgy tett, mintha csak azért állt volna meg, hogy verejtékét törölgesse. A város még csöndes volt; csak az utcákon hullámzott keresztül-kasul a csodaszép melódia, a reggeli harangok hivogatása, ahogy a karban érces basszusán kongott a nagyharang és lassan belekapott kondulásaiba a többi harangok bongása, mint ahogy a karban egymásután megindul az alt és a szoprán. Mintha fiatal angyalok bánatos éneke töltötte volna meg a néma várost. Alighogy elhangzott a reggeli harangszó, a távoli utcavégben tompa, monoton ütemek váltották föl. Megperdült a siket, egyenletes dobszó, a könyörtelen, a szívtelen dob, melyben mégis benne van a „circumdederunt me“ misztikus bánata.

A három katona befordult a sikátoros régi kapualjba. Hűvös, pinceszagú levegő csapta meg izzadt homlokukat.

Lázár lekapta csapzott fejéről a magastetejű fekete csákót. A vakító fény után a boltív homálya elvakította. Csak a lépcsőház loggiás fülkéjében pirult valami kis világosság. A falba illesztett Madonna előtt rubintos pohárban imbolygott az örök mécs. A porlepte, korompatinás Madonna arcán szelíd pír ömlött végig és a reszkető árnyékok a levásott, ragyás kőarcra a jóság élő mosolyát varázsolták, ahogy ránézett a gyermekre, ki nem ismert bosszút, mert ártatlan, ki csak szeretetet ismert, mert mindenható. Hiszen ahhoz, hogy valaki emberek között szeretetet és igazságot hirdessen, mindenhatóság kell... A két káplár szuronyos puskáját összefont karjaiba szorította és megállt a kapualjban. Lázár lehorgasztott fejjel indult a lépcsőháznak és a Madonna előtt keresztet rajzolt homlokára.

Az árnyékos udvaron egypár száradó oleander alatt kosarakba font testes Chianti-palackok tornyosultak egymásra. Békésen, pongyola jókedvben. Az egész udvart elárasztotta az erjedő borszag. A nagy palack-kosarak között egypár tarka ingbe bujtatott apróság bujdoskát játszott; mezítlábas kis sihederek sorakoztak körbe és fontoskodva adták egymásnak tovább az égő gyufaszálat. Csengetyűkacajjal csúfolták azt a bajtársukat, kinek körmére égett a parázsló gyufa. Kórusban csicsergett valamennyi: „Pis t'el do. Pis t'el mantenet..." Égve adtam át, tartsd égve a lángját. Mikor azután a vesztes kiosztotta az elvesztett gombot, mintha tízszer annyian lettek volna az udvaron.

Lázár László közlegény még ott állt a lépcsőfülkében. Jól estek itt a félhomályban a zavaros gyerekhangok. Ugyanazt a bizonytalan reménységet érezte, mint gyerekkorában, mikor az ólmos égen meglátott egy tenyérnyi kék foltot. A gyerekek zsivaja megakadt egy pillanatra és az utcáról vészesen dorombolt az egyhangú dobszó: tam-tam-taramtatatam...

A gyerekek is meghallották és lelkendező üvöltéssel iramodtak a kapu felé: Soldati! Gina, soldati! Stranieri... Beppo!

A kaput a két granicsár-káplár már behajtotta és Zsivanovics lábdobbantással kergette vissza a fölriadt gyerek-

rajt. A gyerekek épp olyan gyorsan, ahogy ugrándozva, visongva tódultak a kapu felé, elpárologtak a Chiantipalackok bástyái mögött. Az udvaron is már csak a lehalkult dobszó uralkodott: tam-tam-tamtaratam... A nagy boltív alatt csak a nyujtózkodó macska sziluettje jelent meg; álomfészkéből riasztották fel a meghökkent kis emberek.

Lázár közlegény lábujjhegyen botorkált az emeletre. Szöges bakkancsaival meg-megcsúszott a sötét lépcsőn. Utálta a parancsot és önmagát. Ahogy halkan kopogott a kaszárnyában pontosan leírt ajtón, elállott lélekzete és szívesen cserélt volna azzal a szegény ördöggel, akinek útjára most odakünt dobolnak.

Karcsú, gyászruhás alak jelent meg az ajtóban. A katona tétován tisztelgett és suttogva kérdezte:

— Ez Sciesa Antonióék lakása?

A feketeruhás nő akadozva felelt:

— Si, si... Az Istenért, még mit akarnak ezzel a mártírasszonnyal?

A közlegény lába gyökeret vert. Ezt a hangot már hallotta valahol. Megismerte esztendők után, mint ahogy hirtelen dalt hall az ember lelkében, melyet nem hallott gyerekkora óta... Akkor, mikor még nem értettek az emberek ahhoz, hogy hangokat viaszlemezekre örökítsenek meg, hogy szóljon elmondott szó és eldalolt dal az emberek halála után is; a hangok valahol a szívben rögzítették meg csengésüket. Szent Isten, ez Piermarini Anita hangja...

A katona dadogott...

— Perdono! Perdono! — semmi rosszat sem akarok... Közlegény vagyok. Parancsom van. Sciesa Antoniót most viszik a vesztőhelyre... Csak az asszonnyal kellene egykét szót beszélnem...

A gyászruhás nő lihegve ragadta meg a katona karját.

— Kegyelem?... Úgy-e, kegyelem?...

A férfi lemondóan rázta fejét. Alázatosan sompolygott a karcsú fekete árnyék után az utcai szobába, hol az asztalra borulva zokogott a szegény polgárasszony, maga a testet öltött fájdalom.

— Asszonyom, én nem bántok senkit... Engem azért küldtek, hogy... Ah, Dio mio! — hogy az özvegy... akarom mondani az asszony, az anya... nézzen ki az ablakon...

A nyitott ablakon beáradt a reggeli nap bűvös fehérsége és maga a teremtő nyár. Két fehér lepke karikázva szállongott be a szobába, az élet táncát ropva. Az utca mélyéből pergett a kegyetlen dobszó: tam-tamtaratam...

— Igen, nézzen, nézzen ki az ablakból és kérlelje azt a szegény vértanút, árulja el, kitől kapta Mazzini proklamációját és kik olvassák... Ha Sciesa Antonio neveket mond, — kegyelmet kaphat.

A katona észrevette, hogy a szoba sarkában guggol a csöppség, az icipici kócos leányka. Apró kezeivel játszik, mert nincs más játéka és komoly, nagyon komoly, ő, kinek kacagnia kellene. Komoly, mert ha nem is ért semmit, látja, hogy a nagyok szomorúak. Lázár László kiegyenesedett. Hirtelen lehajolt és fölkapta a gyermeket.

— Asszonyom, majd én tartom a kicsikét, hogy ki ne essék az ablakon... Nézzen ki, — nézzen ki és intsen annak a derék embernek. Intsen Istenhozzádot! Nézzen ki, de csak akkor, ha nem fél, hogy Antonio meginog... Ha ettől fél, akkor — akkor ne nézzen ki...

Most már csak a feketehajú kis leánykához beszélt:

— Carina, ne félj. Nem vagyok én idegen. Non sono straniero... Csak a ruhám idegen, a szívem már nem. Én veletek vagyok és veletek leszek. Ha a magyar szabadságért nem kellett életem, a tietekért adom...

A kis leány értelmetlenül nézett a katonára. Apró kezeivel belekapaszkodott a puskaszíjtól kifeslett vállrojtjába és halkan berregett fölfújt arcocskájából valami kis dalt.

Lent az utcán hirtelen harsányan fölhangzott a parancsszó:

— Halt!

A dobszó elhallgatott a dobbanással egyszerre, mely jelezte, hogy több ember hirtelen megállt, A zokogó asszony elnémult, arcvonásai megkeményedtek és térden csúszott az ablakpárkányig. Piermarini Anita istápolta és szoborként állott melléje, átkarolta az asszonyt, ki pár

perc mulva özvegy lesz; mögöttük a katona tartotta karján a gyereket, ki pár perc mulva árva lesz.

Lent a szuronyos katonák között állt az ember a hófehér hajú, reszkető fejű pap mellett. A delikvens mellett álló őrmester odaszólt:

— Sciesa Antonio! Nézzen föl ablakaira. Felesége és gyermeke nézik és kérik, valljon cinkosairól. Megfordulhatunk — és kegyelmet kap.

A férfi lehajtotta fejét. Csak sötétbarna, göndör fürtjeit lehetett látni, mint sötét foltot kockás inge fölött. Egy vállrándítással megigazította félrecsúszó gúnyáját; azután fölpillantott. Csak szemeivel köszöntött fölfelé. Kedves, szelíd mosollyal, mely fiatal, napégetett arcán végigsurrant, mint ezer üzenés melege és fénye. Majd elfordította szemét az ablakról, keményen dobbantott lábával és parancsolt, mintha ő vezetné a katonákat:

— Tiremm innanz! Menjünk előre!

... És ment tovább a legegyenesebb úton, mely a becsület útja. Az utcán senki sem maradt, csak a távolodó dobszó: Tam-taram-tam-tam ...

Lázár László letette a kis gyermeket és karjába kapta az özvegyet, ki összeomlott, mint a fáról levert falevél. Végtelen gyöngédséggel lefektette a kifeslett pamlagra és betakarta kendőjével, mert hiába van izzó nyár: a fájó lélek ilyenkor is didereg. A kis leány élettelen anyjához bújt és szoknyájába kapaszkodott; most már ő is sírni kezdett, pedig gyereknek sohasem volna szabad sírnia. A magyar baka jó szívvel megcirógatta a puha kis fejet.

Azután meghajolt a másik nő, Piermarini Anita előtt. Most már nem szalutált; nem volt többé katona, hanem csak ember, — lázadó, szomorú, igaz ember. A gyászruhás leány lassan közeledett feléje, hangtalanul és odanyújtotta hideg fehér kezét. A közlegény a maga jéghideg tenyerében érezte ezt a finom, selymes kis kezet. Sarkon fordult és leorrolt a sötét lépcsőn. Csak éppen a loggia fülkéjében állt meg, hogy fölnézzen a rubint pohárban égő mécsre és még egyszer lássa a Madonna arcát, mely most annyira hasonlított fájdalmában Sciesa Antonio özvegyének arcához. Odasorakozott a két horvát káplár mögé. Egyetlen szót sem váltottak. Mentek vissza, a kaszárnyába, hol min-

denki egyforma, mint a rézgomb, a vállrojt, a panganét. Csak a szívek nem egyformák.

Ahogy a Piazza del Duomo felé közeledtek, már távolról harsogott a zene. A téren körben állott az osztrák katonai zenekar és muzsikálta Bellini egyik fülbemászó operáját. Majd elkészültek és harsogva fújták a Radetzky-induló fürge takarodóit. A tér üres volt, mintha egész Milánó kihalt volna. Csak az egyik sarkon állott egy osztrák százados és karjára símult fiatal felesége:

— Kary, miért játszik ma oly korán a katonabanda?

A tiszt legyintett és Hoffmann von Fallersleben versével felelt:

— Mizzerl, ismered e verset?

Sind Soldaten, ziehn herein,
Kommen vom Begräbnis her,
Müssen jetzo lustig sein,
Als wenn nichts passiret wär.
Sind Soldaten, liebes Kind,
Die nicht Tod und Teufel scheu'n,
Auf Commando traurig sind,
Und sich auf Commando freun...

A kaszárnya kapuja becsapódott.

A KASZÁRNYA ELŐTT

Kapuőrséget osztott ki az osztrák ezredes Lázár László közlegénynek, kire Sciesa kivégzése óta semmiféle „katonai" feladatot nem bíztak. Örökös „napos" őrség volt a kaszárnya napos kapuja előtt. Kétórás váltásokkal lézengett ott, teljes díszben, fején a tornyos, nehéz posztócsákóval és szorongatta szuronyos karabélyát karjában, ahogy vorschriftsmässig kívánták. Már nem is érezte, ha ráizzott a déli lombard napfény. Tüzet tűzzel! Lelke még jobban izzott a napnál, a gyűlölettől. Ezerszer és ezerszer lépte végig feszesen az öt-hat lépést az egyik kapufélfától a másikig. Már nem is volt rövid neki ez a távolság, mert

honvágya ez öt lépés alatt százszor is megtette az utat a százezerszer messzebb Magyarország felé, melyet a hatalom kitörölhetett a festett térképről, de nem törölhetett ki az őstalajból, melybe az akarat és a hit gyökerezte bele.

Tömérdek ember ballagott és rohant, csoszogott és kopogott el előtte. Ő rá nem nézett senki, hozzá nem szólt senki; idegen volt itt mindenkinek, mint a nagy kőcímer a kaszárnya kapuja fölött. A kócos olasz munkáslányok, kik hancúrozva, fecsegve igyekeztek el mellette a Barriera Volta sáncán túl fekvő selyemszövőbe, köcsögkalapos urak, kik minden reggel, délben, este erre jártak dolgaik után, díszes, aprókalapos, csipkesálas dámák, kik parányi legyezőkkel riasztották el a hőséget és az időt, ügyet sem vetettek rá, pedig de jól is esett volna, ha valaki legalább kérdezne tőle valamit! Odalépne valamelyik döcögő parasztanyó és faggatná, ép-e még az ő szerelmetes fia, a harmadik században, az a nyurga, szeplős, vagy rákacsintana egy-egy rátartós, tarkaszoknyás leányzó és szemlesütve érdeklődnék, ismeri-e a barna káplárt, ki félszemére sanda, de azért helyre legény... Mi is a neve? Bódi vagy Dusán, vagy Gino? Ezek a varasdiak itt idegenek. Nincsen anyjuk errefelé, de rózsájuk sincs Milánóban, mert ebben a halkan zajos, hidegen izzó városban az utolsó szolgáló is büszke a „straniero"-val, az idegennel szemben, akárcsak — Istenem, szabad-e az ő nevét hiába venni! — Anita.

Csak hozna valaki egy-egy kis írást, kézszorítást, ölelést, valami szeretetet a távolból, hogy útbaigazíthatná ahhoz, akinek a kaszárnyában szánták... De hát ezek a derék varasdi meg modrusi parasztok megkapálnak egy pár lábnyi földet a Karszton, verekesznek, mint a gladiátorok Caesar parancsára, jóvérűek és vadak, mint a csikó, mit csak karikással lehet megszelidíteni, de nem írnak a világért sem, mert az írás körülményes mesterség... Ha meg neki jön levél, onnan magyar földről, azt nem látja soha. Ott reked a hadbíró-cenzor pulpitusainak ládafiában, gyanús bűnjelként. Neki nem is kell a levél, csak az ott tapadt porzó az íráson... Talán somogyi homok volt. Hátha elmenne a cenzorhoz: „Hadbíró uram, tartsa meg a levelet, csak adja ide azt a kis porzót az írásról... Az az

enyém. Szerelmes vagyok azokba a homokszemekbe, mert az én földemről valók...“

Minden semminek örült, mert változatosság. A vakító fehér fény violás ködöt árasztott a sivár utcára és a rezegő, karikázó violaságban ujra látta önmagát, hogyan lovagol Mantovából Milánó felé, rizsföldek, gyümölcsösök között. Monostory és a magyar fiúk dalolnak. Mikor a déli kékségen végigvitorlázott egy-egy felhőgombolyag és letompította a fáradt és fárasztó, unalmas fényt, látta önmagát, hogyan lovagol borongós lengyel éjtszakán a gránic felé, Lenkey huszárjaival. Mikor egészen besötétedett, az éjjeli kapuállásban látta a szenttamási mesgyét. Ott bukik előre Monostory káplár. Most is nevet és kezét olyan magasra nyujtja előre, mintha most is vezetné a ritmust: inkább nézem az adonyi kettőt... Hova lett? Fekete folt marad a helyén. Sötét van, de ő tudja, hogy ott a fű piros lett. Megörült, hogy befordul a kapun a tömzsi alezredes. Legalább vége a némaságának, elkiálthatja magát. Beordít a kaszárnya kapuján, hosszan, kihúzva: G-e-w-e-h-r heraus! Mindegy, mit kiált ilyenkor az ember. Kiáltani! kiáltani! — ez jól esik. De a sok hallgatástól a hangja már nem érces. Maga sem ismeri meg, hiszen csak visszhang. Visszhang, mit valami poéta Tihany riadó leányának nevezett... Ki is írta? Szörnyű, már megint ott van a Dunántúlban...

Rémesek a gondolatok, melyeket senki sem hallgat, senki sem cserél vissza. Tenni valamit, — ez élet. Nagy dolgot cselekedni vagy őrültséget elkövetni: gyerekjáték, de tizenkét esztendeig csak az óra szerepét játszani, melyet felhúz az őrmester... Ketyegni, ketyegni és kopni, — ez nem magyarnak való. A szabad embernek nem az élet a fődolog. Egyetlen szabad perc, gyilkos perc is többet ér, mint ez az ajándékozott halál-élet, melyet Jellačić adományozott neki, az epedő olasz nép leszorítására. Számolgatott: még tizenegy esztendő, hat hónap, tizenhét nap...

A levegőben rebbent valami. Galambok riadtak föl az álmodozó paloták ablakpárkányairól, verebek a kiaszott fákról, hogy elharsant a Gewehr heraus... Szívük megdobbant egy percre, de mégis szabadok. Az elnyujtott katonai kiáltást legyűrte más, erősebb hang, — megkondul-

tak a harangok. Búgásuk összeölelkezett, mint a le nem kótázható zsolozsma, mert az imádság szabad... Ebbe az imádságba éles trombita szólt bele. A horvát katonák kitárták a nehéz tölgykaput. Szuronyos századok rohamlépésben törtek ki a kaszárnya udvaráról. Látta maga előtt elrohanni az ismerős arcokat. Zsivanovics káplár nevetve csapott a hátára:

— Magyar, nem jönnél te is verekedni?... Aztán jól vigyázz a vacsorámra, hogy meg ne egyék az olasz éhesek!

A macskafejes kövezeten dragonyosok patkói csattogtak. Ők a külső lovassági kaszárnyából száguldtak előre. Valami megindulhatott a városban: kisért a „cinque giornate" — a felkelés öt napjának emléke... Lázár közlegény szórakozottan rántotta el a dragonyosok paripái elől a feketekendős, töpörödött anyót, aki ott ácsorgott a kapu közelében.

— Grazie! Grazie! — nyögdécselte az öregasszony.

— Di niente... — Nincs miért...

— Croato? — Horvát?

— No, ungherese... — Nem, magyar...

— Ismeri Signor Lázárt?

— Magam volnék...

Az öreganyó súgva, gyorsan beszélt:

— Üzenetet hoztam. Csak vártam, míg a katonaság kivonul. Tudjuk, hogy rendesen ön áll itt őrségen. Ismeri a kis hátsó ajtót, mely átvezet a kaszárnya-folyosóról a szomszéd palota udvarába? Tudjuk, hogy Signor Lázárt alkalmazzák a súrolásra... Mikor este ott súrol, fütyülje halkan az áriát a Normából... Azt, amit két év előtt hallott, mikor a magyar tiszturak a szökőkútnál mosakodtak... Azóta lezártuk a kaput. Nézze ott a kapualját. Lassan átjön a kulcs. Ha akarja, kinyitja az ajtót. Ha nem akarja, hát nem nyitja. Én Piermarini Anita komornája vagyok...

Odébb csoszogott, mintha nem is beszélgettek volna. Besötétedett. Valahonnan a házak mögül zavaros kiabálás hallatszott. Egy-két sortűz reccsenése. Újra kiabálás.

A közlegény lehorgasztott fejjel ballagott a váltás után a sötét, petyhüdt levegőjű folyosón. Átődöngött a kaszárnya kútjához és telemerte a két kondért. A hátsó kis lám-

pánál kezdte súrolni a poros kőlapokat. Éppen arra lézengett Gibarac káplár.

— Hát te ma is szombatot csinálsz?

— Igen. Jobb tisztogatni, mielőtt a többiek visszajöttek.

A káplár nevetett és odább rúgta a nedves rongycsomót. A sörtés seprű feldőlt és Lázár arcába felfröccsent a szutykos lé.

— No jó, csak tisztogass. De hátha újra kell kezdened, ha a legények a csizmán vért is hoznának... — Összerágott cigarettáját odavetette a feltörölt kőlapokra.

A közlegény halkan fütyölte a Norma áriáját, melyet sohasem tudott elfelejteni. Az alsó kapurésen lassan, hangtalanul tolódott át a kulcs remekbe kovácsolt fogantyúja. A nedves surolóronggyal maga felé húzta és eldugta. A Bellini-ária elhallgatott ajkán.

Az Ave előtt kivonult század nagy zsivajjal fordult be a kapun. Hallotta a szöges bakancsok dobogását és az izgatott hangokat. Szétkergették a Piazza del Duomón a forrongó tömeget. Megértette, hogy a legtöbb civil kék foltok árán menekült; csak ketten maradtak az utca kemény ágyán. Valami bozontos szakállú öreg ember, aki úgy látszik, csak azért igyekezett oda, mert sok embert látott együtt. Csak koldulni akart... Jobb neki így; nem kell tovább barangolnia egypár soldóért. A másik, aki odafeküdt a nagy fehér templom lépcsőire, bársonyzekés, bodroshajú kisfiú. Halva is szorongatta irkáit. Éppen vásárolhatta, hogy holnapra beírja azt a rettenetesen nehéz számtani feladatot. S milyen könnyen oldotta meg most a legnagyobb számadást! Meg sem mukkant. Nyitott, kíváncsi gyerekszemmel néz a magasba. Istenem, mit is láthat? Mind a kettőt hátában érte a szurony vagy a golyó.

Hanyattfeküdt a vaságyon. Nehéz volt a feje, hogy belezsibbadtak alája gyűrt karjai, melyek őrizték azt a formás, nagy kulcsot. Minden szippantás a levegőből mázsás lett; ez a levegő valahogyan szúrós, szögletes volt minden lélekzetnél. Szúróssá tette a többiek lehellete és verejtéke, meg az a gondolat, hogy e levegőt azok lehelték, kik az imént még embertestvérüknek rohantak neki. Az ütemes horkolás megtört a falakon, mint a hullámverés a parti szirten. Talán álomban a lelkek verődnek vissza az akaratok szik-

láin... Behúnyta szemét és látta az oldalt bukott öreg koldust. Pedig ő ott sem volt és nem is láthatta; mégis látta. Felhördült: Istenem, hiszen arca az apámé! Újra lecsukódtak pillái. Maga előtt látta a bársonyzekés kis halottat. Az hanyatt fekszik. Fölszisszent: Fiam! — De hiszen neki nincs is fia! Mindegy, már előre fáj; talán annak is ez lesz a sorsa! Halnak az emberek, mert élni akarnak, élni a fajtájuk életét. Lassan odanyúlt, hol karjába mélyedett a kulcs cirádás fogantyúja. Ingujjban, lábujjhegyen osont kifelé. Gibarac, az éjjeli káplár az ajtó mellett kuporgott és szundikált. Vigyorogva rászólt:

— Hová sietsz? Mintha gyűrűváltásra sietnél mátkádhoz...

Lázár megtorpant, de szőtte a tréfát:

— Jó Gibarac, téged meghívlak lakodalmamra...

Bizony, még igaza lesz ennek a derék, nyers horvátnak. Hiszen ő most eljegyzi sorsát Anitának. Talán életébe kerül? Mindegy. Szökik az ellenséghez, ki most egyetlen barátja. Lassan csettent a rozsdás zár előtte, azután mögötte. Újra ott állt a csobogó szökőkút mellett. Meg nem állta, egyik ujját belemártotta a csillogó víztükörbe. Még ez is jól esett, mert vakmerőbb lett ettől a csodavíztől. A pufók angyal csillanó nedves testével szinte közeledett feléje és kedvesen mosolygott rá félrehúzott ajkával, melyen villogtak a gyöngyös vízcseppek a csillagfényben. A szökött közlegény odatartotta száját az egyik vízsugár alá és ivott soká, nagyon soká. Úgy érezte, hogy minden korty a Lethe vizéből való. Egyszerre semmit sem tudott a percek előtt elszállt multból, csak erős jövőt érzett.

A kis udvar árkádja alól halkan suttogta valaki:

— Buona sera...

— Ah, jó estét!

— Signor Lázár, nincs idő kimagyarázkodni. Akar-e átvergődni Piemontba? — ott gyülekezik a magyar légió!

— Áldott, aki odasegít...

— Rövid leszek. Apámnak még ma éjjel el kell tűnnie Milánóból. Bele akarják keverni mindenbe, a ma délutáni dologba is. Pedig ő semmit sem kockáztat lehetetlenért, de mindent áldoz, ha igazán kell. Apámra fogják rá, hogy

ő hozza vissza Mazzinit... Pár perc mulva indulunk... Akar-e kocsisunk lenni?

Lázár szégyenkezve nézett le sarutlan lábaira és gyűrött ingujjára. Anita körvonalait alig látta, mert a leány az árkádoszlop árnyékában állott, ő meg künt az udvaron, hol a szökőkút vízsugaraiból százszorosan kiverődő csillagfény ráhullott, mint ezüsteső. Valahogyan mégsem félt ettől a vibráló fénytől, hogy árulója lehetne. Csak azt tudta, hogy e vízsugarak sustorgó loccsanása segít neki és Anitának, palástolni szavuk susogását. A víz túlsuttogta hangjukat. A leány hadarva beszélt:

— A lépcsőházba kikészítettem kocsisunk uniformisát. Felölti. Három emberélet kocsisa lesz. Apám készen várja. Mi éjjente szoktunk kihajtani, hogyha tűrhetetlen a milánói augusztus. Ez a mai is csak menekülés a hűvösbe... A Porta Ticinese felé... Sesto Calende mellett van a birtokunk... A csatornán is a kis komp a miénk. Jerünk...

A magyar katona kiegyenesedett. Ő is belépett az árnyékba. Kezében érezte Anita apró, fínom kezét. Ez a kis kéz jéghideg volt az izgalomtól, de remegett — és ezért Lázár tenyerét égette. A rongyos katona csak ezt a kezet érezte, csak a csodaszép hangot hallotta — és ment.

— Két szó mindent megmagyaráz. Gyűlöltem. Szeretem. Mikor mint osztrák zsoldos fajomat igázta: gyűlöltem. Mert mi mind gyűlöljük a stranierót. Ma ön hazáját vesztett magyar, kit ugyanaz az idegen, a stranieró, igáz. Ma már osztályosom. Szeretem.

A fiatal katona hangtalanul lépett mezítelen lábain és visszagondolt valamire: Istenem, csillogó délcegségben egy pillantást nem tudtam kiküzdeni magamnak — és most mint lerongyolt közlegény kapom a leggyönyörűbb vallomást... Lehajtotta fejét. Anita tovább súgott:

— Szerelmemben is kegyetlen vagyok. Olasz föld leánya. Oda csalogatom, hol... hol... — s elakadt a hangja. — Nos, a magyar légió véres légió... De ne feledjen el, mikor majd ott kardot ránt... A halálos pillanatokban is gondoljon arra, hogy érdemes élni, nemcsak valamiért, hanem valakiért... Isten óvja! Útravalónak adom az egyetlen talizmánt, amit ma adhatok...

Lábujjhegyre állt és perzselő csókot lehelt a magyar közlegény tikkadt ajakára. Azután karonfogta és vezette, gyorsan, biztosan, mint az édesanya a kisfiút.

Percek mulva hintó robogott a Porta Ticinese felé. A bakon kürtőkalapban, rojtos kabátban ült a kocsis. A két vasmarok, mely valamikor a magyar pusztán remekül fordította a négyest, mintha egy test, egy ideg lett volna a négy kerék és a négy vasderes, most is rezzenés nélkül igazgatta az üveghintót. Vitte a rábízott öreget, akinek Mazzini fiatal lelket ajándékozott, meg vitte a fiatal leányt, aki bátrabb volt minden eddigi bajtársánál. Nem gondolkozott, őt is vitte valami, az a csodálatos, fátumos erő, mely csak kiváltságos pillanatokban szállja meg a homlokot, a szívet és a kart. Az az erő, amit csak egyetlen szó tud meghatározni; ez a szó: előre.

A lombard rónaság fölé feketén meredt egy-egy magános campanile. A szenvedők virrasztó őrei. Mérhetetlen távolban a piemonti hegyek, a Monte Rosa derengő ormain aranylott valami ragyogó ígéret...

Az első találkozás rövid volt, de nagy találkozás.

— Ezredes úr, alássan jelentem, Lázár László magyar huszár berukkolt!

Türr István összehúzta torzonborz szemöldökét. Kezet nyujtott.

— Isten hozott, édes fiam. Először segítünk itt rendet csinálni. Azután majd megyünk haza is...

Messze, a domboldalról nótázás harsogott. Nem illettek össze a hangok, mégis ölelkeztek. Az olasz katonák daloltak:

És ha talpra állott a nép,
Élére az Úristen lép.
*Villámokat ad neki...**

A másik domboldalról más nóták kaptak bele Goffredo Mameli Balilla-dalába. Csengett-zengett a magyar nóta

* Dio e popolo. Mazzini híres jelszava után írta Goffredo Mameli, az 1847. évi december 10-i genovai Balilla-ünnepre. Mameli, az olasz Petőfi, 21 éves korában esett el Róma alatt.

Garibaldi „csárdás kis kalapjáról", — majd érteni lehetett a nóták minden szavát:

Rongyos a kabátom,
Foltos a nadrágom,
Majd hoz Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát!
Éljen Garibaldi!

II. LÁZÁR HENRIK VÉGZETE

LÁZÁR HENRIK INDULÁSA

Lázár Henrik élete egyenesen indult. Kis szekere mégis másutt érkezett meg, mert letért a keresztútnál az igazi útra. Ereiben a magyar vércseppek pirosabbak voltak, mint a kékek, az idegenek.

Édesapja, Lázár György, sudár szép ember volt. Magyar úri fajta. A charming man minden ellenállhatatlan vonzó erejével és bájával ékeskedett, de természetesen terhelt volt a magyar urak minden hibájával is. Az egész ember csupa temperamentum, szikrázó szellemesség, keretnek meg gavallér a javából.

Ahogy felkerült Bécsbe a magyar gárdához, pár hét mulva ismerte az egész város. Első szereplése az volt, hogy paripájával megelőzte Sándor Móric gróf bravúrjait, mert átugratta a Fleischmarkton a terebélyes bécsi kofákat a zöldséges „Stand"-jukkal együtt. A téli bálok idején meg végigpárbajozott egypár francia diplomatát, mert feleslegesen más véleményen volt Napoleonról, mint a restaurált Bourbonokról. Ráadásnak végigpárbajozott egész sor derék férjet is, kik igen savanyú arccal védelmezték azt a becsületet, melyre a férjek hiába vigyáztak. Az udvari szóbeszéd legtöbbet mesélt egyik tornájáról, mellyel bebizonyította, hogy nem csak a lovat üli meg, hanem ló nélkül is vakmerő tud lenni.

A Herrengasse egyik palotájában, melynek kapuja fölött hatalmas griffmadár terpeszkedett, lakott valaki, akire a délceg gárdista szemet vetett. A bolondos magyar sarkantyúsan, mentésen, ahogy reggel szolgálatban állott, a korahajnali órában felmászott a magas emeletig a palota barokk-cirádáin, csak azért, hogy a szép asszonynak e szo-

katlan órában ciklámen csokrot nyujtson be a nyitott ablakon, mert előző este az asszony ezt a virágot kívánta magának. Lázár György gárdista Rigó lován a szolgálatból ellovagolt a Semmeringig és letarolta ott, amit talált. Megtette, pedig az Alföld fia volt, aki utálta a „Görbe országot", de meg a ciklámennél szebbnek találta a legparasztibb búzavirágot is a Dunántúlról. A szép asszony nagyon készületlenül vette át a kis csokrot, melyet átadója csak lazán kötött át és nem illesztett az akkor Bécsben divatos, ékes „manchette"-ba. De hát a fiatal asszony is ebben az órában már ledobta magáról azt a pompás „manchette"-t, melybe bájos termetét foglalta napközben, meg maga is csak nagyon lazán volt átkötve. Haragudott. Meg is mondta:

— Herr von Lázár! Ön megbolondult!

A gárdista kacagva felelt azzal a németséggel, melyet önmaga fedezett föl. Ez a németség nagyon hasonlított valamelyik régi szittya nyelvjáráshoz és a germán tudomány nyugodtan beiktathatta volna a legavultabb patois-k közé.

— Comtesse, én csak nem tehetek arról, hogy vén portása mélyen alszik és nem nyitja a kaput. Arról meg éppen nem tehetek, hogy a kapu tölgyfából készült. Végre nem hordhatok a paripámon, a derék Rigón, faltörő kosokat magammal.... Nem tartozik a gárda fegyverzetéhez...

A szépséges dáma visszapattogott:

— És ha meglátják? Engem kompromittál...

A szál ember a külső ablakpárkányon, melyen állott, összeütötte bokáját, hogy a sarkantyúk harangozzák el bocsánatkérését. Nevetett, hogy fehér fogsora megcsillant:

— Én gárdista vagyok. Ahova mi megyünk, ott mindíg hátat fordít a rendőr, mert tudja: a gárda meghal, de magát meg nem adja...

A bájos asszony tovább szörnyülködött:

— És ha leesik: agyonzúzza magát a kövezeten!

— Akiben virtus van, mindíg tudja, miért érdemes magát agyonütni...

Erre már az emeleti lakó úgy megharagudott, hogy megcáfolt minden tant, amit eddig a bölcsek összehordtak az

érzelmek különféleségeiről és bebizonyította, hogy a harag és a hála igen rokon érzések...

Lázár Györgynek legnagyobb baja az volt, hogy az úri fajta hibáit is külön erényként tisztelte. Először is szótárából törölte a holnap veszedelmes fogalmát, mert csak a mát tartotta igazi, kézzel fogható értéknek. Egyszerűen idézgette magának valamelyik ázsiai őse szállóigéjét: valahogy csak lesz, mert úgy még sohasem volt, hogy valahogy ne lett volna. A könyveket sem szerette. Meggyőződött arról, hogy csak az élő ember érdekes, nem pedig a telefirkált papirosok. Amit egyszer leírtak — az meghalt. A gondolat csak a bebalzsamozott ember. Nyiltan vallotta azt is, hogy az egész zsidóságból csak az öreg Noét fogadja be az úri társaságba, mert az szőlőtőkét, venyigét termelt és a termést kóstolgatta is. Ő volt tehát az egyetlen úr atyafisága között. A pénzt őrizni bolondság. A bankár való arra, hogy kuporgasson. Sokszor ügetett a lovasfutár a Dunántúlba a „bonorum director"-hoz pecsétes levéllel: „Parancsolom, hogy a búza már májusban kalászba szökkenjen. Parancsolom, hogy minden tehenünknek ikrei származzanak. Úgy-e, ért engemet, kedves, jó Halász Uram!"

Viselt dolgairól sokat súghatott az udvarnak Sedlnitzky József gróf, a síma rendőrfőnök, mert az egyik udvari bálon az öreg Ferenc császár a maga hamisítatlan bécsies szavaival tüntette ki a deli gárdistát:

— Sie, lieber Lázár, wenns net so a liaber Kerl wären, hätt'i sie schon längst in Italien für den Heldentod bestimmt...

— Kedves Lázár, ha nem volna olyan kedves fiú, már régen hősi halálra szántam volna Olaszországban!

A sok virtus miatt el is érte Lázár Györgyöt a magyar végzet két szimbóluma: az asszony és a kard. E végzeteket azután Lázár Henriknek kellett keservesen kiköszörülnie. A daliás gárdista mindennap elhatározta magában, hogy majd ha Bécsben kitombolta magát, hazamegy, derék feleséget választ magának saját fajtájából. Vet és arat. Parádés fiút nevel az ősi talajnak. Csakhogy szíve nagyonis gyorsan lobbant. Az egyik bálon belebolondult a kis Staffler Fanny bárónőbe, Staffler Heinrich osztrák generális aranyszőke leányának szénfekete szemeibe, meg

patyolatos puha kezecskéjébe. Tudta, hogy a szemekben ő is tüzet gyujtott. A kezet megkérte. Csapodárságában belátta, hogy ezt az apáca módra nevelt, szinte átlátszó teremtést, ki úgy járt a földön, mint Fra Angelico karcsú angyalai, nem lehet egyszerűen otthagyni.

Az öreg generális, aki báróságát a császár szanaszét fekvő európai csataterein verekedte össze magának, különb ember volt, mint a bécsi szalonkatonák és méltóságok. Valahonnan Bozen tájáról vetődött a kamarilla kapujához és magával hozott valamit szülőfaluja szikláinak és bederengő havának őszinteségéből. Ezért jobban megértette és megbecsülte a magyar katonát, mint a többi tollbokrétás osztrák Haudegen. Odanyujtotta reszkető kezét Lázár Györgynek és dadogó, halk hangján — mert még mindíg gégéje tájékán hordta azt a kis ólmot, melyet hadnagy korában Wagramnál kapott —, körülbelül ezeket suttogta:

— Leányom igazán megszeretett, fiam. Én nem állok az ő boldogsága útjában. Ezért mától fogva fiam vagy. Én a császár hű katonája vagyok. Te forró vérű magyar. Erről egyikünk sem tehet. Mi nem olvasunk a sors könyvében. Én ezért mint igaz jóbarát szólok hozzád. Tudom, hogy magyar ember megtartja szavát. Becsüld meg leányomat, mert csak így lehettek mindketten boldogok nagy idegenségtek mellett is. A szerelem rövid parádé. A szeretet egész élet. Ígérd meg, hogy esküvőd napjától nem iszol egy csöppel sem többet, mint amennyi a borospoharadban az eszedig ér. Ígérd meg, hogy más asszony szemébe csak addig nézel, míg észreveszed magadat szemében tükröződni. Ebben a pillanatban aztán sarkon is fordulsz. Ígérd meg, hogy szád sohasem ejt egy szóval sem többet, mint amennyit mindenki meghallhat. Ha ezután kezembe csapsz, nem kell válaszod. Tudom, megtartod, amit nem is ígértél.

A dalia nagyon keveset értett ebből a szép prédikációból, de ráesett pillantása a borotvált, foghíjas öreg ember arcára és megakadt két ponton: rámeredt a pléhgallér fölött pókhálószerűen összefutó kis forradásra és benézett azokba a hideg, acélszürke szemekbe, melyek rebbenés nélkül tudták nézni ezer és ezer fiatal katona

szörnyű halálát, mert a császár így parancsolta. Látta, hogy ezek a szemek, talán a bölcső óta most először az életben, nedvesek. Csak azért, mert a vén katona leányáról van szó. Az egyikben talán könnycseppé csillant a végtelen öröm, amit csak gyermekünk boldogsága válthat ki. A másikban könnycseppé formálódott valami nagy aggódás, amit csak gyermekünk jövője válthat ki.

Lázár György belecsapott szó nélkül a feléje tartott tenyérbe és napokon át madarat lehetett volna fogatni vele.

Nagy volt a boldogság. Ferenc császár az egyik fogadáson megint kitüntette megszólításával:

— Ein liaber Kerl, fescher Kerl dieser Kerl...

A fiatal férj nem virtuskodott, nem nézett a pohár fenekére, nem nézett asszonyok szemébe. De hiába akarta felejteni a régi időket, valaki más el nem felejtette. Talán az az előkelő dáma nem felejtett, akinek a megkívánt ciklámént benyujtotta, azon a nagyon egyenes úton, mely nem előre, hanem fölfelé vezetett.

Ferenc császár egyik havas decemberi napon a Burgba idézte a boldog embert, ad audiendum verbum. A gárdatiszt gyanútlanul állt ura és királya elé, de tüstént rosszat olvasott sovány arcának szándékosan összehúzott ráncaiból.

— Liaber Lázár! Igaz-e, hogy ön valahol elmesélte azt az anekdótát, hogy fenséges és dicső elődöm, József császár ő felsége lovas szobrára valaki plakátot ragasztott, melyen ez a gúnyvers állott?

Peperl, Peperl,
Es gibt böse Zeiten!
Steig du herab.
Lass den Franzl reiten!

A gárdista állotta a hatalmas úr szúrós tekintetét.

— Igaz-e, hogy ehhez még hozzáfűzött valami egyéni megjegyzést? Mert ha önnek van érzéke a néphumor iránt, nekem is van, mert én idevaló vagyok. Ich bin a Weaner... De nem szeretem, ha katonáim ilyesmit mondanak: igaza volt annak az utcai poétának. Ha az a másik, a II. József,

csak kalapos király volt is, legalább okos ember lehetett, amit a Franzl-ról aligha lehet elmondani... Mondtad ezt?

— Igen, Felséges Uram!

— Nézze meg az ember, még be is ismeri.

— Magyar ember sohasem tagadja, amit mondott.

A császár megcsóválta remegő fejét.

— Na, Du Rebell! Du Kurutze! Du Rákóczianer! Hogyha most nem volna a feleséged a Fanny, a kedves Staffler báró lánya, akkor várfogság, nehéz vas várna rád. Mit adsz nekem, ha megkegyelmezek?

A magyar szobor tovább állt mozdulatlanul és csengő hangon válaszolt:

— Mein Leben! Apostoli Magyar Királyom! Életemet.

A császár ravaszul mosolygott. Nem szerette ezt az éles megkülönböztetést végefogyhatatlan címeiben.

— Gut. Legyen neked a jókedved szerint. Steig du herab und lass ein anderen reiten... Gyalogos leszel. Mars Itáliába.

Keserves volt a válás. A fiatal asszonyt esak az vígasztalta, hogy Lombardiában most nagy rend van. Mióta a carbonarik megismerték a Spielberget, ott délen csendesebbek az emberek. Az a lassú posta egyszer csak mégis nagyon szomorú levelet hozott:

„Édes Angyalom! Búcsúzom, mert csak egy-két percem van a nagy indulásig, A másvilágon is szeretni foglak. Sohse búsulj: katonadolog volt. Neveld fiamat magyarnak! Ez lesz a Te örök hűséged hozzám. Isten veled, Fannykám! Isten legyen fiammal! Csókold meg helyettem is, hogy benned szeresse meg apját is. György."

A név már nagyon kúszán, ugrándozó betűkkel, kihagyásokkal íródott. A gyűrött papiroson a sarokban ott ékeskedett valami cenzor-ezredes olvashatatlan aláírása kacskaringókkal, hogy csak Ariadne-fonalával lehetett volna a névig eltalálni. A feltrei katonai kórház parancsnoka szignálta a levelet.

A fiatal özvegy csak annyit tudott meg édes uráról, hogy valami kis csetepaté akadt Brescia mellett és egyetlen sebesültje Lázár György volt. Az átkozottak kilőtték éppen a gyalogos tisztet, az osztrákot, a stranierót. Apja révén azt is megtudta, hogy az áthelyezést valami asz-

szony vívta ki, mert irigyelte a fiatal Staffler Fannytól a daliás embert. A császár meg nagyon rövid nekrológot mondott az udvari bálon: Kár, hogy minden magyar lázadó...

Nem sok maradt az elesett férfi után: az eladósodott föld ott valahol a barbárok között. A pompás miniatűr a kis szalónban, a híres Daffingertól. Karmazsin az atillája, ezüst a sújtása, párduckacagány a vállán takarója. Keze a forgós magas süvegen. Sötét haja göndörödik, szemeszája büszkén mosolyog. Megmaradt utána az a levél Feltréből. Meg a szép fiatal özvegy...

A magános asszony csak az egyik részt tartotta meg abból a feltrei búcsúlevélből. Igazán fiút szült. Hű volt ura emlékéhez, de a gyereket már nem akarta magyarnak nevelni. Az önnön vére mégis csak melegebben lüktetett szívében, mint az életéből olyan hamar kiesett, emlékké préselt férfié. Először is megtagadta a György nevet. A kis postumust a nagyapa után Heinrichnek keresztelték. A gyerek otthon többé nem hallott magyar szót, csak éppen egyet-kettőt, azt is akkor, mikor az öreg generális térdére vette. Az öreg a Bánságban szedte föl valahol két évtized előtt a két szót: „szeretlek" és „ebadta". A második értelmére igen homályosan emlékezett, de huszárjaitól hallotta. Veszélytelen szónak hitte, mert rendesen a „német" szó következett utána. Arról meg tudta mit jelent.

Ahogy a fiúcska fölcseperedett és nagytudományú papok vesződtek vele, otthon meg a Fräulein, hallott valamit arról a rakoncátlan fajról, melyet a szegény osztrákoknak annyi önmegtagadással, szeretetteljes szigorúsággal kellene civilizálni. A kis Henrik igazi Soldatenkind-félévé nőtte ki magát, mint a birodalom százféle fajának egyenruházott hajtásai. Gondos anyja mellett pergett kicsiny élete, mint a jól felhúzott óramű. Az első zökkenő egészen véletlen eset volt, de hát a véletlen nagy úr és még nagyobb úr, mikor az a véletlen logikával dolgozik. Metternich kancellár palotájában valami ünnepet rendeztek. Édesanyja is hivatalos volt. Sugárzó szépségében kiöltözött. Magával vitte a kis fiút is, hadd lásson valamit a császárváros fényéből. A ragyogó terem emelvényén a zongorát nagy-

sörényű fiatal ember szólaltatta meg. Hosszú, vékony ujjai lázasan sürögtek-forogtak, mintha megszállta volna valami túlvilági szellem. A forró teremben a levegő orgonált, viharzott, jajdult és újjongott. A kis fiú az egyik fehér ajtó aranyozott díszítésére könyökölt és szerette volna a kilincset elérni, hogy megszökjék. Szörnyen únta magát. Azt gondolta: ez semmi! Ha majd nagy leszek és erős, én is majd ütöm a zongorát, mint ez a furcsa ember. Hogyan tapsolnak neki ezért a lármázásért. Mennyivel jobb volna lent az utcán csúszkálni az új hóban, vagy odahaza a kandalló előtt lombfűrésszel kifaragni a tervezett madárkalitka egyik falát...

A zongorázó férfihoz tódult mindenki és tisztán hallotta, mikor az egyik úrnak azt mondta az ifjú muzsikus:

— Fájdalom, egy szót sem tudok magyarul... pedig magyar vagyok, de...

Visszaült a zongorához és valami melódiát játszott, amely megbolondította a kis fiút is. Megdöbbentően szép volt. Úgy rémlett a kis fiúnak, mintha ő valahol a lelkében már hallotta volna ezt a muzsikát. Nem odahaza, nem az utcán, nem a Práterban. Valahol a lelkében, talán még mielőtt a kis Jézus erre a világra vezette. Még az este otthon, mikor aludni küldte anyja és vele imádkozott, a Miatyánk vége helyett ez a dal zsongott fülében és mikor sötét lett a szoba és ő oldalt feküdt, befogta egyik kis kezével a fülét és próbálgatta ezeket a ritmusokat hallani. Másnap reggel kávébögréjével kezében anyjához futott:

— Mama, lehetséges az, hogy valaki magyar legyen és ne tudjon egy szót sem magyarul?

Jóságos édesanyja rábámult.

— Honnan veszed ezt a badarságot?

— Hát hogy hívják azt a fiatal muzsikust, aki tegnap...

— Ah, der Franz Liszt... Az sohasem volt magyar. Német.

— De ő maga mondta. És azután el is játszotta, amit nem tudott magyarul megmondani... Mama, akarok!... Magyarul szeretnék tanulni — Hízelegve ölelte át kis anyja szépséges nyakát. — Hiszen Lázár az magyar név...

Az anyja szeretettel símogatta. Sokat ismételgette a „brav" szót, melyet a kis fiú nem szeretett, mert mindíg akkor hallotta, mikor valamelyik kívánsága nem teljesült. Most is édesanyja elmondta neki, hogy felesleges volna fiatal gyerekfejét azzal a kiejthetetlen magyar nyelvvel megerőltetni. Az úgy sem kell soha, sehol. Senki sem érti a pusztán kívül. Parasztnyelv. Az úriember németül, franciául s latinul beszél. Talán ezt a nyelvet soha nem is írták, csak éppen beszélték. Meg a fiú pár hét múlva bekerül a bécsújhelyi akadémiába. Katona lesz. Apja, nagyapja is az volt. Majd ha egyszer garnizonba kerül Temesvárra, megtanul annyit a legényétől, amennyi kell, mintahogyan, ha Varasdon lesz állomáson, ráragad egypár horvát szó, Lembergben meg egynehány lengyel.

Szeptemberben Lázár Heinrich már helyes kis uniformisban lézengett a bécsújhelyi nagy épület udvarán. Maga a formaruha tetszett neki, de nem tetszett a szigorú rend. Kemény és idegen volt hozzá mindenki. Szegény jó anyja nem is álmodta, hogy a fiú árvának érzi magát. Pedig árvának csak azt szokták mondani, akinek anyja nem él. Aki csak az apját vesztette el, azt legfeljebb apátlannak hívják. A serdülő fiú egyszer nagyapjától kapott levelet, azokkal a rendes, párhuzamos, hegyes gót betűkkel, ahogyan akkoriban minden tiszt írt. Ennek a csodálatos levélnek nagyon megörült, büszke volt rá, mert elolvasása után férfiúnak tartotta magát. E levelét zubbonyában hordta és valamelyik sarokban pihenő közben újra, meg újra átfutotta:

„Mein junger Heinrich! Örülök, hogy csupa jelesed van. Tanulj, mert amit az ember tanult, az övé marad. Minden mást elvehet a sors.

Én magam is átéltem, hogy a katonaélet gyönyörű, ameddig az ember a katonasapkát viseli és kard fityeg az oldalán. Ha az ember ezeket leveti, hosszú ideig ügyetlen civil.

Most már én is öreg vagyok és civilben járok. Félember vagyok. Pedig most mégis jobb szeretem, hogy uniformisom a padlásszekrényben lóg, jobb annak is a pacsuli között, mintha vén csontjaimon díszelegne. Majd egyszer megérted, miért?

Más idők virradnak.

Ezért csak egyet ajánlok, amit egyetlen pajtásod sem tud ajánlani, mert ők is fiatalok, mint te. Ha valami patvarod van önmagaddal, ne gondolkozzál. Ülj lóra. Ügess vagy vágtass, amíg este úgy nem esel az ágyadba, mint a fadarab. Ez jó. Csak közben ne nézz másra, mint a paripád hegyezett fülére. Egyenes úton megy az a ló.

Vagy menj ki az erdőbe és bámulj kicsit a verőfénybe. Az jó. Akkor az ember nem gondol másra, minthogy süt a nap. Felejti, hogy éjtszaka is van. Hallgasd kicsit a madarakat és próbálj dúdolni, dalolni, ugyanazt, amit ők. Mester nélkül. Iskola nélkül. Akkor az ember nem gondol másra, mert csak önmagát hallja és nem másokat és nem másokét.

Ne olvass még túlságos sokat. Fiatal embernek ez nem jó, mert könnyen elhiszi, amit nyomtatva lát. A könyvek inkább az érett férfiúnak valók. Ha már tud ítélni és választani.

Csak két utad van. Vagy jó katona leszel, aki nem néz soha se jobbra, se balra vagy csak ember leszel, aki mindíg néz jobbra és balra és azt választja, amit józan esze és lelkiismerete diktál. Ez a kettő: jó katona és ember nem mindíg fedik egymást.

A pompás bizonyítványt ünnepeld. Erre küldök a legény által egypár tallért. Kézszorítással: der alte Heinrich."

Ezt a levelet az öreg generális akkor írta, mikor hirtelen penzióba küldték, mert igaza volt valamelyik főherceggel szemben. De azt fogták rá, hogy kínozza a francia gránátos golyója. Jó lesz neki a nyugalom.

A fiú magával hordta e levelet és hallgatott róla. Úgy érezte, hogy nagyapjának és neki valami közös titkuk van.

Majd sorra történtek apró események, melyek a fiú lelkét erjeszteni kezdték. Forrt a fiatal must. Egyre több emberrel találkozott, kivel valami közös titka volt. Karácsony előtt szabadságra hazaeresztették édesanyjához. Ahogy a helyes, fekete fiú végigballagott a Kärntnerstrassen, egyre több csinos leány nézett vele szembe. Ezek a közös pillantások kedves titkok voltak, de mindegyikük feledtette a másikat. Nagyapja levele után a sok kedves kacsintás csak apró édesség volt; a bort, mely mámorít, mások töltötték átlátszó lélek-serlegébe.

Édesanyjánál vendéget talált, egészen különös asszonyt, aki más volt, mint a sok bécsi ezredesné, báróné, generálisné, udvari tanácsosné. Elesett édesapjának valami távoli atyafiságából való nagyasszony volt, Bánócy Katinkának hívták. Pozsonyból érkezett a hajón, melyről a fiú annyit ábrándozott. A jóképű, nagyorrú nénémasszony először lorgnonjával végignézte a deli kadétot, vizsgálgatta sokáig, mintha helyszíni szemlét tartana. Megforgatta, hogy még fejformáját is jobban lássa. Fölkiáltott:

— Ez a szem! Ez a haj! Ez a buksi fej! Egészen a Gyuri, kislegény korában!

Aztán jobbról, balról cuppanósan megcsókolta a fiút.

— Na, kis öcsém, ez — reménylem — az első leánycsók, amit kaptál...

Jóízűet kacagott.

— Igaz, a leányka már nem ezer hetes, mint te szeretnéd, hanem ötszáz hónapos... Tudod, én nem számítok rézkrajcárban, hanem már Louis d'or-ban. Sebaj. Váltsd föl csókomat majd valakinél, másnál...

A fiú beletámolygott a nagy ölelésbe. Katinka néni meg katonásan toppantott lábával és kinevette:

— Ha férfi vagy, légy férfi, ne hitvány gyönge báb... Így írta nemrég a mi legtüzesebb poétánk, Petőfi Sándor...

Abbahagyta a szavalást és elkomorodott.

— Hja, igazság, te még nem tudsz magyarul? Te kis sváb! Szégyeld magad. No, de eljössz hozzám a Csallóközbe paprikáscsirkére... Megtanítalak magyar szóra, vagy legalább egy-két nótára. Ha egypár magyar nótát tudsz, másnap már fölcseréled a „der, die, das"-t...

Kemény kézzel magragadta a fiú vállát és fülébe súgta, talán hogy az édesanyja ne hallja:

— Magyarrá kell lenned... Isten úgy segéljen! Minden Lázár-ősöd megfordul sírjában... — Majd a szép szőke anyához fordult:

— Kedves hugomasszony, ne nézzen úgy rám, mintha Zrínyi Ilonával találkozott volna! Én már csak kurucvérű vagyok. Tudja, magyarul azt mondják: honleány. Arra a maguk németjére semmi okosat sem lehet lefordítani. Milyen fura volna „Vaterlandstochter..." Ha már olyan jóvágású magyart választott párjának, mint a mi Gyu-

rink volt — és lesütött szemmel keresztet vetett —, az Isten nyugosztalja, meg aztán ilyen keménykötésű, csinos magyar fia van — s köszvényes ujjával hármat koppantott az asztal fenekén —, hogy az Isten tartsa, — akkor taníttassa a fiút magyarul. Még ma kezdje. Lássa, én szeretem a verseket, mindenre akad, így fejből:

Wenn ich den Namen Ungarn hör'
Wird mir das deutsche Wams zu enge...

Hát, kis húgomasszony, magának csak akkor szűkült a pruszlikja, mikor szerelmes volt a magyarba? Lássa, ezt a dalt valami Heine nevű ember írta nem rég, aki nem is igazi német, mert Párizsban lakik, aki nem is francia, mert németül ír. Még csak nem is volt emancipált és mégis ilyen tüzesen írt rólunk. No, mondja, hát egy csöppet sem szeret minket?

A háziasszony legokosabbnak találta e lelkes szóáradatot csókkal viszonozni, hogy legalább ne a fiúnak kelljen visszaadni. De Katinka néni már sugdolódzott a gyerekkel. Hiába, egyfajtából valók voltak.

— Mert magyar könyvet még nem értesz, hoztam neked német könyvet. A legszebbet. — Egészen közel hajolt és súgta: — Szobádban hagytam. Ne tedd a karácsonyfa alá. Érted, fiú, a császárvárosban eltiltották a könyvet. Hangosan folytatta: — Esztendőre kapsz már tőlem Vörösmartyt, no meg Petőfit...

Azután letelepedett az anyával a kávé mellé és rengeteget mesélt a pozsonyi diétákról, hol a követek parádésabb vitézkötést hordanak, mint a gárdisták. A legutóbb is a világjáró ánglius azt hitte, csupa fejedelem közé került és a rendeket elnevezte magyar maharadzsáknak... Hogy az a kóbor színész, Petőfi, milyen kitűnő partiet csinált. Megkapta a gazdag Szendrey-lányt... Az igaz, hogy ennek az embernek több láng volt a lelkében, mint egy egész ezred osztrák Grillparzernak... De csak jöjjön a fiú a Csallóközbe. Igaz, sok ott a kukó, de láthat pompás túzokot is. Hogy mik ezek? A kukóknak madáreszük van, kevés; de a túzok nagyobb madár, mint a kétfejű sas a Steffl-tornyán. A legnagyobb magyar ember Széchenyi

István, de a legszebb magyar ember mégis csak Kossuth Lajos, még a szava is a legszebb; meghallják azt még túl az óperencián is... Lássa, húgomasszony, ilyenek vagyunk mi magyarok... Nekem is volt egy német ősöm. De csak a neve volt „Németh". Hahaha, azért igaz magyar volt. Én bizony nem vetem le a pártámat. Itt az idő, hogy az asszonyoknak is férfijellemük legyen. Jó ez a bécsi kávé! Hogyan is főzi, hány percig? Nézz rám, kis fiam! — és hatalmas orrára mutatott. — Úgy-e, olyan, mint akár egy tobákoló szerzetesé. Ha nem tetszik, nem tehetek róla. Azért címerbe való. Igazi Bánóczy orr... Az ükapámnak is éppen ilyen volt. Legalább arcomon viselem a címerünket... Jó fajta...

Csevegett tréfásan, visszakozás nélkül, míg madármódra csipegette a kalácsból a mazsolákat. Majd újra jobbról, balról megcsókolta a háziasszonyt.

— Szép vagy húgom, világszép. A legszebb benned, hogy annyira szeretted Gyurit... De még százszor szebb lehetnél! Ha a fiadat magyarnak nevelted volna!

A kis kadét felszökött szobájába. Inkább kezet csókolt, minthogy egy pár leánycsókot kapjon a Louis d'or-ban számított korra való tekintettel... Kibontotta a könyvet: „Die politischen Lyriker unserer Zeit. Leipzig. 1847." Mohón olvasta: Herwegh György... Olvasta újra meg újra: „Das Lied vom Hasse..." „Der Gang um Mitternacht..." De legjobban fülébe csengett a „Morgenruf" első refrain sora:

Die Lerche war's, nicht die Nachtigall...

Sohasem tudta, hogy így csenghet a német szó, mikor az irodalomból csak a „Hermann und Dorothea" bágyadt hexametereit magyarázták a vén tisztek, kiknek hangja mindíg úgy hangzott a versben is, mintha parancsokat osztanának vagy a menetelés közben ismételnék: egy-kettő, egy-kettő... Újévkor nem vihette magával a könyvet Bécsújhelyre, hát mindennap tanult egy-egy verset...

Mikor a postaszán befordult a nagy katonai iskola hóbuckás udvarába, nem sejtette, hogy a szárnyas nagy tölgykapu hosszú időre becsapódott mögötte. Az ezredes egy-

szerre sokkal keményebben tartotta a fiúkat. Valamennyien ritkábban kaptak hazulról levelet és a szerető szülők írott szava úgy csengett, mintha berekedtek volna ebben a havas télben. Az ő édes kis anyja eddig annyit írt minden héten; most meg a gyöngyös írás, a finom hajtású levélke csak azt ismételgette: „Vigyázz az egészségedre. Tanulj szorgalmasan. Jól vagyunk. Ezerszer csókol: Mutti."

Hej, mi készülhet odakünt a nagy világban!

Mikor kiserkedtek a rügyek, majd kibokrétásodtak az almafák, menyasszonyi ruhát öltött a sok cseresznyefa, a nagy tölgykapu csak nem nyílott meg. Nem volt szabad az erdő felé ügetni, nézegetni a tarka parasztlányokat, hogyan formásodnak, ringanak, hajladoznak kapálás közben! Nem lehetett a kisvárosi cukrászlányok markába levélkét átcsempészni, hogy a süteményektől ragadós kis kezet megérinthesse az ember, hogyha már a hamvas kis arcot nem szabad megcsókolni, ami mégis csak zamatosabb volna, mint a nagyorrú néni csókja. Még a vívóleckéket is a rácsos teremben tartották, akár a zimankós decemberi napokon. A kadétok egész világa a nagy udvar négyszöge maradt... Nagy udvar volt, mégis csak kicsi darab tavaszi ég mosolygott be a mohosodó cseréptetők között. Nagy kék négyszög volt, de csak kriptanyílás a mezők végtelenségéhez képest. A kapunál meg a sok üléstől kifényesedett fapadon mindíg ott ült a faképű barkós Wimbacher, az örökös őrmester, aki talán Ferenc császár halála óta el sem mozdult onnét, meg a harcsabajszú, szemüveges Svoboda, a profóz, aki mellett még egy pillangó sem keringhetett volna ki a kapun. Se be, se ki. Régebben bizony valami kis borravalóért elszundítottak, hogy kimehessen a kadét úr. Most meg úgy szalutáltak vissza, mintha mindegyikük nyugalmazott marsall volna. Ők maguk is egyszer sugdolóztak:

— Ez most itt a mantovai erődítmény...

Egyik este a betegszobából visszakerült az alvóterembe Henrik szomszédja, a fakóarcú, szobaszínű, ideges fiú, Norwen Richard. Az apja valamikor ezredes volt az osztrák ármádiában, de ősei Irlandból palántálódtak át a stájer hegyek közé. A fiú alvás előtt suttogva elpanaszolta, hogy valami nagy dolog eshetik a világban. Március van mindenütt... Az édesanyját, ki ma meglátogatta, csak pár

percig engedték vele beszélni. A rövid látogatás alatt is egyre ott ődgyelgett a szobában a hiúzképű őrnagy, ki a taktikát tanítja. Keresgélt a fiókokban, mintha a tegnapot rakta volna valahová.

Elfújták a mécseket. Mindenki szuszogott.

Kora hajnalkor valami furcsa eset történt. Henrik az igazak álmát aludta és összevissza álmodott. Apját látta, egészségesnek, mosolygósnak, fiatalnak, mint ahogy Daffinger megfestette. Az ő vállára tette kezét és magyarul szólt hozzá. Furcsa, ő meg is értette, csak éppen nem emlékezett arra, mit is mondott.

Egyszerre egy-két éles puskalövés hasogatta a derengő hajnalt. Utána nagy rezdülés a levegőben és rémült csiripelés. Fölriadt. Bizonyosan a borosfejű vén csősz lőtt be az alvó madarak közé. A másik oldalra akart fordulni. A szürkületben látta, hogy a Norwen-fiú felül nyoszolyáján és lesoványodott kezeivel, melyeket csonttá aszalt a kiállott skarlát, átinteget:

— Heinrich, Heinrich! Hallottad?! Talán ide is eljön a március...

Henrik visszabólintott, bárha nem tudta igazán, miért más ez a március, mint a többi. Hát még a bajtársak. Fajankók. Legföllebb meghorkantak és tovább aludtak. Csak Norwen suttogta:

— Valami történik odakünt a világban, amit nem szabad tudnunk, Heinrich. — Hanyattvetette magát párnájára. — Majd megtudjuk jókor még, ha kölyökből leszünk — tudod, mi leszünk? — Kanonenfutter... Te is. Én is.

Henrik kérdezgetni akart.

— Csitt! Te magyar vagy! Ne mondd tovább! A gondolatok kapujához ma már nem lehet odaállítani Wimbacher és Svoboda őrmestereket!

A másik fiú nehezen aludt el. Újra bolondokat álmodott. Nagy úr volt. Szép négyesfogatot hajtott. A négy pej úgy szaladt, mintha egy rúgóra járna, akár a hintó négy kereke. A hintóban Norwen ült és mellette Bánóczy Katinka néni, csakhogy fiatal leány volt és nagy orrával is átkozottul csinos. Az úton mögötte gyönyörű paripa vágtatott, kötőfék nélkül. Hátraszegte büszke fejét. Lobogó sörénnyel repült át árkon, bokron. Féktelenül, szabadon. Ő négyesével

teljesen elmaradt. Norwen és a leány nevettek. Látod, Henrik, ez a paripa a magyar telivér. A te lovaid csak összetanult katonák, de ez a paripa maga a magyar nemzet... Az szeret kötőfék nélkül vágtatni...

Rosszkedvűen ébredt, mikor fölverte a soros baka. Hadnagyi uniformist hozott. Ragyogó gombokkal, még ragyogóbb csillaggal a gallérján. Korábban avatták őket hadnagyokká, mint más esztendőkben.

Az öreg generális, ki beszédét dadogva olvasta az öklömnyi betűkkel teleírt papírlapról, nem is titkolta a dolgokat. Megmagyarázta, hogy a császár „geruhte allergnädigst zu erlauben", hogy egypár héttel hamarább érjék el a hadnagyi rang utólérhetetlen üdvösségét, mert a császárnak szüksége van kardot forgató fiatalságra „gegen undankbare Rebellen", „dunkle Elemente..."

Egypár heti szabadság után kinek-kinek ezredéhez kell berukkolni. Henrik anyja nem jött el fiáért; nem illik, hogy hadnagy anyja védő szárnyai alatt lépjen a dicsőségek előírt útjára. Norwenné, aki még aggódott legyengült, cingár fiáért, bécsi fiákerossal érkezett, hogy kis hadnagyát magával vigye.

— Heinrich velünk jön. Hogy fog örülni Fanny, ha váratlanul, hamarább betoppan fia!

A takaros, egyformára öltöztetett fiúk búcsúzkodtak, kezeltek, sugdolództak. Örök barátságot ígértek egymásnak. Megígérték, ha valamelyikük elesik a csatatéren, lelke meglátogatja a másikat és elmeséli, hogy is volt és hogy is van... Új névjegyeket cseréltek. Bizalmasan megsúgták egymásnak a sok Margot, Gusti, Mizzi nevét. A hangulat ünnepi volt, reményteljes és kétségbeesett, gyerekes és halálosan komoly. Svoboda őrmester meg nem állta, hogy a batárra kötött málhák köteleit meg ne húzza vastag, vörös ujjaival és az ügyeskedő bakáknak ne sziszegjen egypár „Kreutzdonnerwetter"-t... Hadd higgye Norwenné, hogy ő segített igazán. Hátha méltányolja valami csengő pengővel... A bütykös orrú, napban aszalt ábrázatú fiákeros megemelintette kürtőkalapját és módikás mozdulattal segítette be Norwennét a batárba, mintha virágcsokrot nyujtana át láthatatlan valakinek. Közben a nagy ezüsttallérok csörömpöltek óraláncán, mint a szánkós lovak csengetyűi.

Henriknek minden új volt és minden érdekes. Tréfásan elkapott egy tallért és jókedvűen dícsérte:

— De szép kincsei vannak...

Míg a katonatisztek fontoskodva „tették a szépet" a batárban elhelyezkedő Norwennének és feddő pillantással korholták a fiút, hogy leereszkedik a „kocsishoz", kinek szabad adós maradni, de kinek jó szót adni aligha méltó a „kardbojthoz", mindkét fiú kíváncsian nézegette a potrohos, jovális ember ujjnyi vastag óraláncának fityegő ékességeit. Volt ezek között pompás ezüstérem. Egyik oldalán kopaszra borotvált, üstökös magyar, a másik oldalon a sorompónak nekiszáguldó tüzes paripa. Betűzgették: „sic virtus nescia freni..." A száguldó virtus, mely nem ismer féket... A fiákeros magyarázta:

— Ugy-e szép! éppen kocsisnak való. Szép lovacska... A Jasomirgottgasse egyik udvari szobájában lakott valami öreg úriasszony... Nagy szűkösen. Lehetett vagy 90 esztendős is, ha nem száz. Attól vettem, mert a fiam házmester abban a házban. Ugye, szép lovacska!

Henrik epekedve nézegette; tenyerén feküdt a titokzatos pénz... Istenem, ki lehetett az az EMERIC TECKLY kiről e pénzt verték? Mindegy, ki volt. Ez a ló pompás. Éppen olyan, mint amilyenről az éjjel álmodott. Száguld, kötőfék nélkül, megelőz mindent, mindenkit. De jó volna ez a zsebóra láncára, melyet jó édesanyja ígért a hadnagyi ranghoz! A fiákeros elértette.

— Herr Leutenant... Nur Ihna. — Mert oly helyes katona... Odaadom. Bár magam is nagyon büszke vagyok rá. Annyiért adom, amennyiért vettem. Emlékül a mai legelső hősi napra! Na, egy dukátért...

Lázár Henrik máris kotorászott megtakarított pénze után. A kocsis meg máris szuszogva babrált a pénzzel, hogy leakassza a láncról. Közben ismételgette:

— Ilyen pompás lovacska... Az az öreg dáma magyar lehetett...

Mind nevettek. Norwenné tréfálva toldotta:

— Még csak gyalogos hadnagy... Máris paripát tart magának!

Az anya büszkén ölelte fiát.

— Fiam! Édes, aranyos kis hadnagyom! Én kis marsallom! Az a jó Norwenné! Én csak azért nem mentem érted, hogy ne mondhassa senki a legvitézebb fiúra: anyámaszszony katonája... Fiam, büszke vagyok rád!

A fiú kedves mosollyal biztatta:

— Anyám! Akarom, hogy mindíg büszke lehess rám!

— Az a fiú, ki szereti anyját, csak igazi, jó katona lehet.

Az asszony elvörösödött és lenyelte, amit még mondani akart. A fia komolyan utána mondta: A fiú, ki szereti anyját, csak igazi, jó katona lehet. Ő is elvörösödött és lenyelte, amit még mondani szeretett volna. Az asszony a családja tradícióira gondolt; a fiú meg arra, hogy minden fiúnak két anyja van, akik valahogyan nehezen tudnak osztozni a fiúkon, mint akár a testamentom két perlekedő aszszonya, kik bölcs Salamon elé vitték a gyereket, mert mindegyik egészen a magáénak akarta. Hej, nincs az a bölcseség, mely ezt a vitát eldöntené. Az a titkos anya a haza, kinek odaadjuk az életet, melyet a másik anyától kaptunk. Lenyelte a szavakat, a gondolatokat, — talán rosszkor mondaná el. Az a puha szív most meg sem értené. Följajdulna. De meg most minden szóbeszéd frázis. Összekavarodott fejében a vén generális beszéde, annak a titokzatos Herweghnek dalai, melyeknek minden szava gyujtókanóc; kezével megtapogatta zsebében azt a szép ezüstérmet és érezte a paripa kidomborodó, apró ezüst-szügyét...

— Heinrich, most van néhány boldog hetünk, mely újra egészen az enyém. Akarom mondani, a miénk. Kívánj magadnak valami nagy dolgot, édes fiam! Tiéd, ha meg tudom adni. Legyen szép első lépésed a férfibecsület útján... Ki tudja, mikor hozzák a parancsot — és visznek tőlem. Elvisznek...

A fiú lenézett a szőnyegre. Nem tudta, miért, egyszerre olyan érdekesnek látta azokat az össze-vissza szőtt ákombákomokat, misztikus figurákat, miket Kelet álmai varázsoltak abba a letaposott szőnyegbe. Majd síma mezők, majd halovány pirosak, mint a földbe száradt vér...

— Anyám! Menjünk pár napra magyar földre... Ha édesapa birtoka messze van a Dunántúlban, menjünk a Csallóközbe. Bánóczy nénihez. Neked is jó lesz pár nap falun. Nagyapa írta nekem: menj ki az erdőbe és bámulj

kicsit a verőfénybe. Az jó. Mikor az ember nem gondol másra, minthogy süt a nap... Akkor az ember nem gondol másra, mert csak önmagát hallja és nem másokat és másokét... Nagyapa igen okos ember volt!

Az asszony lehajtotta fejét és halk szóval kisérletezett.

— Igen, kicsit utazni... Világot látni.. Ez jó. Én a Wachaura gondoltam. Felmegyünk a Dunán az új fehér hajóval. Csodaszép. Vízen utazni: csupa béke...

— Anya, menjünk magyar földre...

— Henrik, sokkal mulatságosabb volna talán a Semmeringre menni... Nagyszerűek a hegyek. A hegy csupa béke... Meg aztán csodákat láthatsz. Ezeket a hegyeket akarja valami Ghega lovag nevű mérnök keresztül fúrni... Őrület ilyesmire gondolni is. Hegyeket átfúrni... De kimondhatatlanul érdekes..

— Anyám, menjünk magyar földre. Mielőtt elszakadok mindentől, szeretném azt a földet látni, melyen... apám... élt valaha...

Átnézett a miniatürre. A skarlátpiros attillás szép emberre, kinek néma ajka azt mondta e képen: menj, fiam, menj oda...

Az asszony összecsuklott. A fia az osztrák nagyapa levelét említette. Neki meg eszébe jutott a másik, az elhallgatott, a megszegett levél. Ott írta az a daliás ember, a feltrei kórházban. Utolszor írt. Utolszor szólt. Ez a fiú sohasem olvasta a levelet; — mégis tudja. Erősek ezek az üzenetek a másvilágról...

Lesütötte szemeit és halkan felelt:

— Jól van fiam. Megigértem, hogy minden kívánságodat teljesítem. Én tartom szavamat... Holnap mehetünk...

Henrik megölelte anyját és a törékeny asszonyt úgy elkapta, mintha ujjongó táncba akarná vinni. Az anya lehajtotta szép nyakát, alázatosan, mint aki meghajol a végzet előtt, vagy vezekel, mert nagyot vétett valami szent parancs ellen. Nem bírja tovább a küzdelmet, — éppen a döntő ütközet perceiben. Henrik hadnagy, tehát férfiú. Többé nem a kisfiú, kinek mese kell és simogatás. Embernyi ember lett, kit az anya már nem foghat kézen. Más vezeti: az idő, a lelkiismeret, a vér misztikus muzsikája, —

ez a sok, magasrangú föllebbvaló. Csak az a kérdés, ki áll legfelül, ki vezet rangban a legmagasabb polcon?!

...Az ujdonsült császári hadnagy fütyörészve tért nyugovóra. Ahogy megcirógatta vadonatuj zubbonyát, kivette zsebéből a paripás ezüst érmet. A hajladozó gyertyalángnál még egyszer megnézegette. SIC VIRTUS NESCIA FRENI... De ki is lehet ez az üstökös magyar?! Kikaparta a szomszéd szobában a poros lexikont és kereste Teckly Imre nevét. Nem találta. Pedig ez is valami lázadó magyar lehetett... Hiszen az a paripa neki megy a sorompónak... Áttöri... Valami nagy okának kell lennie, hogy a magyarok egyre lázadoznak...

Elfújta a gyertyát és örült a magyar földre...

AZ UTOLSÓ VACSORA CSALLÓKÖZBEN

A csallóközi Karcsán egészen új világ várta a fiatal hadnagyot. Katinka néni tejben-vajban fürösztötte vendégeit és a kis kúrián a vendéglátásra mozgalmas életet rendezett. Most már bizony nem csókolta orcán Henriket, hanem férfiasan megrázta kezét:

— Most már csak így, délceg sváb atyafi! Ejhaj, — különben a derék benefai meg sárosfai szomszédság rám fogja, hogy belebolondultam az én daliás öcsémbe! A kadét diák. A hadnagy már vitéz...

A fiúnak minden tetszett a magyar falun. Tetszett a perzselő nyárban a hűvös kúria. Megbarátkozott a folyosó zugában álldogáló kitömött túzokkal, mert az irdatlan madárban volt valami ázsiai. Régi jó ismerősöknek tartotta a vitézkötéses, fekete attillás ősöket a falakon, a megfeketült, légypettyes képeken; már másnapra megszokta üstökös, csombókos fejüket, kerek barna körszakállukat, és — jobban szerette, mint a púderezett, síma képű német ükapákat. Barátságosan fogott kezet a vén mindenessel, ki mindig összeütötte bokáit, mikor a fiút meglátta, — és huszárosan szalutálva mondta el: Dícsértessék az Úr Jézus Krisztus. Ott túl nem volt szokás kezet fogni cseléd-

del, — itt Csallóközben sem, — de hát úgy hallotta, hogy ez már nem jobbágy, hanem szabad ember; — no meg valami olyan furcsa úri büszkeség derengett abban az agyagbarna parasztban. Egyenes maradt az, mint a nyirfa, ha urat látott, — és tisztes volt. El kellett felejteni, hogy szolga. Napközben ismételgette a különös faluk neveit. — Megyer, Kürt, Nyék... Meg is kérdezte, mit jelentenek, talán egyértelműek a „Dorf" meg „Bach" fogalmával? De hogy, ezek régi vezérek, törzsek nevei és kilenc század után is ott ragadtak azon az egyetlen széles utcán, melynek közepén a torony vigyáz és melynek útját tötyögve keresztezik a flegmatikus libák. Mikor pirosodó alkonyattal odalopództak a kertajtóhoz a kismagyari apró cigányok, — csupa dióbarna kis kölyök, — és cincogni kezdtek hegedűikkel, a kis hadnagy rakoncátlanul félrecsapta az ablakokra támasztott, vörös papírrózsákkal kiragasztott szúnyoghálót. Valahogy nekibúsult, azután meg ujjongani szeretett volna és akár akarta, akár nem, összeütötte bokáit. Tudj'Isten, jól esett ez a mozdulatlan tánc, mikor az ember csak a lábában érzi a muzsikát. Eddig sohasem szeretett táncolni. Elnevette magát, — hiszen természetes, hogy nem szeretett, — neki kellett, mint Staffler generális unokájának, a bécsújhelyi akadémia úgynevezett házi bálján megforgatni walzerban a parancsnokló ezredes kényes feleségét és táncközben azon törte a fejét, hogy mi szép van azon, hogy az anyjánál jóval korosabb dáma ajka mellé kis kerek fekete flastromot ragasztott. Hát ez a kis fekete folt volt az egyetlen, amire arcából emlékezett. Ahogy így kihallgatott a rácsos ablakon, megakadt a szeme négy-öt legényen. Ujjukat összeakasztva nagy szélesen ballagtak a templomutcán. Ahogy meghallották a cigánygyerekek muzsikáját, ráugrottak a kisárok pallójára és összefont karral toborzót jártak a keskeny deszkán. Először csak csizmás lábukat nézte, hogyan rajzolja le a könnyű vonalú arabeszkokat a levegőbe. Csak később tévedt szeme arcukra. Valamennyinek vörös sapka csúszott a nyakszirtjéig. Mi lehet ez a sapka? Ilyet sohasem látott a színes képeken, melyekről a krákogó hangú bécsújhelyi százados pálcával magyarázta az ármádia vorschriftos egyenruháit. Betoppant hozzá Kati néni:

— Úgy-e, gyerek, szép itt, jó itt. Úgy látom, máris büsmagyarkodol! No, majd a lakodalmadon még én is sírva vigadok és veled járom el a kállai kettőst...

A csupa energia-asszonyember hirtelen odapillantott a fiú asztalán fekvő zsebórára, melynek kis bőrszíjján ott csillogott a nagy ezüst tallér. Hátratette kezeit és ráhajolt a nagy érempénzre.

— Hát te kis sváb! — nézze meg az ember, mit hordasz itt! — Lehajolt és csókot lehelt az éremre. — Ni, a kis labanc hogy vedlik kuruccá! Hát éppen Thököly Imrét választottad...

— Katinka néni, — az érmen az áll: EMERIC TECKLY... Ezt ejtitek Thökölynek?

— Mit tudom én, mit vésett oda, aki verette. Talán nem tudott az istenadta magyarul írni. Vagy talán régente úgy írták. Ismerek én is egy Tewrewket, ki nevét Töröknek olvassa... Mindegy. Csak megismertem a kurucot...

Csípőre tette a kezét

— Hadnagy uram, most aztán párbajozzál, ha nem tetszik az orrom! Egykettő, most te csókolsz meg leckepénz fejében. Ej, ne itt éppen, ahol lencsét hintett rám a teremtő, mikor még az asztalon sem szeretem... Hát mert te ilyen tallért viselsz, születésnapodra ekkora aranyórát kapsz tőlem!

Nyári este lett, tele jósággal. A csillagok letekintgettek, mint a magas ég szelíd szemei. A levegő tele volt langyossággal, mint azok az emberek, akik ha hallgatnak is, végefogyhatatlan meleget árasztanak a szivükből. A kis virágos kert, meg a gyümölcsös felől misztikus illatok szállingóztak át; ez az édesség a szeretet csodás közlése mindennel és mindenkivel. A nagy falusi csönd mélységes hallgatásával azt mormolta: itt vagyok, én a csönd. Én vagyok az élet, nem a zaj; mert én örökké élek; a zaj meg elmúlik. A templomutcáról felhangzó egy-egy kurjantás, meg a kutyaugatás az alvégről nem bántotta ezt a csöndet, csak aláélezte a csönd méltóságát és hatalmát. A fiatal hadnagynak ezt a sok örömét nem rontotta meg az időnként áttolakodó istállószag sem. Érezte az élet nagy valóságát. Maga előtt látta a barangoló gulyákat, csordákat, a jámbor, bamba képű tehenekkel, azokkal az óriás szarvú

ökrökkel, melyeknek szarvát pompásabbnak találta, mint az osztrák vadászkastélyokba aggatott agancsokat. Még a két lusta bivaly is belerajzolódott képzeletébe, melyekkel idejövet az út melletti pocsolyánál találkozott. Nem bírt szabadulni a gondolattól, hogy a csorda nagyszarvú patyolatfehér ökrei, melyek csak a nagy sárból viselnek hosszú sötét harisnyát, lenézhetik ezeket a lomha bivalyokat, melyek fejletlen koponyájúak. Igen, lenézik, mint a fehér ember a — négert...

Katinka néni a kertben teríttetett vendégeinek. A gyertyák lángját üvegburákkal védte, hogy ne lengedezzenek összevissza. A nagy diófa alatt az apró éjjeli molyok százával perzselték magukat halálra a sercegő lángokban. A házi vászonnal teregetett asztalon a hadnagy meg édes anyja elé külön poharat tett és abba a magyar virágot, az idén éppen nagyon későn virító hófehér akácfürtöket. A fiú eddig csak a botanikából ismerte, — mert hiszen Bécsujhelyt csak hársak virágzottak... A rózsatőkhöz tűzött kis póznákon az üveggolyóbisok csillogtak, mint a legurult tarka meteorok —, a hátsó gyöpön meg apró fénypontok rezegtek ide s tova.

— Mik azok a kis bolygó fények?

— Olyan kis csillagok, melyeket majd fölvarrhatsz pléhgallérodra, hogyha — és súgva tette hozzá — levered a magyarokat a becsület mezején... — Hangosan folytatta: csúnya kis Szentjános-bogarak... Hej, de sok minden csillog, ami közelről csak — bogár...

Julis szolgáló serényen kínálta a vendégeknek a nagy tál paprikás csirkét és ahogy a hadnagyhoz ért, mindig csücsörítette piros ajkát, mintha fütyürészne. Félt, hogy a szép új uniformisra cseppenhetne a tálból. Helyre kis lány volt. Ki is öltözött zsinóros pruszlikba, skárlát-szoknyába. Kötélvastag kettős hajfonatába még tarka szalagot is kötött, vagy talán valami kis lobogót tűzött oda?

Az új hadnagy szeme ráfelejtkezett a csinos-csintalanra. Ahogy nézte kerek pirkadó, hamvas almaarcát, kipirult saját orcája. Elfelejtett enni. Katinka éles szeme mindent észrevett.

— Nono! — fiú, az én házamban nem hat a kétszínű posztó senkire. Itt csak egy színt szabad vallani... De most

ide hallgass, — igen — hallgasd a nemes vármegyét, a nemzetes alispán urat. Csodálatos híreket hozott Pozsonyból. Éppen egyik rokonodról. Az ám az ember a talpán.

A két asszony, özvegy Lázárné és Katinka néni között ült Pozsony vármegye lelkiismerete, Petőcz György alispán. Egy ujjnyit töltött a szilvániból poharába és akadozó, kemény németségével mesélte:

— Az erő, ami hazahúz akkor, mikor üstökös jár a világ fölött, hatalmasabb a nosztalgiánál is. Ezt hallgasd fiam! Unokabátyád, Lázár László odalent katonáskodott Lombardiában. Hogy és hogy nem, kijárta a vén Radetzkynál, hogy eleressze máshova. Áthelyeztette magát a Württemberg-huszárokhoz Galiciába. Keserves dolog lehetett, azt a szép déli várost, a tornyos Milánót fölcserélni a határmenti piszokfészkekkel. Hátha már arra gondolt, onnan mégis könnyebb hazalovagolni, ha baj van idehaza... Most azután — úgy látszik — igazán baj is van, mert a huszárok hazaszöktek. Magukkal hozták Lenkey János kapitányukat. A főmester volt a két főhadnagy, Fiáth Pompejus és Lázár László. Parancs ide, parancs oda! A hadügyminiszter csak miniszter, de ezek vitézek!

A hadnagy visszafojtott lélekzettel hallgatta unokabátyja huszáros bravurját. Most hallotta először még csak a nevét is. Hiába, elszakadnak az emberek egymástól, hogyha úgy közbeesik valami apróság... Bizony, nagyon kicsiny dolgok a nagyvilágban a sírdomb, vagy az a bemázolt határsorompó... Lázár Henrik úgy érezte, hogy az apja sírja és a feketesárga útsorompó elválasztották multtól és jelentől.

Anyja hallgatott. Úgy rémlett, szemei nedvesek lettek.

Ebben a pillanatban még sem a fiú, sem az anyja nem értették egészen tisztán, mi is volt ez? Minden csupa véletlen? Annak a becsületes, okos tiroli nagyapának a levele, az a Herwegh-könyv karácsonykor, — a zömök bécsi fiakkeros Thököly-pénze —, most meg az atyafiságos Lázár László vakmerősége az alispán meséjében... Hát ilyen véletlenek igazgatják az ember sorsát, még akkor is, ha ennek a sorsnak útja végtől végig egyenesen van kirakva? Lehetetlen: a vér szólal meg, mely nem válik vízzé sohasem.

Katinka, a férfias asszony, kinek most egyszerre anyai jóság szállta meg különben kemény arcát, aki mindent észrevett, — át is nyúlt az asztalon és megsímogatta az özvegy anya kezét, mely szórakozottan tépegette a pohárból kiesett akácfürtöt.

— Fanny, mi van veled?

A másik asszony elcsukló hangon dadogta:

— Ah, nem tudom, ilyenkor... aratáskor mindíg könnyezik a szemem. Mindíg, mikor mezőkön át kocsiztam... Schneider professzor Bécsben azt mondta: szénaláz. Az irlandi nátha vagy mi. Ostoba betegség...

Az asszonyon hirtelen két titokzatos hatalom vett erőt. Valami mélységes szomorúság, majd meg valami csodálatos melegség a hosszú-hosszú esztendők előtt Feltreben kínlódó daliás magyar iránt. Majdnem a szerelem másodvirágzása a túlvilágra is. Csak Katinka tudta, hogy azt a másik asszonyt nem a mezei virágok és nem a sarjú hímpora bántja. Lekaszálták már a rétet. Nincs hímpor a levegőben. Tudta, hogy most az anya sír. Az anya egész életének műve ingadozik. A lélekbe írt gót betűk gömbölyödnek; merev tradíciók letöredeznek, mert fúj a pusztai forgószél. A háziasszony jónak látta asztalt bontani. Aludni egyet. Nappal minden más lesz, olyan, amilyennek lennie kell. Lázárné homlokon csókolta fiát és amit nem tett meg, mióta a gyerek kiszakadt a bécsújhelyi intézetbe, ma szinte lopva, mintha szégyelné, hüvelykujjával kis keresztet rajzolt arra a napbarnított férfihomlokra, mely mögött most rajzott a jövő ezer titka.

Csak a két férfi maradt lenn a kertben, — a szűkszavú alispán és a fiatal tiszt. Keveset beszéltek, de a kevés szó a legtöbb. A gyertyák kiégtek, sercegtek, csak a tejút világított. Átformálta a két szikár embert árnyékká, mintha maguk is Csaba vezér vitézeivé válnának, hogy felszedelőzködjenek a tejút patkószikrás ösvényeire. Az alispán néha töltött a pohárba. Kezét nem lehetett látni, csak a borcseppek bugyborékolása árulta el, hogy ott vannak. A pipa parazsa is néha villámlott kettejük arcán és megmutatta, hogy ezek a mulatók nagyon komolyan mulatnak. A Szentjános-bogarak is lepihentek, hogy valami más ébredezni kezdett. A virágpárás éjszakai levegő egyre

könnyebb és könnyebb lett. A túlsó istállókban megdobbant valami. Egyik-másik ló vagy tehén fordított egyet idomtalan testén. A vén diófa alá keletről beköszönt valami, bizonytalanul, miként a gondolat, melyet nem lehet őszintén kimondani vagy leírni. Úgy látszik, valahol hamar megértették mégis, mert a pitvarból elnyujtott, éles hang rikácsolt bele a búcsúzó csöndbe: valamelyik kakas kukorékolt.

A fiú megszólalt:

— Ejnye, de késő lett...

Petőcz alispán vállára tette kezét és furcsán válaszolt:

— Fiam, talán még nem késő. Csak nem tudom, nincs-e túlkorán. Menjünk...

A kis fehérre kavicsozott kertösvényen még egyszer megálltak. Csak töredékek hallatszottak a halkuló beszédükből. A fiú mondta:

...Hát ezért volt a legények fején a vörössapka...

— Igen, fiam — dörmögött az alispán mély hangja. — Olyan beszédet még nem is mondtak soha, mint Kossuth Lajos. — Itt hordom a zsebemben azt a pesti lapot... Hogy is mondta? „...Akinek keze egy nemzet zsebében s kinek kezében egy nemzet fegyvere van, az ezzel a nemzettel rendelkezik..." Igen, hát ezeket az okos miniszter mondta, de a végén, mikor a parlament tombolva adta meg a honvédséget, — már csak a csodálatos magyar hazafi beszélt: „Leborulok a nemzet nagysága előtt..." Hát most csak energia a kivitelben... Én megteszem a magamét...

Befordultak a házba.

Lázár Henrik lábujjhegyen lopódzott végig a kúria téglával padlózott folyosóján. Érezte, hogy valami puhán a lábához ütődik. Először csak odább akarta rúgni, majd mégis lehajolt. Pupos háttal dörgölődzött hozzá a dorombolő, álmos cirmos. Megsímogatta; nem tehetett róla, jól esett e komoly pillanatban valamit becézni, ezen a szép, nagy éjtszakán. Odaosont édes anyja vendégszobája elé és ott valami kis derengő pontot látott a falban. Icipici világító lyuk, amely annyit tud mesélni, ha világít a sötétben. Hirtelen fölegyenesedett. Ha valaki kiegyenesedik, akkor már határozott. Kopogott az ajtón. Halk „herein!"

Ott ült édesanyja karosszékében, felöltözve, úgy ahogy az este elváltak. A padlón előtte összegyűrt zsebkendő. A fiú gyorsan felemelte. Érezte, hogy e kis csipkés kendő nedves... Úgy nevelte önmagát, hogy édesanyjával szemben kell a világon legudvariasabbnak lenni; — de most valami azt súgta, hogy a kis kendő felemelése helyett talán elébb anyját kellett volna megölelnie. Szerencsétlen érzés kínozta, eddig úgy érezte, ő magyar, — és vele szemben mindig csak az osztrák generális leánya áll...

Az asszony már nem sírt. A nyitott ablak előtt fölharsogott valami magasba szárnyaló, a derengésbe enyésző csodaszép madárszó. Az asszony szinte természetellenesen erőltetve elmosolyodott.

— Heinrich, mein Heinrich, — Es war die Lerche...

A fiatal hadnagy állt és állt mozdulatlanul. Csak annyit hozott ki:

— Anya... én...

— Tudom, fiam — könnyítette a beszédet a szép szomorú asszony— ma éjjel jelentkeztél az alispánnál magyar honvédnak...

A katona letérdelt a karosszék mellé.

— Igen...

— Tudtam, fiam. Eddig én tévedtem vagy vétettem. Talizmánul adom majd apád levelét...

Újra hüvelykújjával rajzolta a kis keresztet a fiú homlokára.

— Akárhogy végződik: én veled leszek...

— Anyám!

A fiatal katona egy szóval sem bírt többet mondani. Az asszony úgy érezte, nem tizennyolc évvel ezelőtt lett anyává, hanem — most...

THERESIENSTADT

Mintha nem is ő lett volna... Valaki más. Vagy talán csak valahol olvasta ezt a történetet?

Hogyha valakinek életében rövid hetek, hónapok alatt összevissza torlódnak a sorsdöntő események, — pár nap mulva már csak olvasgat saját sorsa könyvében, mintha

más és másról írta volna. Ez az életnek egyik különös kegyelme nagy nyomorúságokban. Ezzel erőszakolja az élet az emberekre a mát. A multat érdekfeszítő olvasmánnyá változtatja. A jövőt meg a sodródó ember úgy mérlegeli, mint az akadémiák némelyik nagy ember papíros-hagyatékát, melyre a misztikum pecsétje alá íródott: csak halálom után bontandó fel, — évtizedek multán.

Lázár Henrik szavak nélkül, hangtalanul beszélt önmagával.

— Hát igazán én voltam? Bécsújhely... Jó édes anyám... Az a bájos és mégis izgalmas este abban a csallóközi kertben... A honvédhuszár-attak... Istenem, az a béri Balogh kapitány, — hej, micsoda ember volt! Tőle tanultam az első teljes magyar mondatot: Csak előre édes fiam! Kár, hogy ott maradt Kápolnánál! Hát az a Guyon Richard! ...az is eredeti katona volt. Nagyon tetszett nekem. Irlandi lehetett, mint Norwen Richard, a bécsújhelyi szomszéd. Ő sem tudott magyarul, de előre ment és kedves, komikus parancsokat kiabált: „Elere! dupla Lehnung. Visszsza: hátba kartács!"

Szurtos tábori barakban szemüveges felcserek. Semmi, csak egy osztrák golyó volt. Azután az auditor hangja! Pocakos, pápaszemes ember. Úgy beszélt, mintha kommandó-szavakat lökne ki, de halkan. Igaz, ünnepi hangot akart használni. Micsoda idegenszerű, rossz németséggel ejtette ki: Pulver und Blei...

— Előbb annyi mindent akart tudni tőlem, mégis milyen sommásan végeztek!

— Hát az a kis ablakos, mandulazöldre meszelt, otromba épület Pozsonyban! A vízi kaszárnya. Jó volna ott túl a ligeti nagy fák alatt nyujtózni a gyöpön és nézegetni a Duna hullámait. Hja, die blaue Donau... Hova mennek? Magyar földre! De nem veszik le rólam a kurta vasat, egy percre sem!

— Egyik szép napon megint a nagy darab auditor. Ép olyan testes, pápaszemes, mint a másik volt. A gyomrán viseli a sárga csattot kardövén, mert ott legkarcsúbb... Ez megint másik volt, de ezek az emberek mind egyformák. Becsületesek az unalomig, mert becsületük csak a karrier becsülete. Nekik emberek élete, népek szabadsága

formás akta. A fődolog, hogy szép pecsétek és kacskaringós aláírások legyenek rajta. Ez a létra fölfelé. Hogyis mondta valamelyik mór vezér, mikor fölgyujtatta az alexandriai könyvtárat? Ezekben a könyvekben vagy az van, ami nincs a koránban: akkor rosszak, vagy az van bennük, ami a koránban, akkor fölöslegesek. Tehát el kell égetnem. Szóval, ami nincs a reglementben, az rossz vagy fölösleges. Le kell törni.

Ez a második számú auditor valami hosszú írást olvasott. Meghatódott, rezgő páthosszal, — akár a falusi prédikátorok. Kihullámzottak hangjából az uralkodó címei és az a rész, mely szerint a halálos ítéletet 15 évi várfogságra nehéz vasban átváltoztatni legkegyelmesebben kegyeskedett. Megokolás: mert — ezt már szóval fűzte hozzá a hadbíró —, talán nem is állott az írásban, — a lázadó Lázár Henrich a „lieber Baron Heinrich Staffler von Fahnentreue" unokája, meg azután még nem volt húsz esztendős tette elkövetésekor — és fiatalság bolondság...

Észrevette, hogy azok a komoly, derék öreg tisztek csodálkoztak, hogy az a konok „Magyare" nincs könnyekig meghatva. A fiatal rab dacosan bámult maga elé, mintha nem is ő róla esnék szó. Megsértődött. Hát még egyetlen golyóra sem érdemes, mikor a csatatéren megérdemelte többször is azt az ostoba, vak ólomdarabot, — hiszen egyenesen neki rohant záporának! Pedig ott több katonával állott szemben, mint a kaszárnyák udvarán az elítéltek előtt. Bizony, egész zászlóaljakkal. Most megkegyelmeztek neki, de nem az — igazságért —, pedig neki van igaza! Megsértődött; — azt a furcsa érzést érezte, mely érdemes fiatalokat, kik már önmaguk alkottak valamit —, fojtogat, mikor bemutatják őket és nagybátyjukat vagy valami hetediziglen atyafiságukat nevezik meg azzal: íme, az volt nagy ember, neves férfiú! Ajándékba kapja fiatalságát, mert véletlenül nagyapja osztrák tábornok volt, meg mert véletlenül Stafflernak hívták. Ha például nagyapját Bánóczynak hívnák, talán agyonlövetik. Ajándékot kap, mert véletlenül novemberben született; — ha például januárban születik, akkor mégis Pulver und Blei az osztályrésze. Hát az a kápolnai ütközet még mindig nem avatta egész férfiúvá?

A tojássárgára mázolt postakocsiban, melynek előtte megnyílt ajtaján a fekete kétfejű sas fölött idomtalan kis vörhenyes kör ékeskedett, tovább mesélt önmagának, önmagáról. Olvasott a befejezett könyvben. Talán nem is ő volt!

Ismételgette önmagában, hangtalanul: És még csak nem is voltam szerelmes, egyetlenegyszer sem... Így van az, ha az ember soha rá nem ér...

A batárban mellette még egy utas ült. Öregedő, lágy vonású úr, kinek egész egyéniségéből úri kedvesség áradt ki. Bilincs csörrent ezen a másikon is. A kurtavason át kezet szorítottak. Megfeledkezett arról, hogy talán raboknak is illenék egymásnak bemutatkozniok. A másik udvariasan megelőzte, pedig ő a fiatalabb. Úgy rémlett neki, a másik valami idegen nevet mondott. Csak a végét értette: „...icky...vagy...iszky..." Ő is elmondta: Lázár, honvéd huszárfőhadnagy — vasban. A másik elmosolyodott. Sajnálták, hogy nem értik egymást. Az utitárs nem tudott németül, csak halkan ismételte: „Wo Russen, — immer gegen Russen. Wo Freiheit, immer für Freiheit." Többet nem hozott ki semmiféle erőlködésre. Észrevette, hogy a másik csuklói bütykösek, deformáltak a „vas" alatt. A hallgatag ember elbóbiskolt a zötyögő postabatáron. Csak mikor sokáig álldogáltak valami kis fészekben, hol szuronyos katonák állták körül őket, a másik fölébredt és kétszer elkiáltotta:

— Jazda! Jazda!

Ah, ez biztosan lengyel a Bem seregéből. Azok a torzulások csuklóin még 1830-ért keletkezhettek. Gyakorolta már magát az osztrák vasra...

Az ő gondolatai is fáradtak lettek a batár bukdácsolása közben. Minden gondolata gyalog vánszorgott, mint azé a madáré, mely szárnyát szegte.

— Igen, még csak szerelmes sem voltam életemben. — Juj, de csúnyán horkol a szuronyos őr a kisülésen... Mit művelnek azok az emberek ott a domboldalon? Ahá, venyigét oltanak. Minek? nem iszom a borukból. Vagy aludtam? Már vasárnap van... Hiszen a gyalogúton annak a menyecskének pompásan kivarrott pruszlikja van...

Kezében könyv. Imádságos könyv lehet. Aludni mégis a legjobb...

Mikor kinyilt a postakocsi és kemény szóval betessékelték az ormótlan, szomorú épületbe, — megint csak arra gondolt:

— Mit csinálhat most édesanyám? Nem voltam még csak egyszer sem szerelmes...

Ebben a nagy épületben — akármilyen paradoxonnak hangzik, változatosabbnak találta az életet. Az első napokban egyedül volt a cellában. Nem igaz, nem volt egyedül, — mindig ketten voltak, éjjel-nappal. Az egyik a fiatal számozott férfiú. Aki lankadtan terül le a kopott vaságy toldott-foldott takarójára, melyen pecsét a mások könnye. Azután vizet merít a markába a homokos, kormos tálból, hogy kidörzsölje az álmatlanság vagy a lomha álom perzselését szeméből. Takarít. Mosogat és mohón várja a rab kiutalt adagját. Éldegélte az emberállat nyomorú küzdelmét a létért, melyet annyira megvet, de melybe annyira kapaszkodik. A másik társa e szánalmas sár-embertől különvált önmaga volt, a gondolkodó, de kiegyensúlyozatlan ember, aki egyik órában hetyke dac, a másikban fogcsikorgató fájdalom csak azért, mert tehetetlen, — majd meg oktalan reménység —, néha még ostoba hiúság is, mert csak önmagát sajnálja és mint mártírt csodálja.

Egyik pitymallattal történt valami. Az őrmester vele söpörtette a hideg, dohos folyosót, melyre a sok-sok vasalt ajtó nyílott, mint a kripták nyílásai. Az egyik sarokban összegyűrt, rongyolódó papirost talált, melybe valakinek kis csomagját göngyölhették. Örült a nyomtatott betűnek. Istenem! ujság! — az ablakmélyedésben tett-vett és a seprőnyelét hozzáütögette a falnak, hogy az őr ne vegye észre: olvas, ujságot olvas... Nagyon régi, idejét múlt lap volt. Mégis megakadt szeme a ritkított néven: Petőcz György. Ni, hisz ez a jámbor Pressburger Zeitung foszlánya. Mikortól is lehet? — olvasta: „Az ítéletet a lázadó Petőcz Györgyön ma végrehajtották. General von Kempen mp."

Visszadobta a lapot az összesöpört szemét közé. Rátaposott. Kilépett az ablakfülkéből és megrázta összeszorított ökleit. Csak a csöndben pipázó őr felé, mert más nem volt

közelben. Szeretett volna keresztültörni az öles vastag falakon, egészen Kempen generálisig, hogyha más nincs kéznél, leüsse bilincsével. A savanyúképű őr nem mutatott semmi meglepetést. Pipáját kivette agyarai közül és morogta:

— Na, jó, jó. Kezdetben mindíg így van...

Elcsöndesedett. Önmagát kezdte figyelni, mert ahhoz még túlságosan fiatal és tapasztalatlan volt, hogy a megfigyelést veszedelmesnek tartsa. Ez rontja legjobban az idegeket és a tisztult ítéletet, mert nem tanult még különböztetni a bolond és a hős között. Melyik szerepet osztotta ki neki a sors?

Heteken, hónapokon át keservesen érezte, hogy nem akkor szippanthat levegőt, mikor teli tüdővel szeretné. Nem akkor gyönyörködhetik a napfényben, mikor eped a világosság után. Dacos hallgatásba burkolódzott. Eh, semmi az a tizenöt esztendő! Élni hagyták, hát élni akar, csak azért is. Ő magyar; önmaga választott. Tizenöt évi mártírság, — kibirja. Majd ha kikerül, még csak 35 esztendős lesz. Otthon tisztelettel fognak ránézni. Majd mindenki vetekedik, hogy kárpótolja mindazért, amit e hosszú évek alatt vesztett. A világon mégis csak az igazságnak kell győzedelmeskednie, csak ki kell bőjtölni. Egyszerűen akarom — és kibirom!

Amikor a másik reggelre virradt, rendületlensége máris önző gondolatokba ütközött. Tizenöt esztendő — nem, nem, addig nem is tarthat az igaztalan hatalmak uralma. Nem! A magyar nemzet föltámad. Kinyílnak a börtönök kapui. A lelkes ifjúság vállain viszi őt is haza. És ha a magyar népnek nincs ereje, mert századok óta több vért veszített, mint amennyi az élethez kell? Vannak még nagyhatalmak. Majd rákényszerítik Ausztriát, hogy emberségesen megértse a történelem törvényeit, a fajok, a nemzet jogait... Vagy mindez csak vérmes népszónokok frázisa vagy jóllakott tudósok karosszékben kiagyalt filozófiája? Akkor meg — jobb így élni, hogy az embernek leveszik a gondot a vállairól, rendben tartják, kihasználják, mint az igáslovat.

Mikor reggelente takarított, mosogatott, söpört, szinte örült a cseléd vagy háziasszony apró munkáinak. Dolgozott, haszontalan, de szükséges valamit — és ez is lecsípett naponta egypár percet a tizenöt esztendőből. Megértette, hogyha valaki cselédnek vagy szegény ördögnek születik, nótázva végzi a dolgát. A söprésnél próbálta maga elé dúdolni azt a nótát, melyet a kismagyari cigánygyerekektől hallott: Söprik a pápai utcát...

Minden jobb lett, mikor egyik délután szobatársat kapott. A kopaszodó Szenttamássy őrnagyot. Már eddig tapasztalta, hogy a fiatalság nem minden. Az öregebbek mindent jobban bírnak. Nyugalmasabb a lelkük és minél többet lemorzsoltak éveikből, annál békésebbnek látják azt az időt, melyet már meg sem élhetnek. Ha az őrnagynak fázott a feje, zsebkendőjéből sapkát kötött fejére és tréfásan mondta:

— Ne félj fiam. Nagyanyó-formám van, de igazában katona vagyok.

Mikor együtt rótták a „reumák" folyosóját, ahogy a szomszéd ezredes elkeresztelte a sivár, hideg benyílót, — az őrnagy fürgén kopogott ide-oda:

— Vedd úgy fiam, hogy most lovagolok.

Összeakadtak a 18 évre „kegyelmezett" ezredessel, a reszkető fejű Iványival. Ennek a kezét kínozta a csúz, melyet még ott szerzett a szenttamási sáncokon. Még sem panaszkodott soha. Ábrándozott, majd így lesz, majd úgy lesz. Jön Garibaldi. Hazajön még Kossuth, meg a többiek. Rendesen hozzátette: bárha én már meg nem élem...

Az őrnagy vitatkozott:

— Nekem senkim sincs, ergo kutyabajom. Legényember jól megél ebben a lánchordta casinóban is. Az áldóját! — ha most otthon az asszony pityeregne utánam, vagy gyerekek vinnyognának: hol az édesapa...? Akkor valami fészkelődnék a szívem táján. Most végre igazán úr vagyok, mert nem parancsolhatok. Nem vagyok felelős senkinek, hanem mások felelősek értem. A rangjukkal, bőrükkel. Az istenadta németje szépen eltart, míg meg nem unt, vagy én meg nem untam őt — és nyoszolyámon hátat nem fordítok egyik szép reggelen. Jó éjtszakát nélkül... — Halkan zümmögte magában:

Szép remények, Lillák,
Tarka képzetek,
Bájoló lágy trillák
Isten véletek...

Henrik néha úgy érezte az alkonyati félhomályban, hogy a börtön a kínpadnak kinyújtása végtelenséggé, vagy a percnyi fájdalom megosztása fájdalom nélküli esztendők millió perceire. Félni kezdett önmagától. Mindennap ugyanazt a falat látni, ugyanazt a folyosót, ugyanazokat az embereket! Hiába változik minden, — új foglyokat hoznak, — új őrséget rendelnek. Mindegy. Minden ember ugyanaz: a nyomasztó szürkeség ide-oda lézengő kifejezője. Az őrnagy vállat vont: Türj, hogy megszokhasd. Ha megszoktad, meg is szereted. Megtanítlak a magyar nyelvre. Nem vagyok nyelvmester, de anyám sem volt az soha, mégis nagyszerűen megtanított anyanyelvemre. Lázár Heinrich áhítatosan hallgatta. Ragadt rá a nyelv, melyet mások nem birnak legyűrni; mintha valahol ott zsongott volna vérében.

Husvétkor két igen nagy öröm érte. Egyszerre két óriás öröm, hogy szinte nehéz volt elbírni a sors e bőkezűségét. A várparancsnok hosszas huzavona után megengedte, hogy kiadják részére a német-magyar és a német-angol szótárat. December óta feküdt a két szótár a cenzurán, de hát alaposan át kellett nézni az illetékes tisztnek, nincs-e hozzáfűzve valami tiltott lap, — meg a szótárak nem tartalmaznak-e olyan szófordulatokat, melyek nem egyeznek a föltétlen lojalitással. A másik nagy ajándék édesanyja levele volt. Az özvegy megírta fiának, hogy átköltözött a dunántúli birtokra; ha még lehet, rendbe hozza az eladósodott földeket. Jó ott a levegő, jószívűek az emberek. Az ispán nagyszerű támasz, az öregbéres elragadó típus. De külön kimondhatatlan öröm volt az utóirat, — áldott édesanyja magyarul írt három szót; — az igaz, volt benne egy hiba, de magyarul írta: „nincz semmi bajom". Igaz, sehogysem bírta a „cs" betűt megtanulni. A németek nem hallják ennek a betű-ölelkezésnek csengését. Német asszony létére mindig lengyelesen írta régebben is a „vics"-re kihangzó ismerős neveket, például: „Exc.

Feldmarschalleutnant von Kovaczevicz...“ A fiú mosolygott magában: Istenem, de jó az édesanyám! Csak ő a nótát sem úgy hallja, mint magyar földön muzsikálják... Hiába, a más vér máskép hangzik vissza mindent...

Sohasem tudta, hogy ennyire lehet örülni három szónak, hogy százszor is lehessen átolvasni néhány betűt, mely többet mesél, mint a többkötetes regények! Sohasem tudta, hogy nincs érdekfeszítőbb olvasmány, mint a szótárak. Régebben por lepte ezeket a furcsa, rideg könyveket. Most pedig úgy érzi, azokban benne van minden, amit valaha szív megérzett, ajk kimondott, toll leírt. Boldogan írta vissza édesanyjának: „Nincs semmi bajom. Boldog vagyok. Isten áldjon, anyám!“

A nyomorult olajmécsnél estente a cellában próbált fordítani. Emlékezetből tudta Herwegh verseit. Megkérdezte az őrnagyot, ki már a vaságyon szuszogott, hogyan mondják jól magyarul „Nachtigall“. A rabtárs visszamorgott:

— Fülemile. Madarász lettél vagy lírai poéta?

— Igen ám, de itt a szótárban az áll: csalogány...

— Csalogány, csalogány... Valamelyik pápaszemes nyelvész gyártotta... Ha ez szép, akkor visszamegyek kún parasztnak. A nép úgy hívja: fülemile.

— De nekem nem szorul bele a verslábba...

— Akkor írd: fülemile... Ha az ember öt szót tud valamelyik nyelvből, nem lehet mindjárt költeni. Tanuld meg előbb ezt a három szót: haza, anyám, kenyér... Jóéjszakát...

A fiatal rab leírta:

Pacsirta volt — és nem fülemile...

Igen, ez jó! Fülébe zsongott Herwegh sora magyarul: — hiszen még nem olvasott Petőfitől semmit.

Egyik tavaszi estén próbált magyarítani néhány sort Hamletből és Coriolánusból. Kölcsönkapta Shakespearet a másik folyosó „századosától“. Az is a cella sarkában találta. A söprésnél ott feledték. Az őrnagy legyintett:

— Hagyj békét a bölcselkedő dán királyfinak, meg annak a lázongó katonának, ki mégis csak anyámasszony katonája... Azokat már régen lefordította két magyar: a falusi jegyző Szalontáról, meg a kiskőrösi korcsmáros fia... Arany és Petőfi...

Első pillanatban elkedvetlenedett. Istenem, hát mindenről lekésett itt a várfalak között? Ha Shakespearet a falusi jegyző és a korcsmáros fia fordítják, — akkor ennek a fajnak kultúrája toronymagasan dereng azok fölött, akik el akarják törölni a föld színéről. Csak azért sem! Álmatlanul hánykolódott hajnalig. Türelmetlenül, gyűlölettel bámult abba a szépséges, szeretettől csillogó hajnali köszöntésbe, mely belopódzott hozzá a magasan fekvő ablak deszkázatlan felső rácsain át. Ahogy nézte az ismeretlen, távoli hajnalodást, annak parányi fénnyé törpült mindennapos csodáját, — megnyugodott: hiszen mégis eljön hozzám is a reggel. A rácsok megosztják a sugarakat és mindegyik sugár mégis egész szeretet... Sokan vannak ezek a sugarak. Hát sokan jönnek hozzám, mind eljönnek. Egyiket anyám küldte, a másikat a fiatalságom, a többit azok, akiket nem ismerek, kik nem tudnak rólam, kik mégis rám gondolnak, mert egy vérségből valók vagyunk. A többiek meg ígéretek. Lesz még másként... Micsoda erő van ezekben a belopódzó sugarakban! Soha észre sem vettem akkor, mikor Bécsújhely mellett kifeküdtem a mezőre és rám sütött a nap.

Lelkében olvadt a dac és lázadás dere, mint az utolsó hó az igazi napfényre. Elhatározta, hogy jó lesz. Megszólította a porkolábját, ki eddig egy szóval sem szólt többet, mint amennyit a kemény rend megkövetelt.

— Herr Kral, van családja?

A vénülő katona, kinek csontos ábrázata változatlan volt eddig, mint a grödeni szenteké, kiket fából faragtak, széles kiálló pofacsontjaira csúsztatta sunyi szemeit és mosolygott:

— Van. Hála Isten, — heten volnának...

— Jók? egészségesek? Sok öröme telik bennük?

— Köszönöm, sokat esznek...

— Na, Herr Kral, a vár-irodában fekszik valami megtakarított pénzem. Odaadom gyerekeinek, hogy még többet egyenek...

Az ember hátrább lépett, hogy jobban szembe nézhessen rabjával. Megrázta kivörösödő nyakát és halkan ismételgette:

— Köszönöm — köszönöm! De jó urak...

Azután megindult az őr nyelve:

— Nagyapám is ilyenféle rabokat őrzött. Brünnben. A Spielbergen. Mi odavalók vagyunk. Volt ott egy olasz rab... Na, hogy is hívták? — Izé, na... Ja, der Pelligo... Oder so was... Az meg is írta valami könyvben nagyapámat... Én nem olvastam, mert nem tudok olaszul. De meg a könyv — közben betakarta száját, hogy halkabb legyen szava— ide be sem jöhet. Hja, nagyapám meg a Herr von Peliggo — összebarátkoztak. Az olaszok és magyarok csak addig rosszak, míg be nem csukják őket. Aztán már finom emberek...

— Mondja csak, kedves jó Herr Kral, nem lehetne itt valamit dolgozni ezen az ostoba takarításon és mosogatáson kívül? Faragni, gyalulni, vagy miegymást...

— Na ja! Talán megy. Majd protegálom. Van itt a várban cipőműhely... Csak ne olyan finnyásan! Ott szép topánokat varrnak úri dámáknak. Bécsbe. Mit? nem akar suszter lenni? Dehogy nem. Jó foglalkozás az a mai világban. Az emberek nem szeretnek mezítláb járni. Ne mondja meg senkinek, mert különben hét gyermekemnek nem lesz mit enni.

Másnap reggel már hivatták Lázár Henrik rabot az irodába. Beutalták a „topánok" osztályába. Piros brokátból, ezüstös brokátból varrta a kecses cipőket. Bécsnek. Ott babrált Szenttamássy őrnagy is, ügyetlen újjaival.

— Hát a bal lábra kicsit szűkebbre csinálom... Hadd nyomják a bécsi dámákat a cipők, ha már a szívüket nem nyomja a magyar sors. Az én topánjaimban nem fognak a mi szívünkre lépni! Hát a szűk cipő és a lelkiismeret nagy atyafiságban állanak egymással. Nehéz kibirni nyomásukat...

Mikor este visszakisérték a cellába, vaságya fölött kis feszület lógott. Szúette fadarab, rozsdamarta kis vas-Krisztussal. Kral mosolygott:

— Valamit beakasztottam szobája falára. Nagyapám is ezt akasztotta be a Herr von Peliggo-nak... És az ki is szabadult innen... Majd az úr is körülbelül 15 esztendő után. Jó az Isten, — mindíg jó...

Lázár huszárfőhadnagy elérzékenyült és megrázta Kral, a porkoláb kezét. Furcsa, mintha azóta a deszkázatlan

ablak felső rácsán át minden reggel éppen oda, a kis vas-Krisztusra törekedtek volna a napsugarak, azok a lefogyott, megcsonkított, bebörtönözött napsugarak...

Karácsonyra már édesanyjának ajándékot is küldhetett, két kis topánkát, fekete brokátból. Rövid kis magyar levelet dugott az egyikbe:

„Édes jó anyám! Igen jól érzem magamat. Örömmel dolgozom. Boldog karácsonyt. Hálás szerető fia, Henrik."

Többet nem lehetett írni. A cenzor úgyis törte a fejét, min dolgozik „örömmel." Hátha nem a cipőkön, hanem valami veszedelmes terveken, talán szökésen, összeesküvésen... Pedig igazán jól érezte magát. Megismerte a primitiv ember apró gyönyörűségeit, mert a semmiségek törvényszerű visszatérése is nagy gyönyörűség. Külön élvezett mindent, amit a szabad ember azért nem méltat, mert egyszerűen természetesnek tart. Örült, mikor a nap egy kakaskukorékolással hosszabb. Hát nála is nap-nap után a világosság egy vonalnyival odébb esik és ezért tovább marad. Örült, ha a prófunt ízesebb volt, a marhahús meg nem szálas és kemény. Örült, ha Kral porkoláb nem vágott savanyú arcot, hanem jelentőségteljesen bólongatott. Örült, ha a többi rabok hírt kaptak hazulról.

Január vége felé járt az idő, mire anyja köszönő sorai megérkeztek. Pár magyar sor. Hallotta ezt a levelet; mert amit az anya üzen, ha írott betű is: hallani. Minden szóban mérhetetlen édesség; hallotta az ő szelíd, kicsit passzív, de mindig bájos hangját.

Egyszerre hirtelen megszédült. Hiszen ez idegen írás! Édesanyja csak aláírta: kismamád. Sohasem hallott grafológusokról; ez még akkor nem volt tudomány, de azt maga is hitte, hogy egészséges ember másként ir, mint a beteg. Ez az írás pedig tíz évvel öregebb volt, mint az utolsó levél betűi. A betűk együtt vénülnek, együtt göthösödnek a lélekkel, melynek szolgája a kéz. A betűk tudnak köhögni, elrekedni, hörögni, sírni és haldokolni. Az aláírás reszkető sora lefelé kanyarodott.

Összefonta karjait és leszegzett fejjel rohant föl és alá a cellában. Öt lépés az ajtóig, öt lépés vissza a priccsfejtől a sarkáig. Ez a végtelenség útja, hosszabb a bolygó zsidó

útainál. Az ember sohasem ér nyitott ajtóhoz, meleg kandallóhoz, áldott kézszorításhoz. Hosszú gyaloglás volt ez, több, mint amennyivel hazáig lehetne gyalogolni.

A zár váratlanul csikordult. Kral állított be ünnepies ábrázattal. Valahogy még orcáját is ki tudta fényesíteni, mint akár zubbonya sárga gombjait. Bőrövét is feszesebbre szíjazta söröskancsó termetén, hogy a hosszú panganét peckesen lapult a semmittevéstől kerekedő tomporához. Titokzatosan mosolygott.

— Na, nézezn csak ide, Herr von Lázár.. (Mi ez? — ma a „von"-t ajándékozza a rabnak!) Szerencsés flótás... Reggel hazulról kap levelet, most meg látogatót... Tak, tak. Magas látogatót!

Az őr hunyorgatott és odafektette a nyoszolya pecsétes, foszlós pokrócára a vadonatúj, vasalt rabruhát. Aztán tovább szőtte:

— Most aztán okosan. Rozum! Ha ma okos, akkor nem sokára el is hagyhat engem. Tak. Ne felejtse el, hogy hét gyerekem van, akik sokat esznek. Mint a farkas, — mint hét farkaskölyök... Egy-kettő! Átöltözni és marsch zum Rapport!

Ezt már úgy vágta ki, hogy pattogtak az „r" és „t" betűk. Sokan pattogtak. Szegény Henriknek fogalma sem volt, ki lehet a „magas látogató". Ki törődik ővele? Csak azt a reszketeg, lehajló aláírást látta maga előtt azon a kis levélen. Istenem, hátha az a „magas vendég", ki ezt írta... Vagy még előkelőbb vendég? A halál? Anyja él még... Megrázkódott. Sebtében magára kapta a tiszta darócot. Tükre nem volt, de végigmérte önmagát. Látta és érezte, hogy minden úgy fityeg rajta, mint a kifordult fogason. Ezt a ruhát öles, testes emberre varrták. Kral sürgette:

— Also! Egy-kettő! egy-kettő!

Végigkopogtak a se vége, se hossza folyosókon. Úgy rémlett, órákig vándorolnak és már alig van jártányi ereje. Vibráltak előtte a fölsikált kelheimi lapok és rettenetesnek tűnt fel a cellák csöndje. Már mind hazamentek volna, vagy valamennyi meghalt? Ő maradt utolsónak? Megváltás volt, mikor a szélső fordulónál meghallotta Kuthy kapitány jóízű, dörmögő basszusát meg a reumás ezredes köhö-

géssel tarkított tompa beszédét. Az iroda előtt parádéban állt két marcona idegen katona, kiket sohasem látott a folyosókon. Előre jelentették. Belépett. A várparancsnok rendjelesen, díszben, a hatalmas feketesárga kardbojttal ékesen állott az ismeretlen tábornok előtt, ki éppen odaszólt:

— Kedves ezredes, hagyj magunkra. Négyszemközt akarok a fiúval beszélni...

Kemény, semmibevevő mozdulattal kiküldte a bámészkodó Kralt is.

A generális leült és egymásra rakta lábait. Szigorú hangon kérdezte:

— Na, Heinrich, szép kis ostobaságokat műveltél. Köszönd meg, hogy föl nem kötöttek. Én bizony lógni hagytalak volna. Ördögbe is, azt a szép bécsújhelyi csillagot és a császár kardját felcserélni a magyar bandáknak hűtelenségével és ábrándjaival... Nos — folytatta gúnyosan — huszárfőhadnagy uram, hogy ízlik itt a koszt?

A fiatal fogoly kiegyenesedett. A vére pirosan szállt föl rövidre nyírt hajáig.

— Tábornok úr itt se felejtse el, hogy én magyar vagyok.

— Ah, szamár gyerek! Fecsegés... A császár lázadó katonája vagy. Punktum. Nem is golyót, hanem akasztófát érdemeltél. Csak azért nem kaptad meg ezt a just, mert okos emberek ítéltek és tudták, hogy nem nőtt be még a fejed lágya. Reméljük, ez a két esztendő máris kicsit rendbe hozta kemény koponyádat...

Csöndben néztek farkasszemet. A kályhában nagyokat pattant a fahasáb és lehetett hallani a csukott ablakon át, hogy a lent őrtálló katona éleset tüsszent. A tábornok fölhúzta szemöldökét.

— Most már túl vagyunk a fogas kérdéseken. Én közlegényekkel nem vitatkozom. Szerettem nagyapádat, a becsületes, derék öreg Stafflert, aki még most is miattad fordul meg sírjában. Az ő ezredében voltam Varasdon hadnagy. Hát ezért jöttem. Javadat akarom. A régi bajtárs szíve szólalt meg bennem...

Ujra csönd. Most már nem zavarta sem pattogás, sem tüsszentés és ezért szédítőbb volt a gyilkos csönd, mely

bizony megszédíti azt is, aki hozzászokott. Lázár alig állt a lábán.

— Irsz szép kegyelmi kérvényt. Abban szánod-bánod szégyenedet. Elmondod, hogy rebellis atyafiságod csapott be. Esedezel, hogy bebizonyíthasd hűségedet... Nehezen fog menni, de a császár kegyelmes — és azt fogja mondani: Kedves Kempen, a maga kedvéért...

A fiú arca elfakult. Hátrált a fal melletti rozoga székhez, annak hátába fogódzott és hallgatta, hogyan perceg a szú valahol a régi, tintával lefreccsentett polcokban. A tábornok kegyes derűvel folytatta:

— Kegyelmet kapsz. Transzferálnak valahova közlegénynek Lemberg körül, vagy San Martinoba. Például az én ezredembe. Majd adok módot, hogy bebizonyíthasd bátorságodat és akkor — honvédhuszárfőhadnagy úr, visszakaphatja hadnagyi csillagát...

A rab arca még szürkébb lett, mint a nagy iroda füstös vakolata.

— Tábornok úr, köszönöm. Nem kérek semmit, senkitől. Hitemet követem tovább. Ha itt penészedem is, — hiszek a magyar igazság virradásában.

Kempen generális rácsapott az asztalra, hogy szétrebbentek a padlóra a protokollumok és „Verpflegs"-számlák.

— Magyar románfrázisok! Szamár!

A rab állott mereven és halántékában zakatolt a név: Kempen... Kempen...

— Na, mint jóakaród jöttem. Mint ellenséged menjek el? Öt percet adok. Öt perc mulva vagy kurtavas, vagy obsit a börtönből. Öt perc...

A tábornok fölegyenesedett és hátat fordított. Kinézett a szomorú, sívár udvarra. Hátra tette kezeit. A másik mozdulatlanul állt és rábámult a tábornok ideges ujjaira, melyek a hátán olyan furcsán tolakodtak ki az aranypaszomántos ujjasokból. Arra kellett gondolnia, hogy ezek az ideges ujjak írták alá annak a derék csallóközi alispánnak, Petőcznek halálos ítéletét. Ezek az aranyrojtos foglalatba vezető rövid, fintorgó ujjak öltek. Orozva, — azt, aki védtelen volt —, azért, mert magyar volt, Ujra végignézett önmagán, azon a fityegő, esetlen, szűknek bő, bőnek szűk

rabruhán, melynek annyira mindegy volt a beledugott ember, — amely csak éppen ruha volt, a gyűlölködő, leigázó, a bürokrata ruha. Valami szikrázott szemében, — valami régóta parázsló, — az apa virtusa. Az örök dac, a mitbánomén dac. Ah, a dac erő és percek alatt erőssé tesz. Nyugodt, kimért szóval kezdte:

— Tábornok úr, nekem nem kell öt perc. Nekem még kétszer öt esztendőm van gondolkodni. Semmi „melde gehorsamst!" Én itt nem vagyok alárendelt katonája, hanem fogoly. Itt egyenlők vagyunk a rangban, mert én itt úr vagyok, akit nem lehet lefokozni, legfeljebb agyonlövetni vagy akasztani, mint — Petőcz alispánt... A veszni termett ember még a marsalloknál is nagyobb rangú úr...

— Tábornok úr, ön elvette magyar fajtám vérét és igazát. Hála Isten, hogy hátat fordít nekem. Legalább tudom, hogy ellenségem, — mert ön ellenségnek mindíg hátat fordított... Hahaha! Bécsujhelyt a hadtörténetben tanultam Condé kis anekdótáját... A nagy hadvezér valakinek, akit utált, a társaságban hátatfordított, mire az szellemesen megkörnyékezte: látom, hogy nem ellenségem, mert egy Condé ellenségnek még sohasem fordított hátat... De ön, tábornok úr, — minden ellenségnek csak hátat fordít, a védtelennek is, annak is, aki a harctéren szemben áll... Hahaha!

Kempen megfordult. Kardjához kapott; félig kirántotta, de visszacsúsztatta. A rettenetes csöndet csak a kard nyiszszenő, csörrenő siklása hasította. Csak annyit morgott:

— Mars! — itt fogsz penészedni, te, — te — magyar!

Azután — mint aki a legnagyobb sértést vágta a másik arcába, kirobogott a szobából. Král befordult és karon ragadta Lázárt. A folyosón gyürött kis papirost csúsztatott markába. Jó pár hetes dátum, — kusza, ismeretlen betűk: Özvegy Lázárné kiszenvedett...

A magyar rab lassan támolygott előre. A folyosó egyik ablakában piszkos pohár állott, valami langyos, maradékvízzel. Odalépett és fölhajtotta.

A következő napon Kufsteinba szállították. Igaza volt Kempennek: ott penészedett 1866-ig...

A kis faluban csak a kúria tájéka takaros. Rendben tartja az asszony, aki nem a ház asszonya.

Októberi eső permetezik és ólomszürke az út, a határ, a templomutcába messziről benéző kis halom. A magas ég is. Kihalt a kis telep, mintha mindenki napnyugtával lehajtaná fejét a kemencepadkára, vagy arra az egyetlen takaróra, amit még meghagyott az osztrák finánc.

A kúria parkjában kontyos menyecske sepergeti az ösvényről a tapadós levelest. Nehezebb felszedni ezt a nagy őszi szőnyeget, mint odabent a tarka szőttest. A helyre asszony felgyűri kötényét és időközönként rátámaszkodik a gereblyére. Lehellete párává változik és lassan átszállingózik a lombtalan orgonabokrok közül előszökő ködhöz. Összekeveredik a ködpárával; talán egy-egy sóhajtás volt, mely keveredik az őszbe szomorkodó ugar, a tetszhalott erdő sóhajaival. Együtt a földnek sóhajtásai, az asszonyé is a többivel száll az Úr zsámolyához, mert az Úr tudja, mit akar a föld, mit akar a fa, mit akar az ember, hiszen az ő végzése nélkül nem hullhat le a falevél és ő ruházza föl a mezők liliomát is. Az Úr e ködből is ki tudja választani azt a sóhajtást, melyet Gulyásék Maricája küldött a szürke ég felé.

A kertajtó előtt ködmönös ember cuppog a sárban. Az agyagos föld összeragad csizmája feje fölött; süppednek lábai, mint ahogy kenyértésztában elmerülnek a dagasztó karok. A ködmönös megáll a palló mellett és bekiált:

— Hahó? Marica ténsasszony! Mikor tűzzük ki a rozmaringot?!

A menyecske megrázkódik; fölállítja a gereblyét és annak rozsdás fogai közül kényesen fosztogatja a felbökött pörkent levelest.

— István, hallgasson és hordja el magát. Mi köze az én rozmaringomhoz! Nyugodalmas jó éjszakát!

Az ember huzogatja csizmáit a sárból, de meg sem mozdul. Megvakarja tarkóját. Két kérges markát szája elé tartja tölcsérnek és nagy hangon betelefonál a kertbe:

— Hát akkor én is kívánok nyugodalmas jó éjszakát az apátlan kis úrfinak...

— Lánchordta embere! Engem kipántlikázhat széles e Dunántúlban, meg azon túl is. Árulhat papnak, pandurnak, finánenak, minden atyámfiának. De a gyerök az enyém. Ha arra szól valamit, hozzásújtom szeméhez ezt a gereblyét...

A ködmönös ember rándított egyet subáján és visszaadta a kölcsönt:

— Hát úgy is jó. Én csak a fejeddel akartam beszélni, ha már a szíveddel nem lehet. Meg ne bánd, Gulyásék Maricája...

A nevet már szinte énekelte. Azután lassan maga is beleszürkült a szürkületbe.

A fiatal asszony tovább söpörgetett, gereblyézett, megmegállt; rátámaszkodott a gereblye nyelére, majd ujra dühösen fosztotta ki ujjaival a nedves, felböködött avart a vasfogak közül és minden tépésnél hangosan mondogatta: szeret... nem szeret... Bolondság! Majd megkérdem az akácfa levelét, mikor ujra kivirágzik minden... Azután behajította gereblyéjét a gyöpre, lesimította kötényét és fölszegett fejjel bebillegett a hallgató kúriába. Tett-vett, szorgoskodott, benézett a kemencébe. A kirántott kis kemenceajtón rávilágított a parázs egészséges, helyes orcájára. Az áttüzesedett tűzhelyajtócskára szeméből nagy könnycsepp pottyant és hosszasan sercent. A parányi gőz felszállingózott szeméhez és újabb könnycseppet csalt ki. Ujra egy csöpp, ujra sercenés. A menyecske észbe kapott, megdörzsölte vörösödő szemeit. Megdögönyözte homlokát és magára zsémbeskedett:

— Mit? Te mersz sírni? Csak azért se!

Lassan leroskasztotta magát a rozoga nádszékre a lisztes láda mellé, melyen két gyertyaszál között vak tükör támaszkodott a két fontos vassúlyokra, hogy le ne csússzék. Belebámult a tükörbe, önmagának integetett; gúnyosan széthúzta kívánatos, eperpiros száját. Még egypárszor megmegfenyegette a tükörből ragyásan, fakón visszanéző képmását öklével, még nyelvét is ráöltögette a másikra. Rákiáltott:

— Te, te címeres! Megvénülsz. Mi lesz veled!?

Ráborult a lisztes láda szélén két karjára és zokogott. Most már nem annyira könnyeket sírt, hanem csak von-

tatott hangokat. Sírt parasztosan, hangosan, versekben és mint a litániából kihallatszott a könyörgés: én édes Jézusom...

A konyhaajtó észrevétlenül kinyílott és lábujjhegyen csinos fiúcska lopakodott beljebb. Meghökkent; majd halkan motyogta:

— Anya, miért sírdogál?

Az asszony fölocsudott.

— Mi az, Misi? Hogy én sírok? Nevettem magamban, édes fiam...

— Pedig sírt, édesanya...

— Szedtevette kis kölyke! Hogy mered rámfogni, ami nem igaz?!

A gyerek szétvetette lábait és komoly, dacos fejét fölütötte:

— Mert igaz. Én is éppen így sírok, mikor édesanya kiszid: ne bőgj!

Az asszony szelíden végigfutott ujjaival a gyerek göndör fején:

— Énekeltem, fiam. Szomorú templomi ének volt, azért emlegettem benne a kis Jézust is...

— Anyám, nekem hiába mesél...

— Te kis körmönfont fattyú! — Az asszony hirtelen szája elé szorította tenyerét, mintha ajkán elhamarkodott igazság szökött volna ki. Fölpattant és odarebbent a peckesen álló kisfiú elébe:

— Hát, én apró magyarom, nem tudod, hogy minden magyar ének szomorú? — Kedves hangján énekelte is:

Háromszáz esztendő óta
Szomorú a magyar nóta...

— Nos, nem tetszik? Tudok én mást is... Két kézen ragadta a gyereket és hangját mesterségesen mélyítve fújta:

Tánc kezdődik, fürge, pörge,
Csak így szépen körbe, körbe,
Bajusza nő a legénynek,
Ne irigyeld szegénynek!

Pergett-forgott kisfiával; leguggolt, vadul fölkapta, magasra tartotta, cuppanós csókot nyomott a gyerekre és azután talpraállította:

— Ekkorára nőjj nekem, én szemem fénye! Most takarodjál a kamarába aludni. Mire ott térdepelve elmondod: Aki nekünk ételt-italt adott, annak neve legyen áldott! — benézek hozzád és hozok mazsolás kalácsot, madárlátta kalácsot. Most egy-kettő! Rektsum, kehrt eukk! Így mondja a német...

A kisfiú komoly ábrázattal ténfergett ki a konyhából. A menyecske tálcára rakta a tálakat és besurrant a kis kúria úri szobájába, hol Lázár Henrik magában ült és pipaszó mellett olvasott. Lábujjhegyen az egy személyre terített kis asztalra illesztette a rostélyost, a pintest a világos lőrével meg savanyúvízzel, meg az illatos, lisztes karéjt. A gazda fölpillantott. Kedvesen szólt:

— Nos, mi az, kis Marica!?

— Édes gazdám, miért nem szegi kenyerét a nagy ebédlőben? Csak nem szégyenli magát a sok kiszógált uraság előtt, aki a falakról nézné? Bizony Isten, Kigyelmed előtt pirulhatnának azok a kopasz ábrázatúak és petrencés parókájúak, akik kibámészkodnak a rámákból. Az a tizennyolc esztendő a várban nagyobb becsület, mint emezeknek összeadérozott három-négyszáz esztendeje...

Lázár Henrik jó szemmel mérte végig az asszonyt és rámosolygott. Elkapta a menyecske hadonászó kezét és kezében érezte a remegő, kicserepesedett, agyondolgozott tenyeret, melynek kérgességéből több becsületes szeretet és jóság melegedett ki, mint a legápoltabb, a legillatosabb női ujjakból.

Az asszony kedvesen házsártoskodott tovább.

— Hát jó. Nem azok miatt a nagyságos és kegyelmetes urak miatt nem megyen az ebédlőbe. Hát a férfi csak férfi marad és megbocsátja a fehérnépnek, ha nem üveges hintóval gyütt erre a cudar világra, hanem úgy a jászol mellől, az istállóból, mint az én Uram, a Kisisten... Tudom, édes gazdám, azok miatt a nagyasszonyok miatt nem megyen az úri refektóriumba! Szégyeli magát az ernyős tincsű, krinolénos nagyasszonyok előtt. Hej, tudom én azt, hogy az asszony szíve mindég keményebb még a

sírkőnél is — a másik asszonnyal szemben. Azok a szépséges úri dámák ott a képeken nem bocsátanák meg, hogy... Nos, nem bocsátanának meg engemet Kigyelmednek. Szomorú, hogy a magyar úr mindig azok felé néz és azok szerint cselekszik, akik már meghóttak... Ez az a megfagyott büszkeség, ami nem enged a bőjti szélre se...

Esdeklő szemmel nézett a férfira, hogy ez már alig bírta.

Lázár Henrik esetlenül vonogatta a vállát. Hiába deresedett két halántéka, megzavarodott gyerekké változott, akitől azt kérdik az iskolában, mi is az a malaszt? — és ő inkább a három királyokról, meg a szegény asszony olajos korsójáról mesél, csak azért, mert fél, hogy a kánai menynyegzőt fogják tőle kérdezni. Akadozva felelt:

— Hát én csak azért eszem a dolgozószobámban, mert... mert az jobban fűlik. Vége a nyárnak. A cigány is már didereg a kordéban, mert bejár hozzá a szellő. Takarékoskodnom kell a fával, Maricám, sok pénz kell az én gazdámnak. — Szomorúan tette hozzá: ott, Bécsben, reprezentálnia kell a delegációkban...

Lázár Henrik belepirult. Valahogy szégyelte, amit összevissza beszélt. Hej, az a tizennyolc esztendő mégis csak nagy súly volt ahhoz, hogy mindig magával cipelje. Még az őszinteségre és az energiára is ráfeküdt ez a sok keserű esztendő... Az asszonyt ma nem lehetett megállítani. Tovább berregett, mint a játékgép, melynek elveszett a kulcsa.

— Delegációk... reprezentálni... Édes gazdám, ne beszéljen velem deákul. Nem értem...

Egy ugrással a férfi térdén termett, de onnan hamar lesiklott szemérmesen, megilletődve, letérdelt és csak rákönyökölt ura térdére.

— Hát nem. Vagy most: igen! Nem bánom, hogy ha ki is hűl az a rostélyos, vagy meglangyosodik az a verdung lőre, csak azért, mert a tányérja mellé nem akar még egy tányért tenni. A nagy ebédlőben. Vagy akár itt, a könyvek és rubrikák között. Nem magamnak kérem azt a második tányért. Nem. Isten a tanum. Én ma is szeretem. Csak a gazdám már nem szeret. Én csak voltam a kigyelmedé... De az a kisfiú, az ma is kigyelmedé... Az is

marad mindörökkön, a jó Isten előtt, aki őt ajándékozta. De az emberek előtt nem a kigyelmedé, hanem csak az enyém. Hát miért ne tenne oda egy tányért még — legalább a gyereknek...

Lázár Henrik csak egy szót hozott ki: Marica!

A leányasszony tovább beszélt, egyszerűen, de olyan okosan, ahogy ezt iskolában nem lehet tanítani, mert ezt a tudományt csak készen lehet magával hozni a világra. A paraszt leányasszonynak most már nemcsak kérges keze vált fínomabbá, hanem napégette homloka is fehérebbnek látszott, fekete szemének csillanása mélységesnek, mert a lélek titkos okosságának meséi tükröződtek a becsületes pillantásban.

— Édes gazdám, magamért nem bánom. Nekem nem kell más neve. Megmaradnék Gulyásék Maricájának. Nem is kell más becsülete. Meg van a magamé. Gyerekem van és vele megáldott az Isten. Derék embernek nevelném. Ez az én becsületem. Nem vagyok az első. A bibliában sem olvastam, hogy papi ember összeadta volna Ádámot meg Évát, mégis nagy Éva becsülete, mert édes ősanyját tiszteli benne kigyelmed is, meg én is. Hát nekem nem kell semmi. Én az utolsó kapavágásig megmaradhatok cselédnek. Csak a családnak kell a becsület...

— Jól tudom, mi az a nagy dolog, amiért édes gazdám még nem hívott az oltár elé. Onnét van, hogy lehet két emberben egy szív, de nincsen két emberen egy fej. Mikor gazdám haza került abból a nagy várból, hol a bécsiek puhították a szegény magyarokat, kereste a maga szívét, melyet tizennyolc esztendő forgásán elvesztett. Véletlenül nálam találta meg. De hát — a fejünk megmaradt, mindegyikünk vállai között, a maga helyén. — Megsimogatta Lázár Henrik korán őszülő fejét. — Itt a kigyelmedé, az okos, a tanult, a büszke fej. — A maga homlokára csapott. — Itt meg az enyém, a szegény, üres, paraszt koponya. Hiába rakok világosságot ablakába, két szemembe, belül üres a ház. Hát ez a nagy széles árok közöttünk, amit én még bokorugró szoknyában sem bírok átugorni, még ha felém is nyújtja jóságos kezét. Nem bírom átugorni, ha holtig tanulom is könyvekből. Ugyan emelje át ezen a gyepű-árkon legalább a gyereket!

Közel volt a síráshoz, mert karját szeme elé tartotta és hangja vagy egy terccel magasabb lett.

— Hát úgy mondom, vadrózsából nem lesz tearózsa, vadkörtéből császárkörte. Mondja már, mondja már, mert én nem tudom, mit akarok mondani...

Lázár Henrik fölemelte a térdére könyöklő Maricát.

— Mondjam én?... Hát igen, mondom egy szóval: kis feleségem. Vasárnap elmegyünk a főtisztelendő Sebestyén Pálhoz hirdetésre. Jó lesz így?

Az asszony talpra pattant. Hirtelen lehajolt és kezet csókolt a szürkülő embernek, majd szó nélkül kiszaladt. Visszanyargalt, karján az álmos kisfiúval.

— Itt hozom nemzetes Lázár Mihályt. Most már előtte sem szégyellem magamat. Büszke vagyok emberemre, büszke vagyok kis emberemre!

Másnap a hajló alkonyattal az asszony nem söpört, nem gereblyézett, hanem hátratett kezekkel sétált a kis parkban. Nem kellett söpörnie, tiszta volt az út tegnapról. Ezért ma egyszer sem sürgölődött, hanem sétált. Szája szavak nélkül mozgott, de ajka mozgásából látszott, hogy imádkozik, mert az áhitat máskép formálja az ajkat, mint minden világi szó. Hogy hirtelen keresztet vetett a nagy topoly alatt, megváltozott a szája is. Zümmögte: Száz rózsát hinték a lovára, százannyi csókot magára...

Még meg sem számolta pontosan a rózsákat, meg sem számolta pontosan a csókokat, mintha a földből sarjadzott volna, előtte termett a ködmönös ember.

— Adjon Isten jó estét, Gulyásék Maricája, az uraság leányasszonya...

Marica meg sem rezzent.

— Fogadj Isten, István.

— Megjöttem. Utólszor. Érted jöttem. Jössz? nem jössz?

— István, nem jöhetek. Pár nap mulva fiam neve nemzetes Lázár Mihály...

A komor ember hátrahőkölt. Valami után lehajolt.

— Akkor egy életem, egy halálom. Egy életed, egy halálod!

Marica egyik kezét csípőre tette; valahogy önmagára akart támaszkodni, önmagában megkapaszkodni. A másik karja szinte élettelenül, alázattal lógott mellette.

— István, csak egy pár szót még. Mindig becsületes voltam. Sohasem járattam bolondját, sem egyetlen szóval, sem egyetlen szemhunyorítással. Tudom: szeret. Látom, hogy vad, mint a szarvas az erdőn. Igaz asszony — egyszer szeret. Igaz ember nem tartja, amit nem adnak, hanem maga veszi el. Ne keresse azt a kést a csizmaszárában. Jöhet a késsel, de csak esküvőm után. Akkor, ha már az én fiam nem lesz Gulyás Misi, hanem nemzetes Lázár Mihály...

A férfi sötéten bámult maga elé; halk szóval morogta:

— Úgy-úgy. Hát csak azt akartam mondani: elszegődtem Tarnócára bojtárnak. A kést meg azért hordom magammal, hogy majd legyen mivel a legelőn kenyeret szegnem. Adj kezet csak egy kézfogásra, ha már nem kézfogóra!

Azután az ember elfogyott az este sötét árnyékában.

Marica visszaballagott a ház felé. Csak abból látszott, hogy imádkozik: a nagy topoly alatt újra keresztet vetett.

III. LÁZÁR ANDRÁS VÉGZETE

KUTAHIA

A hó aranyfodros felhőkből szitált a Purzak hegyén. A hegytető fehér derengésben olvadt egybe a magas ég hideg fellegeivel. Azután a ború fehérsége lassan zordon feketeséggé változott, mint ahogy a teremtésben minden fehérség sötétséggé válik, a fény arkangyalától, Lucifertől kezdve, aki maga lett a világosság ragyogásából az éjszaka hírnökévé. A violás dombok fölött a mennyég piros csíkjai kifakultak. Míg pirultak, éltek, mint a reménység. Most megszúrta e csíkokat tőrével az éjjel. A vérveszteség halovánnyá tette mindannyit, mint az élet minden reménységet, — mindenkor és mindenütt.

Lázár András lassan bandukolt az átkozottul buckás kövezeten, zárkózott, hallgató házak között, melyek ablakainak apró faketrecei mögött nem égett egyetlen mécses sem. Ah, ezek a vendégszerető törökök! Otthon egészen más, minden más... Ez itt nem a nyilt magyar vendégszeretet, mely kitárja a kaput, kitárja a lelket, mely éjszakák fekete kormában világosságot gyújt az ablakban, hogy oda találjon a bolyongó vándor, mert a vándort „Isten hozta". Itt a hallgató házakban idegenség lakozik. Otthon, a Dunántúlban is a leomló szürkülettel kioltják a mécseseket. Nem szabad az Ave után világosságot gyújtani, mert hátha ettől világosság villanna a lelkekben is. Hátha összeesküsznek azok a kemény koponyájú turániak, vagy bujdosó magyart rejtegetnek!? A császár nevelni akarja lázadó gyermekeit.

Lázár András kapitány megállt. Nyilaló fájás sajgott a lábában. Fájt rettenetesen, s mégis szerette ezt a sajgó érzést. Pedig nem osztrák golyóra emlékeztette. Nem, a

szegény jó Villám, a hűséges, fényesszőrű pej, legderekabb pajtása kapta az ólmot szügyébe. Mikor a paripa roskadozott alatta és kínjában oldalt fordult, ő lecsúszott a tajtékos ménről. A haldokló állat akaratlanul összerúgta ballába csontjait. Ő meg törött csontokkal vánszorgott Damjanich elé: Jelentem alássan, berukkoltam. — Igen, a lábára mutatott. — Gyalog nem tudok előre menni. Adjatok új paripát!

Ej, hogy is lehet lovakat csatába cipelni?! Ember tudja, miért verekszik és miért hal meg, de a szegény állat... A lovasattak a legembertelenebb állatkínzás. Nem igaz, — a lovak is hősök. Mikor a haldokló Villám lekonyította karcsú nyakát a véres szántásra, még egyszer ránézett, megtörő szemével bocsánatot kért, ahogy ő féltérdre tápászkodott. Akkor megértette, hogy ez a paripa is hős. Magyar ló volt, a kisdémi csikóskertből. Azt is tudta, hogy most a pusztáért esik el, hol valamikor büszkén szegezett nyakkal száguldott a karikás elől. Igazán így volt-e? Rettenetes volt és mégis szép, vagy csak a pár száz mérföldnyi távolság és a végtelen hosszú, nagy, szomorú történelemmé növekedett néhány hónap festi színessé ezeket az oktalan, nyomorúságos képeket?

Sajgó ballábában elállt a nyilalás, ahogy a palánknak támaszkodott. De jól esik valaminek támaszkodni akkor, ha az ember inog! Vagy valamivel, gyógyító narkótikummal kábították? Mézédes illat mámorította. Éppen a kis gyümölcsös palánkjai előtt állott. A tavaszi levegőt, a csalóka április éjjeli ébredését megtöltötte balzsammal a millió kis jóltevő, a habos, remekbe készült virágkelyhek ringó ékessége, mely éjjente némán tömjénez a csillagoknak. Igen, ez otthon is így van éppen. Érezte, hogy kábul és elernyed.

Lépések kopogtak mellette. Muzulmán nő ballagott haza. Letakart arca fátyola fölött két fekete szem meredt rá: a világító sötétség. Belebámult ebbe a két ragyogó feketeségbe. Mosolygott, titkolni próbálta, hogy fáj valami. Maga sem tudta, miért, de mosolygott. Hátha ez a muzulmán asszony most leejtené fátyolát arcáról, mely barna lehet, mint nálunk az őszi szántás... Bársonyos, mint az árvácska leveles szirma a vén topoly alján... Talán szép-

séges, mint az ezeregyéjszaka meséinek királyleányai... Hátha utálatos, piszkos, ráncos parasztasszony... De mégis asszony és a boldog vagy boldogtalan férfinak asszony suttogása, asszony simogatása mindíg új életkezdés. A lefátyolozott asszony szemében az ő mosolyára hirtelen elhalványodott a csillanás. Üresen, ijedten meredtek rá e szemek, mint a lakatlan hajlék ablakai. Az asszony fürgébben indult és fatopánjának koppanása halkult a sarok mögött. Lázár András magában morogta:

— Mit akarsz, te bolond?! Én csak földönfutó vagyok, itt csak a hitetlen gyaur eb...

Valaki durván markolta meg karját és törökül szólt hozzá. Anatóliai katona volt. Meg sem hallotta közeledését a rongyos bocskorban, de tüstént érezte verejtékes emberszagát és dohányfüstös leheletét. A beszédből csak két szót értett: ...magyar padisah... Azt már tudta, hogy itt Kossuthot hívja így a nép. Fejét rázta, mert a többit nem is sejtette. A katona „igen"-nek magyarázhatta a fejcsóválással elmondott „nem"-et, mert keleten ez a fejrázás az „igen" és az igenlő bólintás a „nem", A török szakállas arca vigyorgott, otrombán, de barátságosan hátbavágta és súgta: „Salem..."

Egyszerre csodálatos éles, vékony hang hasította keresztül az esti csöndöt. Asszony sikoltása, mely esdekel vagy férfi zsoltára, mely hisz? A mecset nyílvessző-minaretje csúcsáról melankólikusan és mégis nyugtató biztatással hangzott:

— Alláhu akbar. Ashadu an lá Iláha ill'Allah... Alláhu akbar! Nagy az Isten. Tanusítom, hogy nincs istenség, csak az Isten! Tanusítom, hogy Mohammed Isten prófétája. Jöjjetek imádkozni. Jöjjetek a megváltáshoz. Nagy az Isten...

Nem volna-e jobb itt maradni? Napkeletre nézni és várni? Várni a hajnalodást, mely mégis csak napkeletről jő?! Megrázkódott; nem, nem, cselekedni, előre menni; ellenállhatalanul érezte azt a töméntelen óriás erőt, mely az embereket nyugat felé húzza. Ez csalta ki Ázsiából a magyarokat; ez csalta át az óceánon azokat, kik nekimentek az őserdőnek. Egyszerűen kellett menniök, mert nyugat ereje hatalmasabb a gravitációnál, biztosabb a pólusok mágnesénél. Menni kell, hiszen tudja, Kossuth és

bajtársai is utána jönnek. Ez a vonzóerő nyugat felé titkos ösztönből fakad és aki ösztönöknek ellenáll, előbb-utóbb belesorvad. Mikor a müezzin reggelre elsivította nagy igazságát, Lázár András már teveháton ringott Smyrna felé. Violás dombok, lándzsaszerű minaretek, letakart arcú asszonyok, bocskoros törökök. Így volt ez hosszú, sovány napokon át. Epedve várta, hogy a földnek vége legyen. A föld csak köt, a föld megállít és magához ránt, de a tenger visz és visz, magával, végtelenbe, mert a tenger mély, mint a hit, mert a tenger végtelen, mint a hitnek útja...

Alkonyodott, mire Smyrna földerengett a messze partokról. A hegyek alján, az öböl sarlójában a kis keleti házak gyülekeztek, mint a hamvas galambok, melyeknek kukoricát szórtak. Sűrűn tolonganak ott, ahová legtöbb szem esett. Távolabb is csipeget egy-kettő, távol az összebújtaktól, mert a magas lejtőkre is hullott egy-egy tengeriszem. A sziklás hegyek között is sárgul egy pár törökös faházikó, de az életnek legtöbb kiszórt kukoricája mégis a kikötő mellett akad. A vizek mellé tömörül a legtöbb ember; fent a dombokon csak az tengeti életét, aki találomra él, vagy akit eltartanak.

A nap vörös golyója a zöldes tenger szélére gurult és aranyrecés, vérpiros oszlopot tükrözött magának a hullámokban. Innen a magasból, honnét Lázár András bandukolt, úgy látszott, ezen a tűzoszlopon nyugszik a fénygolyó. Pedig amint elgurul a ragyogó nap-glóbusz, összeomlik az odavarázsolt lángoszlop is... A csöndes vándor fáradtan állt meg és a kavicsos ösvénybe szúrta botját. Maga is keleti fajta volt és itt keleten még jobban megszokta a merengést, mert ennek kényszerűségét itt mindenki a fehérlő, fényes levegővel szívja magába, vagy a vöröslő holdsarló bágyadt udvarából fonja tovább. Ezért a merengés olyan ragadós a Dunától keletre...

— Igen, ha az eszme ragyog, ilyen tűzoszlopot varázsol a lelkek hullámzó tükrébe is. Azt hittem, ez a fényoszlop megmarad a lelkekben és tovább lángol. Pedig ha elmegy az, aki az eszmét megtestesítette, a lelkek lángja éppen úgy elsímul, elfakul, mint itt a napnyugta a vizekben. Minden láng csak tükröződés és csalódás. Itt a vizeken

sem marad meg a szín és a meleg... Hogy Kossuth elment a magyar földről, nem szürkül-e el ott is a lelkek háborgó tengere? Mi, magyarok is csak tükrözzük a világító eszmét, míg előttünk áll, égő ember formájában. Ha ez az égő ember elment, bennünk is csak színtelen hullám marad, változó, hideg, színtelen hullám...

Legyintett.

Éles szeme volt. Az ereszkedő szürkületben is meglátta a kis fehérlő hajót, mely ott ringott a kikötőben. Az utolsó fénysugárban kibetűzte a hajó nevét is: Télémaque.

— Ez a gőzös vitte Szemerét, ez visz engem is...

Félóra mulva ott alkudozott a hajó körül. A gőzös francia kapitánya végigmérte és határozottan kijelentette, hogy legfeljebb fűtőként vihet valakit magával, aki nem fizet jegyet. Nem hitte, hogy a földönfutó magyar erre is vállalkozik.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Lázár András mezítelen felsőtestét vörhenyesen világította meg a kazán ajtaján kiperzselő parázs, melyre szakadatlanul lapátolta a szenet. A verejték homlokáról végigcsorgott mellére; hátára is esett egy-egy csepp kócos hajáról, mintha hangyák csiklandoznák. A zsarátnok vörös világossága, a traverzákon himbáló olajmécsek fojtó gőze, a pokoli hőség, a szokatlan nehéz munka, minden lapátfordulónál nyilaló fájdalom térdében, összevissza kavarták gondolatait. Minden táncolt vele és körülötte. Azt hitte, már megbolondult. A nagy, testes acélhenger szakadatlanul fölemelkedett és meghajolt előtte. A szénhalomból a kőszén önmagától rápergett lábára. A sunyi képű görög gépész, ahányszor a kazánhoz közeledett, belekapaszkodott a vasgerendákról lelóbálódzó szíjakba, hogy neki ne vágódjék az izzó kazánnak. A levegőt metszeni lehetett volna; tömör és kemény lett a széngáztól, az olajmécsek füstjétől, a verejték émelyítő keverékétől. Vállain érezte a hőség súlyát; jobban nyomta, mint a gabonás zsák a cséplőskor. A gépek egyenletes ritmusát eddig szerette, mert az egyenletes zaj egyet ér a csönddel: mindkettő nyugtat. A ritmikus zaj még jobban vigasztal, mint a hallgató csönd, mert a forrongó gondolatokat bekapja a láthatatlan gépezetbe, lecsíszolja és csíszoltan adja vissza.

No még egy lapát szenet! Mi az ördög! Sohasem tudtam, hogy egy lapát szén ilyen rettenetesen nehéz! Fűteni, egyre fűteni... Hogy is lehet ilyen szörnyű lármát kibírni? Belesiketülök! Nem is a gépek lármáznak, hanem a haragos tenger. A víz nyerít! Mintha Villám paripám nyerítését hallanám... Bizony Isten, a huszárattak gyerekjáték e lapát szén vetése mellett.

— Meg az a nagy vasajtó... Azt hittem, a pokol gyerekmese vagy jámbor legenda. Most itt van mégis előttem, rettenetes pirosló kráterével. Dante volt a legbátrabb ember: be mert menni a pokolba. De itt a vasajtó fölött nem áll semmi fölírás: per me si va alla città dolente... Pedig ennek kellene itt állani. Olvastam, hát így kell lenni. Mi volt ez? De magas hangon énekel valaki! A szél sivított vagy a müezzin? Nem, harangkondulást hallottam. Honnét? A hajó vészharangja volt, vagy a kis magyar falué, melyet fölgyújtottak a szerezsánok? Ez a vészharang kondulása...

— A lángokban valakinek az arca tükröződik. Ez Kossuth arca. Szép göndör szakálla csupa aranyos láng. Hozzá akarok menni! Át a lángokon. Nos, majd Amerikában találkozunk. Ott születik a jövő Magyarországa. Igen, az újvilágból jő haza a szabadság. Már valahol Goethe is megírta:

Amerika, du hast es besser,
Als unser Kontinent, das alte...
Du hast keine verfallnen Schlösser,
Und keine Basalte...

Bazalt, bazalt! De hiszen ez nem bazalt, amire estem, hanem szén, fekete, feketítő szén... Hogyan fogok tisztán felkelni innen?

— Az a gépész, a vénülő görög, szomorúan néz rám. De jó szeme van, okos szeme. Hanem a másik fűtő — félelmetes. Lólába van. Apám mesélt tudós professzor Hatvaniról. Annak székére is ráült a gonosz; lólábbal jött. Hát ez is előfordul? Rám vigyorog és fütyörész. Pedig nekem nincs kedvem fütyörészni. Megbolondultam? Még nem; csak ne himbálna minden. Nekem ez is jó. Rossz a gyom-

rom; legalább nem kell ennem. Olcsóbb lesz az életem. Talán soha többé nem kell ennem!

— Z-z-z — zúg valami. Micsodá zúgás! Már odaát vagyok, hisz csak a Niagara zuhoghat ennyire! Salve Amerika, — Du hast es besser, als unser Kontinent, das alte..

— A második fűtő felém jön. Fülemhez hajol. Suttog, de mégis rettenetesen kiabál. Egy szót sem értek. Görögül beszél a gazember! Azt súgja: szédülsz, öregem? Az én gyomrom jó. Megeszem a te porciódat is. Azt a szép sárga polentát. Elvégzem a lapátolást is helyetted, de azért adsz egypár drachmát... A Matapan-fok körül járunk. Holnap reggelre már csöndesebb minden.

— Z-z-z — zúg valami. Biztosan már odaát vagyok. Ez csak a Niagara lehet...

Az éjszaka, a viharos, a gonosz — reggelre megszökött. Elvitte magával kegyetlen pribékjeit is, az ijesztgető képzeletet, a nyomorúságot, a kísérteteket, melyek szakadatlan ott hintáztak a rozoga, a minden percben széthasadással fenyegető deszkaszálon, melynek neve álmatlanság. A tenger reggelre tükörsíma volt. Minden rezdülése folyékony arany. Nem egyetlen nap tündökölt benne, hanem millió és millió nap, annyi, hogy fönt a nagy égen sem volna ennyinek helye. A görög fűtő érthetetlen levantei nyelvén újra motyogott valamit. Lázár András a sok kata és para között csak egy szót értett meg belőle: Marseille. De a fűtő nevetett hozzá és kormos, izzadt tenyerével megragadta az ő kezét. Az a nevetés és az a kormos tenyér nagyszerű tolmácsok voltak. Egyetlen mosoly és egyetlen kézszorítás le tudnak fordítani a világon minden nyelvet.

Lázár András most már megértette. Ez a fűtő egyszerűen görögül idézi, amit ő még Berzsenyitől tanult: „A szelek mérgét nemesen kiálltam..." Honnan is tudja ez az ember e sort görögül?! Igen, holnap már Marseille felé közeledünk. Kikötünk!

Ah, kikötünk! Ez a világ legdicsőbb ígérete. Okos ember volt, aki a horgonyt választotta a reménység szimbolumának...

Visszaszorította a szurtos kezet. A reménység az egyetlen, ami egy-testvérré avat mindenkit. Hadvezérek, állam-

férfiak, osszatok reményt, és a földön csak egy-testvérek fognak élni — boldogan. Hogy a remény megvalósul-e, az talán már mindegy is.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Hogy partra szálltak, Lázár Andrásnak eszébe jutott a nagy Napoleon, mikor Elba után viszatért a száznapos tettre. Part, part — és tett! Ha gyalog is, siet vagy vánszorog Párizsig, hol mindenki szabad. Siet a bujdosók Mekkájába. Ez az ország a forradalmak tűzhelye; ad legalább keskeny ereszt más országok száműzötteinek feje fölé, addig, míg az újvilág majd a vénülő Európában is megteremti az új világot...

Megindult gyalog Európa metropolisa felé. Egyik külső marseille-i teherrakodónál megállt. Rengeteg bála árut szállítottak Párizs felé. Beállott a robotoló rakodómunkások közé, verejtékezve emelte a terheket a kocsikra. Mikor beledobbantotta a kocsi padlójára, mind a négy kerék megmozdult, mintha megijedtek volna a tehertől és el akarnának futni. Aztán rajta maradt az egyik gördülő kocsin, mintha igazgatná a ponyvát. Senki sem kérdezte, honnan jön, hová megy. Mindenki azt gondolta, hozzátartozik a rakományhoz, kíséri, vigyáz rá. Az egyik provencei faluban átjött hozzá a másik kocsi kísérője és feléje tartotta a vizesbutykost, melyet a nyikorgó-csikorgó kútnál megtöltött. Megtörölte lefelé konyuló fekete bajuszát és vigyorogva kínálta neki a vizet. Eh. — Jó bor, bajtárs, óbor. A vén föld legvénebb bora. Mit! Olasz neve: Fontana fredda! Hát ki éljen? a köztársaság vagy Louis Napoléon?

Mit tudta szegény Lázár András, qui vive? Ki éljen? Kacagva vágott vissza: Az éljen mindíg, aki neked tetszik!

A másik hátba ütötte, kenyeret és halat kínált neki. Pompás politikus vagy citoyen! — Ott hagyta a bálákon.

A távolban csepegő reggeli ködök között valami fehérlett, valami aranygomb csillant. Ilyen temploma már csak Párizsnak lehet... Föllopódzott egyik nagy „bárkára", ahogy a rengeteg omnibuszt csúfolták, mely reggel a munkásokat viszi. A széles Manchester-bársonynadrágokba bújt kőtörök, vasasok, kalapácsosok tréfáltak, énekeltek. Az egyik torzonborz fickó könyökével őt is meg-meglökte

és öblös hangjával fülébe nótázta a „chère Lisette“ dalát... — És magához ölelt valami láthatatlan Lisettet... Hála Isten, gondolta Lázár András, hogy a latin népek ilyen pongyolák... Nem kérték jegyét...

— Hát van még föld, ahol az emberek dalolnak?!

PÁRIZS

Lázár András közömbösen vonszolta kizsarolt tagjait a végefogyhatatlan Boulevard St. Germain ódon házai között. Mindegy volt neki, hogy kopott, mindegy, hová ér, mi történik vele akár a következő pillanatban, akár a kitervelt, kísértő jövőben. Csak egyet érzett: rettenetes, hogy fáradt, éhes, elhagyott ember ennyire közömbös tud lenni. Azzal biztatta magát, hogy ez az érzés még jó és becsületes, mert aki szégyelli, hogy elveszett, mégsem veszett el egészen. A házak egyre szürkébbek és unalmasabbak lettek. Sötét ablakaik, melyeken át az emberi hangyabolyok ismeretlen lakói Párizs szellőzetlenségéből kormos, ételszagú, megavasodott levegővel tavaszt akartak magukhoz becsalni, idegenül bámultak rá, mint a koponyák kifejezéstelen szemüregei. A házsorok fölött össze-vissza kattogott a töméntelen kémény szélkakasa. A kémények meg a térdenálló sebesülteket juttatták eszébe, kik megadással várják a győztes vihar kegyelemdöfését. Az utcát tükröző keskeny égutcán fakósárgán szegélyezett felhőgombolyagok száguldtak keresztbe és csípős záporral fecskendezték be a nedvesen csillogó, zökkenős kövezetet. Minden benyíló utca sarkán táncba kaptak a kidobott zöldséglevelek és a forgószélben ugráló újság-rongyok. Mintha nem is volna más dolga és célja, konokul olvasgatta a felugró és újra leüllepedő papírfoszlányokon az újságok nagyhangú neveit: Ami du peuple, Père Duchène, Mère Duchène... Hát minden eszme szeméttévál ik, mint a hervadt bokréta?

Fáradtan megállt és csak egyetlen szót ismételgetett. Azt a szót, melyben benne van minden. A jaj, a nem, az igen...

— Istenem! Istenem!

Csevegő leánycsapat ropta útját előtte. A grisettek megálltak ok nélkül, kacagtak ok nélkül, félkézzel leszorították szoknyáikat a tolakodó szél-gavallér elől, és csintalanul a kapunak támaszkodó elnyűtt férfi arcába néztek. Nyomban utánuk nagyszakállú fiatalemberek loholtak; ezek is meghorkantak, csak azért, hogy kis cseréppipájuk füstjét kifújják. Szökni engedik a grisetteket, mert azok a legközelebbi utcasarkon úgyis megvárják őket; azután meg mit nekik ez az esőt-szelet forgató idő. Tavasz van, — csak azért is!

A kapu alatt két ember találkozott. Őt nem vették észre. A torzonborz ifjú kaputos volt, a másik a bő bársonynadrágos munkás. A kaputos azt súgta a másiknak:

— Ismered Marianne anyót?

A másik vigyorogva súgta vissza:

— Jó bort mér...

Egy betűt sem értett e titokzatos szavakból. Furcsa itt minden, csak az a Marianne adna inkább egy falat kenyeret és egy korty bort... Hirtelen újabb beszélgetés settenkedett feléje az elhagyott utcáról. Még nem értette, de a szavak muzsikája magyar volt. Feszülten figyelte a két idegent.

— Boldényi, tudod Szemere címét?

A kérdezett a himbáló utcai lámpához lépett és még kurta pipája parazsával is rávilágított kis noteszére:

— Én mindent tudok. Rue du Faubourg St. Honoré, 67. Neuberg név alatt. Második emelet, udvarra.

Odább mentek. Szíve a torkában kalapált. A magyar szó jól esett, mint a sivatag oázisában váratlanul kibuggyanó forrás. Egyetlen korty újra embert formál a tikkadt vándorból, ki már senkivé alélt. Mégsem mert ebből a forrásból többet inni; hátha megmérgezték. Isten tudja, kicsodák voltak. Talán az osztrák rend zsoldos-ágensei, kik bujdosó magyarokra vadásznak? Szomorú, hogy itt, a forradalmak fészkében Szemere kénytelen álnév alatt tengődni, Párizsban, hol a forradalom már nem is futó esemény, hanem az alkotmány kiegészítő része... Azt hitte, itt jól lehet elbújni... A sok lengyel, a sok olasz között, ki vár és hisz. Sebaj, tudja a címet, hol legalább jótanácsot kaphat. Megbízható, nagy embertől!

Összeszorított ajakkal vánszorgott tovább. Megkérdezett vagy tíz járókelőt, merre is van az a Faubourg?... Csupa gyereket kérdezett az utca után. Azok még jók, nem gyanakszanak, ha furcsa, elnyűtt ember szól hozzájuk. Legfeljebb elfutnak. Jön másik.

Holtfáradtan botorkált a sötét udvarban. Föltapogatózott az eldugott lakásig. Kopogott halkan, türelmesen, alázatosan. Szomorú, lesoványodott asszony nyitott ajtót. Megismerte a fonnyadó arcon az ajtóból kiosonó világosságban Szemere Dina vonásait. Valamikor, igen régen, a védegylet bálján látta... Két-három esztendő s mégis régebben volt, mint tíz esztendő előtt... Akkor a bálon körülrajongott nagyasszony volt, most bujdosó urának és a nyomorgó életnek cselédje. Akit kikergetnek a napsütésből, nagyon diderghet az árnyékban. A férfi csak bírja valahogy, de az árnyékban didergő asszony százszorosan szegény. Rekedten súgta:

— Jó estét, asszonyom. Lázár András bujdosó honvédszázados vagyok. Igazán az vagyok. Ne riadjanak meg tőlem. Nem koldulok. Nem bántok senkit. Amerika felé igyekszem. Én csak tanácsot akarok kérni attól, akiben még hiszek...

Az asszony fáradt szeme megcsillant. Kedvesen szólt:

— Akkor Isten hozta. A bujdosó cím itt Párizsban megnyit minden magyar otthont. Tüstént szólok Bertalannak...

Belépett. Szemere íróasztalánál ült és írt. A deli férfi megszürkült, mint ahogy nemcsak maga az ember, hanem maga az emlék is előbb megszürkül, megöregszik, míg egészen el nem temeti a nagy sírásó, a változó kor. Végigmérte vendégét, bizalmatlan, fürkésző szemekkel.

— Jó estét, százados. Nem kérdem, kicsoda. Nem kérdem, honnan vetődött Párizsig. Földönfutó, csak úgy, mint én. Földönfutó... Punktum. Nincs tovább. Ez nagy ajánlólevél — nálam. Másutt nem igen. — Ugyan, Dina, kínálj valamit szegénységünkből...

— Miniszter úr...

Lázár András látta, hogyan csillan meg Szemere szeme e címezésre. Vajjon mi gyujtotta ezt a tüzet azokban a szomorú, okos szemekben? Nagy idők, ragyogó célok emléke? Szépséges magyar remények láthatatlan, de olthatat-

lan sugara? Vagy csak a nagyravágyó hiúság és vetélkedés csodás gyujtólencséje? Megakadt a szava és dadogva folytatta:

— Miniszter úr, Kutahiából jövök. Az Újvilágba készülök...

Éppen belépett Dina és az iratokra tette a tálcát, valami kis hideg maradékkal, meg a félig kifogyott Chablis-palackkal.

— Nincs másunk. Egészségére. Szívesen látjuk...

Lázár András mohón nyúlt a falat után és az első kortyra érezte, hogyan szalad vissza ereibe az élet, idegeibe az életkedv. Mintha átázott csizmáiban forrni kezdene talpa alatt az esővíz és melegen gyöngyözve szállana fel homlokáig. Szemere fölkelt és hátratett kezekkel járkált a telezsúfolt szobában. Egy-egy teleírt lapot igazított meg íróasztalán, majd kivett a könyvespolcról valami könyvet, szórakozottan belenézett. Alighogy felesége kiment, újra végigmérte a másik bujdosót.

— Hm, hát otthagyta Kossuthot?... Megszökött tőle; mondjuk magyarán...

— Nem. Elmentem Kutahiából. Még nem tudom, mi lesz? Mozogni, cselekedni akarok...

— Mégis otthagyta. Okosabb. Én örülök, hogy Viddinnél más utat választottam... A viddiniekkel az történik, amit megjósoltam. Helyet tűznek ki nekik. Ázsiában. Számkivetés szabadság nélkül.

A kóbor honvédszázados hallgatott. Szemere folytatta keserűen, maró hangon:

— Kossuthnak, a dicsőségéhezőnek, kevés büntetés, mert ő ezt érdemli a Gondviseléstől, bármi kéz által...

Lázár összeroskadt a lócán és oldalt fölbámult vendéglátó gazdájára. Hát ez az eszes, nagy ember még most is vetélkedik a másikkal, a nagyobbikkal, csak mert az a nagyobbik? A helyett, hogy kikiáltaná: magyarok, magyarok, kezet adni a bujdosás nyomorában, hogy úgy jöhessünk haza, mint az erő, melyet acéllá kovácsolt az idegenség minden tanulsága, jöhessünk haza, mint a jövő, mely jő, ismeretlenül, áldottan vagy kegyetlenül, de jő. Halk szóval magyarázta:

— Nem, én nem hagytam el Kossuthot, csak Kutahiát. Elmentem onnét, mert nekem ott nincs keresni valóm. Valamit már tudok angolul. Az Újvilágba készülök. Ott van még sok szűz föld. Ez nekünk magyaroknak való. Szántani, vetni. Addig maradok csak ott, míg hazajöhetek. Mikor otthon újra verekedni kell. Vagy lesz szerencsém, és akkor minden krajcárom azé, ki a magyar ügyért dolgozik. Kossuth is majd oda fog menni. Már úgy megtanult angolul, hogy anyanyelvének hinné mindenki, aki hallja... Én csak Kutahiát hagytam el...

Szemere újra keményen végigmérte vendégét. Lehúnyta szürke, elködösödött szemét és fanyarul beszélt:

— Jól van. Mit nyom a latban a szegény Neuberg? Álarc alatt kell élnem... Csak ne olyan tüzesen, fiatal barátom. Az emigráció nem lovasattak. Úgy kell dolgoznunk, mint ahogy a szú őröl, lassan, percegve. Amerika sem fog leborulni Kossuth nagysága előtt, — hogy őt mágát idézzem... Apropos: járt már az invalidusok templomában? A franciák is csak halva hozták haza Napoleont. Ott jártam és sírjánál írtam epigrammot...

Keresgélt asztalán és a kezében reszkető lapról olvasta a két utolsó sort:

NAPOLEON SZENT ILONA SZIGETÉN:

Bölcs lettél, mikoron már elmult minden hatalmad,
Bírva hatalmad': bölcs nem tuda lenni agyad!

Lázár András felütötte fejét:

— Nekünk magyaroknak nem szabad bölcseknek lennünk. A bölcs szenved és kiegyezik a sorssal. Nekünk nem szabad! Csak nem kiegyezni, hanem kiállani, lázadni a sors ellen és merni...

Hirtelen lehajtotta kócos fejét és szelíden végezte:

— Hálásan köszönöm a szíves vendéglátást. Én csak az első tanácsért jöttem. A keresztúton, mely az Újvilág felé vezet, azt az útmutató kart keresem, melyen az áll: erre vannak az igazi magyarok!

Szemere az íróasztalnál állva írt nehány sort.

— Ki adta meg címemet?

— Nem tudom. Én ma vetődtem ide Marseilleből. Az utcán hallottam magyar szót. Ki ezt a címet említette, azt Boldényinak nevezte a másik.

— Ezt az embert egyelőre kerülje. Felírtam pár sort. Menjen a kis Café des Exilés-be. Ott sok honfitársat talál. Azokra rábízhatja magát. Vigyázzon! Minden ragyogó ügynek megvan az árnyéka. Minden világnak, az ideálok világának is, az alvilága. Szóval, minden tragédiának megvannak a parazitái. Keresse Illyés Pált. Jurátus volt a veszprémi követ mellett. Ügyes ember, meg még elég fiatal. A fiataloknál több megértést talál. A vénülők egoisták. Adieu!

Lázár András felállt.

— Miniszter úr, örök hála minden jó szóért. A Nagyasszonynak kezét csókolom jóságáért. Meghálálom, amit velem tettek. Miniszter úr, ha majd újra a magyar kormány kerekét forgatja... Ha majd tiszteleg a dunántúli kis szolgabíró...

Szemere szeme megcsillant, de azután annál sötétebben borult be. Kesernyésen mosolygott.

— Csak Kossuthot ne hozza vissza kormányzónak, mert akkor én nem vállalok tárcát... Adieu!

A bujdosó letapogatódzott a pinceszagú lépcsőházban. A kapuban őgyelgő hűselő matróna gyanakodva pillantott utána. Még fülébe csengett sziszegő hangja: Monsieur, Monsieur! — Gyors lépésekkel sietett a sarokig; ott már nem vonhatja kérdőre a Madame Concierge, hogy mit ólálkodott abban a házban. Újra megkérdezett vagy nyolctíz gyereket, míg eligazították a Café des Exilés utcájáig.

A Boulevard de Montmartre egyik mellékzugában pislogó lámpa hirdette a célt. Lázár András bizonytalanul vánszorgott az ajtó felé és önkéntelenül eszébe jutott a távoli bakonyi csárda, melynek apró ablaka világít a fekete éjszakába. Belép és nekiesnek a szegénylegények. Ostobaság, hiszen honfitársak közé kerül itt beljebb, az emberi civilizáció kellős közepén.

Gyors mozdulattal kitárta a kis Café ajtaját. Belépett előreszegezett fejjel, mint aki mentőövvel ugrik a hideg tengerbe. A kerek asztalok körül sűrű embertömeg zsongott. Első pillanatban csak zsivajgó zakatolást hallott, mert

a sok idegen hang összekeveredett, mint a sebesen forgó pörgettyűn a szivárvány színei. Azon sem lehet megkülönböztetni a violát, zöldet vagy vöröset. Kavargó szürkeség pereg előttünk. Egyetlen nyelvet, hanglejtést vagy szót sem lehetett érteni. Az első percben még az arcokat sem látta tisztán, csak tömeget látott, melynek egy arca van: az idegenség. Csak mikor körülhordozta kémlelő szemét, sejtette, hogy a szomszéd asztalnál franciák vitatkoznak. Az egyiknek nagy, lógó bajsza minden szónál helyeselve lebbent és bizonyította gazdája igazát. Vele szemben a potrohos, gondozatlan külsejű polgár csak a levegő után kapkodott, hogy onnan építsen zsilipet barátja szóáradatának. A harmadik, a göndörszakállú egy percig sem hallgatta a kétségtelenül érdekes fejtegetéseket, hanem párhuzamosan szónokolt a másikkal és hegyesedő szakállát ellentmondást nem tűrő élénkséggel szegezte társai ellen, mint a győztes ékszerű fegyvert. Közben mind a hárman a legnagyobb egyetértésben koccintották össze lefogdozott poharaikat, melyekben opálosan kavarogtak a szódavízben az abszint kékellő cseppjei. A másik asztalnál más típusú emberek bújtak össze. Fürtösfejű, meg kopaszodó, lágyvonású bohémek, kiknek ajkáról a sziszegő hangok úgy ölelkeztek egybe, mint az őszi erdőn a száradt, de még le nem hullott lomb sustorgása. Lengyel emigránsok. A terem egyik sarkában élénk, feketebarkós fiatalok prófétaként hallgatták nesztorukat, ki pergő szóval mesélt valamit, nem, igazabban énekelt; közben nagyokat öklözött az asztal közepére, hogy riadtan csörrentek szét a kiürített, barnán peremezett mokkacsészék. Ezek a menekült carbonárik.

Feketeruhás leány állta útját és gyanakodva mérte végig.

— Monsieur, vous cherchez?

— Illyés...

— Ah, Monsieur Illez... Illèsh... Ah, szegény magyar...

A leány odamutatott a legszerényebb sarokba, hol két-három csöndes ember könyökölt és bámult a semmibe. Összehajoltak, széthajoltak; majd együtt hallgattak, majd külön hallgattak. Hozzájuk lépett.

— Lázár András, bujdosó honvédszázados volnék...

Az egyik zömök magyar, akin feslett fekete atilla emlékei feszültek, kedvesen, de kurtán köszöntötte:

— Adj' Isten jó estét! Ki küldött ide? Honnét? Hova?

— Szemere Bertalan. Kutahiából, Kossuth mellől. Amerikába, — felelt a jövevény éppen ilyen kurtán.

A másik két magyar is mormogott neveket. Lázár András nem értette őket, csak keringtek fejében a nevek, Kovács, Kovácsy, Kovasóczy... Mindegy, névtelen hősöknek nevezték el a honvédeket. Ezek is névtelen hősök. Mindegyik poharat tolt eléje. Illyés maga mellé vonta.

— Nagy szó, amit mondasz. Nagy szó, honnét jöttél. Nagy szó, hová igyekezel. Hát majd odasegítünk valahogyan. Most mesélj valamit Kossuthról! Hogy van?! Mit tervez? Ő az egyetlen igazi. Ő valaki! A többi csak olyan, mint odahaza a kúrián az udvari lengyel, kit magunknak tartottunk, szerettünk, mert bujdosott. Továbbadtuk, mert végre terhes lett. Másik jött. Nevét is feledtük. Most mi volnánk ilyen kegyelemkenyéren. Sebaj! Lesz, ahogy lesz! Másképp is lesz! Mesélj Kossuthról...

A másik magyar poharába akart tölteni, de annyira reszketett a keze, hogy nagynehezen visszaállította a palackot és dadogva kérte szomszédját:

— Tölts... tölts... bo-bo-bort...

Illyés lefogta remegő kezét és szelíden szembe nézett a másikkal, mint ahogyan az állatszelídítő jósággal, de szigorúan fékezi le támadni készülő tigrisét.

— István, ma többet nem iszol!

A másiknak reszketni kezdett feje, arcán minden ránca és dadogva vágta vissza:

— A ma-magyar bajtársak fösvények és irígyek... Valahol még deákul olvastam, hogy vo-volt egy fösvény meg egy i-irígy... A fe-fejedelem mondá: ké-kérjetek valamit; amit az elsőnek ad, a másik du-duplán kapja... A fösvény nem akart el-elsőnek kérni, hogy duplán kaphasson kekegyet. Az irígy pe-pedig ra-ravasz volt: azt kérte, hogy a fe-fejedelem to-tolassa ki a balszemét. Tudta, hogy a fösvény akkor duplán kap. Hahaha! Annak ki-kitolatták mindkét szemét... Hahaha. Illyés, te fösvény vagy, nem adsz bo-bort... Irígy vagy, nem akarod, hogy én-én ihassam... Azért is becsípek... Bo-bort! Ab-abszintet! Hahaha! Te

Illyés, kétszeresen fogsz berúgni, mert duplán kapod, amit én...

Illyés nyugodtan fogta az Istvánnak nevezett férfi mindkét kezét és kurtán szótagolta a szavakat:

— Ha ma szépen csöndes maradsz, holnap én rendelek neked egy egész pintet... Kovasóczy pajtás, kísérd haza a derék Pistát!

A harmadik magyar karon fogta társát és szép szóval unszolta. Az indult is, mint a kezes bárány, de a szomszéd asztaltól még dadogva visszabeszélt:

— Hol-holnap egész pintet... A fösvénynek ki-to-tolták mind a két szemét... Mind a kettőt. Hihihi! Holnap pipintet...

Utánuk néztek, ahogy Kovasóczy és a Pista kiballagtak a szűk szoroson az asztalok között. A Pista reszketett, mint akit a vitustánc ráz. A másik átkarolta, igazgatta, de majdnem minden asztalnál megakadtak, mert a szerencsétlennek rengeteg mondanivalója volt a lengyelek, olaszok, a franciák asztalainál. Torzult arccal mutogatott saját szemeire és dadogta:

— Mindkettőt! — A fösvény... Írta: Molière...

Illyés meghatva nézett a gyámoltalan ember után. Halkan magyarázta:

— Jurátus volt. A vármegye egyik legdélcegebb daliája. Most emberroncs. Orosz ágyúgolyó ütötte meg Erdélyben: azóta reszket és reszket. Nyomorult, de szabad ember akart lenni. Kivándorolt. Iszik, sokat iszik, csak azért, hogy pár órára feledjen, pár órára tudjon hinni. Nem fogja sokáig húzni. Szegény jó Pista!

Nyujtózkodott és nagyot sóhajtott.

— Hát most, Lázár András uram, lássunk a te dolgodhoz! Míg akad fedél fejed fölé, az én padlásszobámban alhatsz. Lássuk csak... Mondj valamit... Mondd utánam: Tisza partján van egy hajó kikötve... Még egyszer. No még egyszer! A hangodat akarom hallani.

Lázár András nem értett semmit, de engedelmeskedett, mint a kezes bárány és diákosan ismételgette a rászabott mondatokat.

— Jól van, jól... No még egyszer...

Illyés közelebb hajolt Lázár Andráshoz.

— Az első lépés a nehéz. Kezdeni, megkezdeni, ez a fő mesterség. Talán csak értesz valamihez a kazánfűtésen és a zsákhordáson kívül? Ezekkel a munkákkal nem lehet New-Yorkba vergődni! Mondd például, nem énekelsz? Jó baritonhangod van.

— Igaz, pajtás, nem énekelek, hanem dalolok. Úgy, mint a pacsirta vagy a sárgarigó. Ahogy éppen jön. A táborban én nótáztam, mikor a szívek meg akartak állani. Hát ezzel ugyan Párizsban aligha lehet valamit keresni.

A másik vállveregetőn nevetett.

— Hát nem is az Opera Italien deszkáin akarlak fölléptetni. Kicsit szerényebb deszkákon. Látom, hogy minden magyar éretlen gyerek, valamint pénzről esik szó. Csak akkor érzi magát serdültnek, mikor politizál. Pedig ehhez meg éppen serdületlen. Csak akkor szökken egész férfiúvá, mikor verekedni kell. Ezt meg nem óvatosan cselekszi, hanem virtusként... Majd megpróbáljuk. Ne szégyeld magadat, ha más foglalkozásod van, mint megyei hivatal, vagy huszárkodás. Én is lenéztem volna magamat két-három év előtt, ha Pesten pénzért muzsikálok. Ne hidd ma sem, hogy Párizsban legyűrtem Liszt Ferencet. Otthon talán ő sem vitte volna sokra. Jókor ment ki. Ma dől neki az arany. Mi magyarok önmagunkat elfogadjuk másodkézből. Indulásnak mindenkit kicsit agyonverünk odahaza. No, de beszéljünk komolyan...

— ?

— Nézd, én a Passage Jouffroyban, a Café Chantantban verem minden este a spinétet. Nem azért, mert jobban játszom másoknál, hanem mert a magyar emigráns a legolcsóbb kuli. Hja, végre nem lehet minden emigránsból Liszt vagy Chopin... A magyar ember itt native, bennszülött-féle. Kiszedik erejét, aztán kirúgják...

Lázár András pironkodva nyúlt át az asztalon és megfogta a másik magyar karját.

— Te, Illyés, én nagyon tudatlan vagyok. Mondd, mi az a Café Chantant?

— Igaz, te még nem vagy ismerős itt. Nálunk otthon a Pillvaxban verseket írtak, jurátusok esküdtek össze, alkotmányt fabrikáltak. Itt a Caféban pezsgőt töltenek vagy

abszintet szürcsölnek és a pezsgő gyöngyözéséhez vagy az abszint opálos mámorához valaki szaval, énekel vagy muzsikál. Ha pedig a valakit leányzónak teremtett az Isten, akkor ez a valaki csillagot rúg topánjával... Azaz táncol, nem rop vagy ring, vagy bokázik, hanem rúg, jó magasra... Rendesen nőszemélyek, kiknél még én is szűzebb vagyok... Ez a Café Chantant.

András keserűen legyintett:

— Ez mind nem nekem való, nem a szomorú embernek. Én nem mulattatok, legfeljebb ríkatok. Onnét hamar kitennének.

— No, csak ne búsmagyarkodjál pajtás. Aki élni akar, annak kell valamit tartalékolni a nyári melegből: a régi jókedvből! Ez a Café Chantant azért több ám, mint az én leírásomból megérted. Lebuj és Parnasszus, cédaság és irodalom, züllés és politika. Minden együtt, igazi gall dolog. Kiáll a poéta és elrecitálja valamelyik versét. Utána valami kis Susette, Lisette, Yvette csalfa dalocskát csicsereg, amin nevetni tud, ki még nem feledte el nevetésre húzni arca izmait. Megtréfálják Dumas fiát, — Napoléon Louist, a bukott Bourbonokat, Mariannet...

— Igaz, ki az a Marianne?

— Ohó, máris a szépet tennéd neki? Ne kezdj ki vele. Pajtás, „ismered Marianne anyót?" Ez a kérdés. S ha ráfelelsz: „jó bort mér" — ez itt annyi, hogy a szocialista köztársaság híve vagy. Itt mindenki a tolvajnyelvek nagymestere... Hát a Chantantban nagyurak és kóbor cigányok vagyunk együtt. Ne fintorítsd orrodat. Ez itt nem a nemes vármegye kikefélt mentében, hanem maga a viharzó, a pőre élet. A megye — barátom — szép, de termeiben túlsok a fringia, meg a rozsdás pityke, meg a porlepte codex. Múzeum-szaga van. A jövő szombaton a Café Chantantban énekelsz egy pár számot. Én kísérlek a spinéten. Punktum!

— Nézd — izé — én nem tudok francia dalokat. Még ezt a szót: monsieur — sem ejtem franciásan...

— Na — ugye — de a „Madame"-ot könnyebben ejted. Ne nevess: csak a szót értettem és nem azokat, akiket e szóval szólítasz... Te éppen kapóra csöppentél ide. A jövő szombaton van a Passage-ban a bujdosók estéje. A

rövidlátó Karmanowski, ki jóbarátja volt a nálunk kivégzett Woronieczky hercegnek, lágy Chopin notturnókat zongorázik. Ricciotti, akinek atyjafiát Itáliában végezték ki, olasz dalokat énekel. Szóval a társaság príma... Apropos: téged nem akasztatott föl Haynau?

Lázár megrökönyödve bámult tanácsadójára.

— Nos, érts meg, — csak úgy „in effigie"... Ez reklámnak igen hasznos volna. Hangod mindjárt mindenkinek jobban tetszenék. Kár, hogy Haynau legalább ezzel nem tüntetett ki. Most aranyat érne, ha versenyezhetnél Andrássy Gyula gróffal. Ő a beau pendu, te lehetnél a pauvre pendu! Az öreg Radetzky mondja: Haynau olyan beretva, kit használat után tokba kell tenni... Kár, hogy éppen a nevednél tették tokba.

— Illyés, te cinikus ember lettél...

— Hagyd el, pajtás. Idegen nyomorúságban nem járunk koturnuson. Itt veszekedő magyarokat találsz, kik nem bírták és nem bírják a harcot végigküzdeni és nagy bánatukban könnyes szemmel, de éhes gyomorral eleszik egymás elől a száraz kenyeret. Segíteni akarok rajtad, hogy ábrándjaid felé csónakázhassál az újvilágba. Itt és mindenütt azt kell megfognod, mit valami árért eladhatsz. Szóval a jövő szombaton ezek a szabadságszeretőnek hirdetett franciák csődülnek a Café Chantantba, mert egypár frankért megválthatják azt a dicső hírnevet, hogy ők a világ jóltevői, az emberiség salva guardiájának portásai, a testvériség magvetői. Olcsó szórakozás és kevés kockázat. Divatban vagyunk mi bujdosók, hogyha egypár frankról van szó. Hogyha azután itt lejárt a malmunk kereke, odább állhatunk London külvárosába vagy még tovább, valami texasi farmba szolgalegénynek. Ha majd ott is készen vagyunk, bekopogtathatunk újra otthon. Az osztrák zsandár majd csak ad hajlékot valami kazamatában. András, siess. Itt még újak vagyunk. A lengyelek már régiek. Antik műtárgyak. 1830 óta lézengenek itt reménytelenül...

— Illyés, keserűen beszélsz. Hát akkor hogy kezdjem? Ruhám sincs a fellépéshez...

— Potomság. 180 centiméter lehetsz. Szikár. Père Duval, a Mont de Pitié mellett, pár frankért kölcsönöz jóféle kön-

töst. Valami világjáró angol köpenyét. Ne félj, nem húzod fel azoknak szellemét, akik ezt a ruhát viselték. A zálogház javító intézetének tisztító hatása van. Kiszellőzteti a régi szellemet. Minden darab, mi onnan kerül ki, elfelejteti régi gazdáját. Megyeri is kölcsönruhában játszott, mégis megénekelte Petőfi. Laborfalvi Róza diadémja sem volt igazi, mikor március 15-én ledöfte a Bánk meg a Petur, — mégis feleségül vette Jókai. Ide hallgass...

Itt elfütyült a másiknak néhány magyar dalt.

— Ezeket fogod énekelni jövő szombaton. Délelőttönként próbáljuk. Kísérlek.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Lázár András a szűk padlásszobában már kora reggel próbált és dalolt. Harmadnap már meghittnek találta kémények közé ékelt kalitkáját. Reggel ő hozzá sütött be elsőnek a napsugár; egyenesen a Notre-Dame tornyairól szökött be hozzá, hol otthagyta rózsaszínű fátyolát. Hozzá már aranyos büszkeséggel jött és ragyogó arannyal fizette a belépő díjat: aranyos biztatással. Negyednap már hinni kezdett hangja sikerében is. Hogy eldalolta a hazai nótákat, még taps is csendült feléje a kormos háztetők alól: a szemközti padlásszobának ablakából fiatal francia asszony tapsolt neki. Kócos gyerekei között állt az ablakban, kik hamisan, naív összevisszaságban zümögték ugyanazt a dalt. Helyes és kacér volt a kerek orcájú menyecske, a zöldségek, citromok, paradicsomok Ninon de L'Enclos-ja. Tapsolt és kacérkodott. Beleszólt a tapsba az asszír-szakállas fiatal ember is, aki az egyik kémény melletti tető-ablakon lépett ki az ereszre és pajkosan lógatta lábait a hűvös, a napot száműző udvar keskeny aknájába. Biztatta az énekest:

— Derék dolog, jó oroszom, — hangverseny belépti díj nélkül...

Természetesen a puszták dallamát, az érthetetlen nyelvet csakis orosznak tarthatta a jó francia diák, mert a mi túl van a Rajnán, az már mind kelet és a kelet csakis orosz lehet.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Mikor szombat este bealkonyodott, Lázár András már remegett. Ő, aki sohasem reszketett ágyúdörgés vagy kardcsattogás között, az orosz vagy osztrák ármádiák szuronyrohamában, most remegett, mint a nyárfalevél. Pillantása rátévedt saját vonagló kezére. Valami rángatta térdizmait is. Egyre Illyésre kellett néznie, mintha ennek kellene a dalt kezdenie. Ez a másik magyar nyugalommal ült a spinét előtt és kóta nélkül ütögette a billentyűkön, amit Chopin vagy Rossini, vagy a francia chansonokat szerző ismeretlen bohém érzett. Lázár András vígasztalódott: magyar vagyok — és a magyar nagy dolgokban sohasem ingadozik, de kis dolgokban gyáva. Könnyen meghal, de nehezen él. A táncosnők egyike, a pajkos Lison, ki széles fodrú, pepita rokolyát viselt és tornyos barna fején kerek kis kalapot, bodros tollal, akár ott messze a Dunántúlban a jó öreg parádés kocsis, kiperdült a dobogóra és csicseregve mondta be:

— Mélodies de la pousta, chantées par Monsieur André...

Családnevet nem mondott. Hiszen az úgyis mindenkinek mindegy itt. Úgy sem tudják kiejteni... Illyés leütötte a billentyűket. András nem látott a teremben senkit; — maga előtt látta a rónaságot, a nyárfasorokat, a gémes kutat, a magasban, hol itt a szellőztető kelepelt, a cikkázó, cirpegő fecskepárt, — ott, hol a nagy csillár csillogott, — a messziről aranyló bárányfelhőket. Ezért tudott is énekelni, mert nem látott mást, csak a végtelent, mert nem ismert mást, csak önmagában a szívét. Lecsukott szemmel dalolt, mert a mese is azt mondja, hogy a megvakított pacsirta, a megvakított fülemile szebben dalol, minthogyha az ég kápráztatja. A csukott szemű honvéd dalolta:

Árvalányhaj a süvegem bokrétája,
Árvaleány a szerelem violája...

Taps, kattogó, ropogó taps. Ráadást kellett dalolnia, azt, amit a spinétnél a dirigáló Illyés leütött:

Vörös bársony süvegem,
Most élem gyöngyéletem...

A taps még keményebben csattogott. Még egy dalt! Tűzzel harsogta Petőfi dalát, Egressy Béni muzsikájával:

Talpra magyar, hí a haza...

Azután kipirulva támolygott le a dobogóról, hogy elbújjék a Café valamelyik füstölgő kis zugába. Csukott szemmel is meglátta, hogy akik az asztaloknál iddogálják a bock-ot, csacsogva ízlelgetik a coup-okat, nem értették meg. A beszélgetés, nevetgélés csak éppen elhalkult az ő számai alatt. Az igazi taps csak onnan ropogott feléje, a fal mellől, az ajtó felől, hol vendégek ácsorognak, kiknek nem futja sem egy pohár Chablis-ra, sem egy csésze feketére. Hát neki már klakkja is van? Körüljártatta szemét és látta, hogy akik tapsolnak, szomorú emberek; szemüket dörzsölik. Ezek a szemek csillognak, de nem a jókedv melegétől, hanem mert a lélek ez apró ablakait veri az a szent eső, mely valahonnan messziről fölszálló bánatfelhőkből, — a magyar misztikumból föltorlódó könnyes fellegekből záporozik. Ezek a vigadó emberek szomorúak, mert magyarok. Ha egyébbel nem bírják összetartozásukat hangsúlyozni, együtt sírnak a világ minden részében, mert meghallják egymás hanggá vált könnyeit...

Hirtelen összerezzent. Az egyik asztaltól finoman öltözött hölgy kelt fel. Nyers, közönséges, darabos egyénisége ellentmondott pazar ruházatának és még pazarabb ékszereinek, ellentmondott, mint a csiszolt ezüsttálcán tálalt burgonya paraszthéja a tálca csillogásának. A csúnya, darabos, gazdag asszony dacosan, mutatósan nevetett feléje és néhány aranyat csúsztatott csörömpölve a spinétre kitett tányérba.

— A vous, cher Monsieur André! Önnek, magyar trubadúr...

Visszapáváskodott asztalához és összemosolygott az ott mélázó őszülő úrral, kinek barna frakkján ott virított a becsületrend piros kis gombja. Egyik távolabbi asztaltól nyomban fölállt a másik nő, finom és előkelő, akár Lebrun Vigé asszony saját képemásán, — és édes mosollyal kis levélkét vetett hangtalanul a tányérba. Ő már levélbe rejtette bőkezűségét.

— Olvassa, barátom. Úgy-e, mi barátok vagyunk. Franciaország mindíg az elnyomott népekkel tart...

Végigmérte Lázár András, mintha megbecsülné értékét. Lehunyta fekete pillái selyemernyőjét, hogy beárnyékolja beszédes pillantását. Hogy egészen meg ne vakuljon a lehúnyt szemű, kóbor magyar hegedűs.

Lázár meghatva hajlongott. Valamennyi asztalnál újra kirobbant a taps. Pedig ez a taps nem neki szólt. Nem neki tapsolt a zömök, pórias arcú Balzac vagy a dús fürtű, elegáns Dumas-fils, meg az udvarukban hódoló asszonynép, hanem annak a csodálatos két asszonynak, kik a magyar nótát bőségesen jutalmazták.

Visszadőlt kuckójába és féltékenyen szorongatta zsebében első aranyait. Képzeletében ragyogó napfényben jelent meg előtte a messze révpart és fölötte csillagokból kirakva ‚ÚJ VILÁG'. Míg Ricciotti gitár mellett énekelte az izzó déli dalt, melyhez nem kellett zongorakíséret, halkan puhatolta Illyésnél:

— Te, aki Párisban mindent tudsz, tudod, ki volt az a két nagylelkű dáma?

— Hogyne tudnám, mert Párisban mindenki tudja. Az a darabos csúnya Cora Pearl, Páris legközönségesebb, de leggazdagabb cocotteja. Tenyeres-talpas, mint a breton dajkák. Annak a monoklis vicomte-nak százezreit szórja, csupa hálából, hogy a teknőtől a szalonig megtehette a szédületes utat. Minden érdem a Vicomte-é, mert rögeszméje, hogy a rútság szépség, épen úgy, mintahogy azonos a bolondság és a zseni. Elfogadhatod pénzét; jó szívvel adta.

András kelletlenül megcsörgette pár aranyát.

— És a másik?

— Olvasd el előbb a levélkét, melybe a Louis d'or-okat göngyölte...

András jámborul hitte, hogy az a tengerkék, illatos kis boríték csak azért takarta a pénzt, mert a nemes bőkezűség diszkrét. Epedő pillantása átreppent ahhoz az asztalhoz, hol a világszép asszony tüzesen visszanézett. Azután bájos mosolyára újra leeresztette selymes pilláit. A férfi remegve olvasta: „Szívesen látom holnap teára, öt órakor. Champs Elysées. 39. Benoni."

Bajtársa is olvasta vállán keresztül.

— Szerencséd van. Ez Párizs legszebb cocotte-ja. Nimbuszához tartozik, hogy egyik nap lengyel, másik nap magyar bujdosóval teázzék. Tudod, ez jól áll neki. Erről beszélnek a szalónokban. Hja, itt övék a színház, az irodalom, a politika, a nábobok kincse. Salve, szerencse fia, még pedig csinos fia!

A szerencse fia szomorúan bámult a dobogóra, hol Ricciotti halk, meleg tenorján még mindig énekelgette szülőföldje dalait. András izgatottan morogta:

— Eddig kivetettem volna még barátaim közül is, ki aszszony pénzén élősködik. Most ledorongol a sors... Szerezz nekem Père Duvalnál valami tisztes szalonruhát. Fizetem! Megyek arra a teára. Át kell jutnom az újvilágba, hogy azután visszajöhessek...

Összehajoltak, hallgattak, — ahogy a bús magyarok szoktak.

— Jól teszed. Mi nem tudunk neked hajójegyet összezongorázni. Balzac sem ad egyetlen centime-ot, Dumas-fils sem ad egyetlen soust. Mindkettő csak íróasztalnál hódol a nőnek, ki elbukott...

A két magyar lassan botorkált kifelé, a sötét utcára. A kijáratnál tizenkét-tizenhárom esztendős, takaros, hamvas arcú kis leány törte magát keresztül a Café zsongó vendégein. Odafurakodott Lázár Andráshoz és rábámult nyílt búzavirág szemeivel. Mielőtt a férfi megakadályozhatta volna, hirtelen kezet csókolt neki. András szinte nyersen rántotta vissza kezét és akaratlanul is magyarul mordult a leánykára:

— Ejnye, ejnye, édes kis szógám! nem vagyok én a győri püspök, hogy kezet csókoljanak a gyerekek... Kis hugom, ezt nem szabad!

Egyszerre meglátta azokban a búzavirág szemekben szülőföldje mezőit. Június volt, — meglátta a júniusi mezőket, kékellő búzavirággal, — ölelő nyiltságukkal, kifogyhatatlan jóságukkal. A gyerekleány zavartan, de okosan felelt:

— Árvaleány a szerelem violája... Szép volt ez a nóta. Otthon hallottam, dajkámtól, anyámtól. Most, hogy az úr énekelte, újra otthon voltam. Pusztai leány vagyok és — árva...

A férfi megsímogatta a gesztenyebarna, puha hajfonatokat; szótalanul lépett ki a párás, meleg éjszakába, hol egy-egy ismeretlen árnyék suhant el mellette, hol egy-egy csukott hintó robogott tova titkaival.

— Ki ez a gyerek?

— Szőcs Mária. Árva. Anyja, apja itt haltak meg tifuszban, alighogy ide bujdostak Magyarországból. Mi törődünk vele, ahogy lehet. Úgy hívják: „emigráció leánya."

Lázár András hirtelen visszafordult. Markában szorongatta azokat az aranyakat, melyeket a csúnya asszonytól kapott. A kis leány kezébe nyomta:

— Kicsiny hugom, fogd. Első keresményem idegenben. Mást még nem tudok megosztani veled. Ha nagyobb volnál és én is valaki volnék, azt mondanám: eljövök érted vagy te gyere utánam! Semmi hálálkodás! Csak azt illik megköszönni, ami nem jár az embernek. Ez jár neked, mert te értetted meg legjobban az én nótámat. Ha majd valaha keresnél, — címem: Amerika...

Kedvesen mosolygott és faképnél hagyta a kis leányt. A padlásszobában levelet írt Benoni asszonynak.

„Madame, ha aranyait a hazátlannak adta volna, dalért, melyben magával viszi hazáját, — nem találnék elég szép szavakat hálámra. De mert a férfinak adta, csakis a férfinak, — visszaküldöm. Én nem vagyok párisi, hanem magyar."

Többé be sem tette lábát a Passage-ba. Kora reggel kínálta az utcasarkon az „Ami du Peuple" ujságlepedőit. Nevelősködött kis francia fiúk mellett. Másolt kéziratokat. — dolgozott hajnaltól estig — és útálta Párist, a szabadság Mekkáját. Napközben érezte, hogy élő ember is lebeghet ég és föld között. Őt húzta a föld, az ős talaj, mely kiárasztja magából a dalt, mint az illatot és felküldi az égig a madarat, hadd vigyen hírt vágyakról és hitekről. Húzta az ég, melynek csillagai ugyanott virrasztanak, ahol az ő gondolatai.

Minden este benézett kicsit a Café des Exilés füstös fülkéibe. Ott tudott meg minden hírt. Mindenki tudott valamit:

Szemere Bertalan egyre ír és ír. Mondják, valami nagy dolgot tervel. Az a könyv felrázza egész Európát. Mások

meg azt mesélik, hogy csak naplót ír. Ártatlan dolgokat: „a gyermekvilág az a különös világ... A gyermekbe az ember valósággal beleholondul...“ „Irénke a holdat és csillagokat „bon dieu“-nek nevezte...“ Szép, szép, de Szemere veszett ember. Nincs mit várnunk tőle...

Igen, olyan emberek kellenének, mint az a Garibaldi nevű tengerész... Azzal nem bír senki. Piemont is kiutasítja... Mert lelke fölgyujtja az országokat. Talán vissza megy Délamerikába, vagy talán elmegy az alföldre, megsegíti a magyarokat. Özvegy Karádyné gulyása már dudolgat is valami dalt: Garibaldi csárdás kis kalapja...

Előre. Amerikába! Úgy hírlik, Kossuth is oda tart, Majd hoz az dollárt haza, amennyit akar. Aranyszájú ember, — arannyá válik minden szava. Majd hoz Kossuth puskát...

Hát az atyafiság? Szegény Lázár Henrik, az egyik unokaöccs Theresienstadtban senyved. Lázár László jobban járt: az olasz légióba szökött. Majd csak összekerülünk még! Igaz, hogy Metternich sohasem bukik meg, mert ez az ember valóságos Schlemihl vagy Hoffmann meséinek őrdöge. Tovább él százezer osztrákban. Minden osztrák hivatalnoknak jut néhány uncia Metternich lelkéből...

Azok az olaszok mesélnek valami Orsini grófról. Az ám a kemény legény! Összeesküszik, — elítélik, — kiszabadul, összeesküszik újra. Azt mondják róla, hogy belefúr a föld közepébe és fölrobbantja a világot. Akár Petőfi őrültje... Kár, hogy nincs egypár ilyen magyarunk...

...És az ismerősök! Szegény Kovácsy Pistát tegnap szállították be a Salpetrière-be. Ráfogták, deliriuma van... Pedig dehogy. Attól az orosz ágyúgolyótól reszket és mert reszket, nem birja az italt. Egy magyarral kevesebb. Meg a szegény Schuster! Éhezett, lopott. De adott a magyar becsületre. A magáét elvesztette, a fajtájáét megtartotta. A bíróság előtt osztrák tisztnek vallotta magát, hogy ne híreszteljék: magyar bujdosó lophatott. Megint egy magyarral kevesebb.

Így fogytak a napok és a magyarok. Egyik szeptemberi napon Lázár András betoppant Illyéshez. Megölelte.

— Most már jó úton vagyok. Szent Mihály napján útra kelhetek. Farmer leszek Washington közelében. Áldjon meg az Isten!

...Az őszi felhők vadul iramodtak napnyugta felől, mintha az egész tenger felreppent volna a magasba. A szürke kavarodásból ki-kipillantott egy-két vörös csík, hogy rögtön elszomorodjék, elhalványodjék. St. Malo szűk, halszagú utcáin izgatottan bolyongott ide-oda Lázár András és várta, hogy este felhúzza horgonyát a kopott „Jules Cartier", — a néhány száz tonnás hajó. Jobb hajóra nem tellett. Fogalma sem volt, ki lehetett az a Jules Cartier, kiről a hajót elkeresztelték. Betért a St. Malói dómba, a jó Istennel néhány szót váltani. Ott, a szentély vasrácsa előtt olvasgatta a nagy kőtáblákon, hogy innen indult útra vitorlásaival a kemény fejű, a kemény szívű bretón, hogy fölfedezze Canadát. Mennyivel messzebb van az a világ, melyet ő, a szegény földönfutó magyar akar felfedezni. Párisban ma este azt mondják a bajtársak: újra egy magyarral kevesebb...

Besötétedett. Csak egy-egy fárosz villant bele a csillagtalan éjszakába. Tompán nyikorgott a horgony lánca, ahogy fölcsavarták a bretón matrózok. Azután nem hallott mást, mint a tenger komor ritmusát. Nem látott mást, mint a távolodó fakó lámpákat a parton, — s a hajó mögött a tejszerű, bugyborékoló habörvényt. Letámolygott a fülledt kis hajókriptába — és mégis rózsaszínűnek látta a felleges, kegyetlen éjtszakát. A hajó lejárata fölött sárga rézzel kiverve csillogott a bíztatás:

Qui transtulit, sustinet.
(Aki áthozott, fenn is tart!)

ETHELIND

A szán csilingelve repült a vakító fehérségben ragyogó országúton. A lehullani vágyó hópihék riadtan menekültek a ziháló, ficánkoló, leszögezett nyakú két kis mustang elől; ijedtükben újra fölfelé szálltak, hogy ha már a magasban a szél lekergette őket, békésen telepedhessenek meg az útszéli fenyőkön. Az út peremén a fenyősudarak kíváncsian tolakodtak előre, végefogyhatatlan sorokban, hogy megnézzék, mintahogyan a kandi tömeg szokta, kik szá-

guldanak el mellettük ilyen vad iramodással, a csengetyűk varázslatos muzsikájával. De hát a termetes szálfák is hiába fordították az út felé féloldalt fehérre havazott törzsüket, hiába nyujtották ezüstfonással átszőtt merev karjaikat; mire észlelhették volna, ki csilingel el közöttük, a vágtató lovak és a kis szán messzesikló gomolyagnak látszottak az út nyílegyenes irtásának csillogó szalagján.

Az országút végében a fehér kavargásban vörös arany hullott az égből. Át akart törni az ereszkedő fehérségen a januári nap, mely a decemberi ónszínű viharokra a kedves karácsony utáni hangulatot ajándékozza. Minden nap egy vonalnyival korábban jön a fény, — egy vonalnyival később hagy el. Higyjetek benne!

A szánban ketten ültek. A nyurga, aszott arcú, indián arcélű farmer, aki előre hajolva kinyujtotta ostora hegyét a két kinevelt mustang hátravetett fülei fölé. Hozzá sem ért lovaihoz; csak mintha az ostornyélen keresztül misztikus, halk szavakat súgna a két jókedvű, vad, de engedelmes állat hátraszegett fülébe. A másik utas a szürke medve bőréből összerótt takarót igazította kettőjükre és néha megdörzsölte szürkévé dermedt füleit.

— God bless you, Mr. Irving. Köszönöm, hogy fölszedett. Hogy is jutottam volna én, szegény ördög, oda...

— Ó, dear Mr. Lázár, — ez csak természetes. Én is ott akarok lenni. Hogyha bekanyarodunk a főútra, majd meglátja, hány szán lesz előttünk. Van egy szó, melyért mi, amerikai polgárok, elmegyünk a wild west-től vagy a Salt Lake-től a tengerig. Ez a szó: szabadság. Vagy egy óra mulva elérjük Washingtont... Goddam! Farkasordító hideg van!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Webster Daniel, az United States külügyminisztere szép magyar arcú férfiút kísért a Capitolba, Fillmore elnök elé. Ez a férfiú, e szomorú szemű, körszakállas, halovány ember az érett dalia életre kelt, idealizált szobra. Ebben az idegenben két valóság egyesült csodás harmóniában, két valóság, mely annyira elkerüli egymást, hogy másokban az egyik lebírja a másikat: a kiállott szenvedések és csalódások halványsága, mely bánatos arcát már az életben fájdalmas emlékké és ellenállhatatlan emlékeztetővé for-

málta; — és valami más azokban a mélységes, szomorú szemekben, ami tűz és erő és akarat. Hiába, mégis csak a szem a természet legpompásabb alkotása, mert a lélek egyetlen nyitott ablaka. Nem azért, mert azon át lát a lélek, hanem mert a szemen át tekint ki a lélek nemcsak arra, ami van, hanem mindenre, ami volt és lesz. Nemcsak az egyes emberé tekint ki e kis ablakon, hanem egy ember lelkében egész nemzet lelke.

Az embertömegben suttogás adódott tovább és tovább, mint ahogy a villamos szikra átszalad mindenen, ami felfogja. Ez a szikra egyetlen idegen név, melyet mindenki, aki itt szorong, elrévülve suttog:

— Kossuth... Kossuth...

A suttogás egyszerre riadóvá válik, mint a halkan fölzengő muzsika, mely tomboló viharrá zúdul ki. Webster szavait nem lehet érteni, — pedig az az ő emberük, a tömegek fia. Senkisem kíváncsi az ő szavaira: csak ajka mozgásából látni, hogy mond valamit. Ezt a beszédet csak látni lehet, nem pedig hallani, mert értelmét fölfalja az ujjongás, dobogás, a hasogató taps. Így temet el az óceán dagályának feltornyosodó hulláma hab-árkaiban egy-egy úszó levél-üzenetet, melyet a tengerbe vetettek. Soha, senki sem olvashatja. Elrejti a nyugtalan hullámverés orgonázó ritmusa.

Előrelép a csodatevő idegen, aki talán a Megváltótól tanulta, hogyan lehet puszta szóval lecsöndesíteni a háborgó vizeket. Megrezdül az idegen válla. Ezzel a vállmozdulattal egyensúlyozza ki félresikló köpenyét, melyet összemarkol félkézzel. Fölszegi fejét... A Capitolban lélekzetet sem hallani.

— Bocsássanak meg, hogy Shakespeare nyelvét profanálom...

Az érces hang kezdetben nyugodt tompasággal rezeg az óriás termen át, mint a falusi harangszó, messziről, rettenetesen messziről, — onnét, ahonnan ez az ember jött.

A szavak foszlányai szállingóznak a fülledt levegőben, olvadnak párává a hallgató lelkek hideg tartózkodásán, Minden szó önálló életté válik. Igen, e szavak élnek és nem mint a sóhajok a Capitol jégvirágos ablakain.

— Az emberiség sorsa közös. E közösség nélkül a nemzetek szabadsága nem lehet biztos...

Az emberek nem tapsolnak, hanem lábujjhegyre ágaskodnak, hogy jobban tudják elkapni a gondolatokat, melyek fölöttük keringenek, a gondolatokat, melyek sasokká testesülnek. A nagy olvasztó kemencében tömegeinek vércseppjei egyformán forrnak — nincs itten latin vagy angolszász vércsepp, — egyformán lüktetnek és pirosak, — mert itt e szegény magyar bujdosó szavára minden vér az élet patakjává változott.

— És most az örökkévaló igazság nevében és mindenre, ami szent és drága az embernek, — mióta csak az emberiség történelme emlékezik, nem létezett igazabb ügy, mint a magyar nemzetnek ügye...

És ez az ember angolul beszél. Tökéletes ez az angolság, mintha akár Hamlet töprengene e nyelven, — akár Byron Childe Haroldja dalolná lelkét, — akár Longfellow Aranylegendája mesélne. De ez a hang mégis nagyon messziről jön. Valahonnan, ahol most szintén leperzselt prairiek álmodoznak, mint e csillag-országok nyugatán. Hol néma világra ébred a pitymallat, de ahol azért halott honvédek rikoltják: Ne bánd fiam, csak előre!

A magyar bujdosó óriássá nőtt, — az az ember, aki mögött ma nincsen senki, nincsen semmi. Mert aki mögötte van, csak halott honvéd vagy élő földönfutó. Ami mögötte van: a térképről kitörölt ország. Ez az idegen mégis óriássá nőtt, a győztes császárok fölé, mert életében olyan, aki eszmévé finomult.

Lázár András, a kopott honvédszázados elszakadt a lábával dobogó Irvingtől, a derék farmertől, aki ide hozta. Észre sem vette másik szomszédját, a puha kis teremtést, aki a tolongásban könyökével, karmantyújával néha hozzáért. Lázár előre tolakodott a keskeny emberutca felé, amelyet a Capitol tömege nyitott a „kormányzónak". A névtelen honvéd remegett, mint a nyárfalevél, de siklott, bújt, tört előre az emberek között, akik meghibbant rajongónak tartották, akinek jobb helyet engedni, — mert okos ember kitér a bolondnak. Csak itt-ott hangzott fel egy-egy nyugodt „I am sorry" vagy a „mit akar?" taglejtésben vagy lökésben kifejezve. Ott állt végre a névtelen magyar az

embersor szélén. Állt egyenesen, keményen, mint valamikor régen, talán egy-két esztendő előtt... Mindegy, hol is volt, mikor ilyen feszesen tisztelgett, a pápai utcán vagy a kápolnai sáncon. Födetlen fejéhez fölemelte tenyerét, mintha most is homloka felett ülne a vörössapka. A kormányzó lépkedett a puha, hosszú szőnyegen, Webster Dániel oldalán, utána néhány magyar, — azután Columbia, Maryland meg a szomszédos államok méltóságai. A sorfal zsibongott. Voltak, akik apró csillagos zászlókat lengettek feléje, — voltak, akik lopva megérintették hozzájuk lengő köpenyét, — voltak, akik egy marék virágszálat hintettek útjára, melyet a fagyos télben valami üvegházból szereztek, csak azért, hogy elhitessék a magyar bujdosóval, — van virág a legfagyosabb télben is. Valaki hangosan elkiáltotta az egyik állam jelmondatát: Qui transtulit, sustinet! Aki áthozott, fenn is tart bennünket. Az egész tömeg élő ünnep volt.

Ahogy Kossuth a szótalanul tisztelgő magyarhoz ért, bánatos szeme megcsillant. Hozzálépett és kereste a másik földönfutó kezét. Megszorították egymás odanyujtott jobbját.

— Lázár százados?... Együtt voltunk otthon. Együtt vagyunk a hontalanságban. Isten adja, hogy újra találkozzunk ott, hol a szívünk maradt...

A kopott honvéd állt mozdulatlanul, hangtalanul. Csak mosolygott, mintha inkább sírna. Kossuth odahajolt Websterhez:

— Egyik a névtelen félistenek közül...

Odább mentek. Lázár százados meg állt a helyén, lelógatta jobbját, mintha villám érte volna karját. Lassan rezdültek ujjai. Érezte a másik kéz melegét. Vannak kézfogások, melyek közel járnak a vallási ritus erejéhez, melyből erő és remény hajt ki, talán egész életmesgyékre. Lázár András e pillanatban érezte, hogyha ez a mai ünnepnap el is halványodik az idők nagy semmiségébe, hogy helyet adjon a gyökértelen sodródásnak, a korgó gyomor köznapi hívásának, az idegen hatóságok ajtaján megalázkodó kilincselésnek, a tömérdek ostoba gondnak, mely úgy vágódik a szembe, mint a szélben fölkavart szúrós utcai por, hogy

elrabolja a tiszta látást, — érezte azt is, hogy keményebben áll a talpán.

A sok polgár, farmer, katona tovább özönlött körülötte. Tiszteletteljesen kis szigetet hagytak neki, hol mozdulatlanul megállhat. Sokan fölfelé szélesedő kürtőkalapjukat lengették feléje is. A névtelen is csodálatosan nőni kezdett — e puszta kézszorítástól.

Egyszerre csak bájos leány állt meg előtte. Rózsás arca lekötött kalapja bársonyszalagjai között úgy nézett rá, mint a remekbe festett színes, finom kis miniatür. Felső teste kihajolt a ringó krinolinból, mint a díszes tartóba foglalt virágcsokor. A kedves arcon egy könnycsepp gördült le. A leány nyakáról leakasztotta a vékony kis láncot, melyen talizmánját hordta és a két kis ezüst érmet odatűzte a mozdulatlanul álló magyar színehagyott, feslett mentéjére... Csak nehány szót dadogott:

— Ah, ön is bujdosó magyar... Hozzon ez önnek szerencsét. Hazájának föltámadást. Ez a két kis érempénz nekem a legbecsesebb kincsem. Nagyapámtól maradt rám. Az egyiken Washington képe, — a hátlapján a „liberty bell", — a szabadság harangja, mely ha meghasadt is, kondul még az igazaknak. A másikon a nyitott biblia; higyjen! A hátlapján a homokóra; higyjen! Az idő meghoz mindent...

Lázár András, az elsodort honvéd, félszegen állt a bájos teremtés előtt, mint a nagy, ügyetlen gyerek. Mióta Világos után ő is az Aldunán lépte át a magyar határt és a török tisztnek szemlesütve nyujtotta át az Allah nevében követelt kardot, — így nem állott szemtől szembe nővel. Fejébe szállt a vér és szinte szédülten tántorodott meg. Fogódzott a láthatatlan levegőbe. Azután ujra állott, mint a nagy, ügyetlen gyerek és csak halkan ismételte:

— Thanks! thanks!... Köszönöm...

Nem látta a fogyó, hullámzó tömeget, — csak a finom, lehelletszerű leányarcot látta, a lepergő könnycseppel, — akkor is, mikor a leány már régen odább illant a kavargó emberáradatban. Hallott valami bizonytalan zajt, — csak éppen sejtette, hogy hozzá címzett köszöntések. Érezte, hogy nyájasan vállára vernek. Valaki keményen ragadta meg karját. Magához tért, Irving volt, a columbiai farmer.

— Mr. Lazar, mehetünk. Befogtam a szánba...

A szán ujra repült a vakító fehérségben, de az út már nem ragyogott. Ez a fehérség megtört, tompult patyolata. A hópelyhek nem menekültek többé a gőzölgő, vágtató lovak elől; nem menekültek, igen-igen sokan voltak, — ráereszkedtek a derengő erdőre. Alkonyodott. Csak néhol villant meg egy-egy magános ház bujdoskát játszó mécse.

— Mr. Lázár, — tudja-e, hogy ma meghódította Columbia legszebb lányát? — Gyönyörű teremtés ez a kis Parker Ethelind. Nagyapja ir emigráns volt. Jó fajta, szép fajta. Fair girl! Jóravaló leány... Családjának is van mit tejbe aprítani... Jó lenne, tovább verni a vasat, amíg meleg... Hallja, Mr. Lázár, captain Lázár, ne aludjék itt a szánban. Megfagy a keze, lába... Meg Amerika nem az ábrándok földje. Mindenki kapjon szerencséje után, ott, ahol elébe toppan...

A szán nagyot zökkent az összehordott hóbuckákon.

— Az a fiatal leány lelkesedett egy pillanatig... Nem nekem szólt a talizmán... Hanem hódolat volt, Kossuthnak, a nagy bujdosónak... Igazán asszonyi volt ez a hódolat. Nem tudott a nagy emberhez férkőzni; annak adott alamizsnát, kinek kezét érintette a magyar kormányzó keze. Ezt a kis emléket én ezért a kézszorításért kaptam. Nem „unnamed demigod" vagyok, hanem névtelen bujdosó...

— Önök magyarok tetőtől talpig férfiak, de ábrándozók, — mint az a fiatal leány. Jó, hallgatok. De meg kellett mondanom. Hazájának használ, ki önmagát nemcsak épen tartja, hanem emeli...

— Ugyan, kedves gazdám, — hogyan álmodhatnék az elsodort magyar honvéd amerikai asszonyról... Itt menedéket kaptunk. Köszönjük. De hiába szorította meg ezt a kezet Kossuth, — azért ez a kéz nem bír kenyeret szegni asszonynak... Meg az asszony mégis csak idegen. Érdekes neki a — koldus. Ahogy az amerikainak minden érdekes, amit otthon nem lát unos-untig. Igaza van, Mr. Irving, — az életnek legmagasabb rendű beteljesülése — a nő, kit igazán lehet szeretni. De a mi küzdelmünkben a női kéz érintése béklyó. Az a kis fehér kéz tud jelvényeket feltűzni, de a Himalayánál magasabb gátakat rak az energia elé, —

mert — egyetlen érintése puhává tesz. Pedig — ne beszéljünk róla többet.

Hallgattak. A szán élesen kanyarodott a farm elé, melynek magános lámpája előtt hullott és hullott az ég ezüstje, mely mindent betakar. Mindenre ráfeküdt a fehér sötétség.

NEW-BUDA

A gyalulatlan szálfákból, bütykös gerendákból összerótt hajlék csöndben álmodott a nagy írtás közepén. Szomszédságában még egy pár hasonló, mohos fatörzsekből tákolva, szanaszéjjel, — összevissza; nem úgy sorakoznak, mintha nem rég rakták volna oda, hanem mintha ott feledték volna. A fatönkbe bevágott balta vallja, hogy innét nem elvándorol valaki, hanem telepszik. A kis ponyvasátorban is sokféle szerszám, létra meg kötéltekercs, fűrész és kapa. Hanyagul támaszkodnak egymásnak, mint a munka hadseregének még kiképzetlen ujoncai.

A „castle" ajtaján szálas férfi lép ki, hajadonfejű embernyi ember. Kezét bő manchester-nadrágjába mélyeszti. Csizmája hegyével lepeckeli a küszöbről az odatapadt forgácsokat. Fölészlel a bolondozó, iramodó felhők felé és kitartja kezefejét, hogy az eső égi könnyét kémlelje. Hallgatózik. Jobbra fordul, hallgatja, mit lobog-suhog neki a háromszínű kis zászló, melyet a kapufélfára tűzött. Morog magában:

— Hm! Azt suhogod: messze... haza...

Bevonja. Gondosan felgöngyölíti. Majd odahajol a másik kis lobogóhoz balra. Azt is hallgatja, beszél hozzá, — beszél a zászlónak kékségében sorakozó sok-sok csillagához:

— Nos, melyik közületek az én jócsillagom? Azt susogod: új haza! Hát az — nincs. Az „új" és „haza" egymást kizáró fogalmak. Szabadság? Az sem lehetséges — haza nélkül...

Ezt is begöngyölíti. Hátraszól:

— Kis angyalom, Klári — vidd be ezt a két kis zászlót száraz helyre, mert idekünt hamar eláznának... Azután adj enni a jó öreg Eszę Tamásnak...

A gazda a komondorát nevezte el a kuruc katona után, hogy legyen a hűséges kutyájának mindenkor „esze" és „tamáskodjék" is, ha idegen lopódzik a magános telepre.

A sötétlő ajtónyílás rámájában lehelletszerű körvonalakkal fehér alak jelent meg. Szívére szorította a rábízott két kis zászlót és elillant a gerendaház homályában, mint a Tündér Ilona. A gazda megütötte az ajtó mellett lógó gongot; erősebben, gyöngébben, hogy kondulása az esti Ave harangszavára emlékeztessen. A gong kongására a cölöpkerítés benyílóján át a keskeny ösvényen mezítlábas néger nyargalt a küszöbig és lihegve dadogta:

— Boss! master! blizzard! A blizzard is coming....

— Mi a hétveszedelem jön, te cigány?

— Postmaster! blizzard!

— Hja, a szélvész? — jól van. Hát csak jöjjön.

— De az szörnyű! Master!

— Csak jöjjön, hogyha akar. Ne félj, öreg Jim! Add ide a postát és ne bánd a szelet. Mi az nekünk?! Jam alios vidi ventos... Igaz, te nem voltál soha magyar úr, hát nem is értesz latinul. Olyan bolondgomba csak nálunk termett, hogy mert magyarok vagyunk, latinul beszéljünk... Ha jön az a szélvész, nekünk dolgozik. Kidönt néhány hatalmas törzset ott az erdőszélen és nem kell napokig izzadnunk a tuskók kiszedésével. A szél ingyen dolgozik. Otthon eltörültem a robotot; itt meg ingyen jelentkezik a szélvész nekem robotolni. Hát köszöntlek, derék blizzard!

Megveregette a néger szolga vállát.

— Adsza ide a postát, Jim, — aztán te is menj hátra falatozni. — Zsebregyűrte a kis levélcsomagot.

A néger bamba nevetéssel bámészkodott a gerendaház ajtaja fölé és az odaszögelt deszkáról vigyorogva betűzte:

— New-Buda... New-Buda...

— Nem oda Buda! füstös Jim... Főváros lesz ez, mint az a szép vár ott a nagy vízen túl. A világ legszebb vára. Most rajta! Gyujtsd meg odabent az olajmécseseket meg gyertyákat.

— Postmaster, nem jó. Blizzard bejön. Dönt. Elégni. Te is. Én is. Jaj. Jaj.

— Egykettő, lánchordta. Készíts be egy vödör vizet is. Ha a szél felborítja a gyertyalángot, majd leöntjük.

A „coloured man" elügetett a parancsokat teljesíteni. A körül palánkolt házakból a gong szavára összeballagott a hallgatag gyülekezet. Egyik szikár férfi megszólalt:

— Ujházy mester, van-e postánk hazulról?

— Lesz fiam. Még nem néztem át. Nekem nem jön posta. Kerüljetek beljebb. Ítéletidő készül.

Lassú egymásutánban topogtak be a gerendás hajlékba. A tágas, fahéncs-szagú szobában hosszú, nyers asztal, körülötte padok, akár valahol messze, a bugaci csárdában. Az asztalfőnél a gerendába szögelve feszület, alatta a bánatos szemű Kossuth-kép. A másik gerendafalon néhány hegyes bajszú meg főkötős sziluett-kép: közöttük középen bájos, finom miniatür: a halott asszony leánykori képmása, az átmentett kincs a multból. Az oldalfogason feslett zsinóros bekecs, hideg napokra, — meg vadászpuska. Mindenütt a stilus: szegénység; — mint patina: becsület; — a levegő: otthonosság. A néger által bejelentett blizzard rastogtatja a gerendarésekre ragasztott újságlapokat meg a new-yorki revűkből kivágott képeket, melyek itt nem az ékességet szolgálják, hanem a meleget mentik.

Mind letelepszenek a hosszú asztal köré — a Kossuth-kép alá maga a házigazda, Ujházy László, az egykori sárosi főispán. A többiek sorban a tálak köré. A gazda oszt a vadpecsenyéből, melyet Jim gőgös arccal helyez elébe. A gazda metszi az íjként görbített pálcikára feszített selyemszállal a polentát. Észreveszi, hogy a mellette álló lóca üres maradt.

— Hé, Xántus, gyere közelebb. Téged illet itt a legelső hely. Te vagy közöttünk a Tudományos Akadémia, mert minden állat porcikájáról külön könyvet tudnál írni. Mi többiek, míg ez az istentelen Jowa-megye nem alkalmazkodik hozzánk, csak afféle elcsapott táblabírák és szökött honvédek volnánk...

Xantus János e keserű tréfálkozásra fejét csóválta:

— László, — ezt a helyet hagyjuk ma üresen. Ott üljön az, aki nincs közöttünk. Nincs itt, de itt van... Én megértem a bretagnei halászokat. Hogyha a familia egyik tagja hajótöréssel elmerül, — otthon mégis terítenek neki az asztalnál. Szép ez a babona, mert az összetartozás glorifikálása azokban a kemény, de meleg szívekben. Legyünk ma mi is babonásak...

— Hagyjuk üresen Kerényi Frigyes helyét.

A többiek halkan mormolták: Szegény Kerényi...

Ujházy tovább szőtte...

— Szegény Kerényi. — szegény Kerényi... Hátha boldog Kerényi! Keménykötésű magyar lett a Christmannból: kiállta a sárgalázt... De hogy egészen magyar volt, azt igazolta pusztulása. A honvágy először megölte az eszét, — azután megállította a szívét.

A többiek hallgattak. Nem hajtották le fejüket, csak összeborultak. Egy ilyen kis összeborulás enyhíti a leggyilkosabb magyar betegséget, a honvágyat...

Ujházy csöndben kigöngyölített néhány írást az asztalfiából. Meghatva mutogatta a többieknek:

— Istenem, — vagy öt-hat esztendeje csak, hogy három fiatal poéta szép tavaszi napon, ragyogó ifjú álmokkal összeült az eperjesi szegényes szobában. Nem volt ott sem erdő, sem lak, — versenyt rendeztek az erdei lakról... A papos Tompa Miska az ő soha nem látott erdei lakát a béke tanyájának festette:

„... És lelkemben nyugtató hit éled:
Nem halt meg, csak alszik itt az élet...

A Sándornál abban a soha nem látott erdei lakban a szabadság lakott, — nem parancsolt ott emberi úr-kény, csak az égi háború. De hát Sándor szerint „az Isten jó, ő nem soká haragszik..." Könnyű neki, őt az Isten a piski hídnál elragadta... De ránk még haragszik... Az egyetlen, aki igazán látott erdei lakot, — mégis Kerényi volt. Meglátta ezt a házat, itt ni, a miénket — az erdő közepén. Nem verselt róla többet: belebolondult... Hm, az az egy-két magyar vércsepp, ami ereiben csörgedezett, egészen magyarrá tette a német fiút. A magyar vitéz; azért rossz bujdosónak. A magyar gazda, — azért rossz kalmárnak. A magyar ember poéta, azért rossz business-man-nek, cselszövőnek...

Rettenetes süvöltés jajdult a házigazda szavaiba. A faház gerendái recsegtek, ropogtak, mint a száraz gallyak a februári szélben. Jim, a néger szolga hörögve rohant be.

— Postmaster! blizzard! blizzard!

Az összegyűlt szomorú férfiak ünnepiesen fölállottak. Mint egykoron őseik, a Caraffa és Ampringen által hazájukból a láncos padra száműzött gályarabok, rázendítették:

Erős várunk nekünk az Isten...

Az orgonáló férfihangokkal a blizzard éles süvöltése egyideig hadakozott, de az utolsó akkordoknál mintha a szélvész harsonája elrekedt volna. Xantus az imádságos ének végén halkan hozzáfűzte:

— A Szent György tallérokon írva vagyon: „in tempestate securitas". Aki viharokban megállja helyét, még meglátja a szivárványt.

Ujra leültek. Hallgattak. Megszegték a kenyeret. Szabó István, az egykori szabolcsi jurátus, valami lepattant hegedűhúrral fölszeletelte a polentát. Ujházy meg kiosztotta a sovány postát. Akik kaptak, mohón szaggatták föl az apró piros pecséteket. Csak nehány összehajtogatott papírlap lengett a bolondul táncoló gyertyaláng körül, — csak egy pár kusza betűnek némasága szólalt bele a blizzard ujra élesedő süvöltésébe. Az Isten háta mögött megbújt gerendaszobába ezekkel a kis papirosokkal, melyeknek „piros a pecsétje, finom a hajtása" — ezekkel az apró betűkkel, melyeknek feketesége sóhajtás — kanyarodása ölelés, — egyenes sora ösvény, mely hazafelé csalogat, — bevonult a marcona, keményre cserzett férfiak közé minden hazajáró kísértet. Mindegyikük megérezte borostás ábrázatán a puha kezek cirógatását, azokét a kezekét, melyek az írás után az imádságra kulcsolódtak, vagy talán egymást tördelték a kétségbeesésben, vagy talán megadással nyúltak vissza a „nehéz vas" bilincseibe. Ah, ezek a kezek, ott messze, valahol messze... A tisztes fejek összehajoltak, lehajoltak, mintha valaki szívére hajtanák fülüket: dobban-e még a tetszhalott szíve? Az elsüllyedt Atlantiszon túl alszik a tetszhalott: a fogyó magyar nemzet.

A blizzard sivítása elült. Ujházy halkan szólt:

— A forgószél odább állott. Bennünket csak a pereme csapott meg...

Kézay, a fiatal tiszteletes, ki most itt a többivel töri a talajt és fordítja a tuskókat, hálásan tette hozzá:

— Áldassék az Úr neve...

Ujházy keresztet vetett. Kedvetlenül szőtte tovább a szót.

— Nekem csak egyetlen levelem érkezett. Fogytán a szemem világa. Úgy rémlik, idegen írás, — mégis mintha valahol már láttam volna... Ugyan Feri olvasd föl.

Varga Ferenc, a megszólított zömök magyar, közel hajolt a ficánkoló gyertyalánghoz és legelébb is az aláírást hajtogatta ki.

— Emberek! — emberek! — Tompa Mihály! a hamvai pap... „Levél egy kibujdosott barátom után...“ Ez Kerényinek szólott volna, ha őt életben találja... — Olvasta lassan, komoran:

... Hosszú hervadás emészti azt a fát,
Kit nagykorában tesznek más földbe át...

Az őserdő kis magyar telepén ujra átvonult valami, — most már hangtalanul. Nem sustorgatta a szoba gerendafalára ragasztott Evening Herald papírlapjait, — nem nyekergette és nem reccsentette az összefogódzó gerendákat. Átvonult valami, ami erősebb minden forgószélnél, mert észrevétlenül csavarja ki az ezer mérföldre fekvő talajból az embergyökereket és derékban töri ketté az emberszálfákat. Velük együtt hallgatott a nosztalgia.

A lelkek fojtogató szélcsöndjében csak a legújabb telepes, Lázár András pattant föl.

— Bajtársak! ejnye no! Elég legyen ebből az örökös temetésből. Tompa újra temeti barátját, Kerényit. Vörösmarty a szózatban temette az egész magyar nemzetet. „A sírt, hol nemzet sülyed el, — népek veszik körül...“ Ördögbe is, talán azokat is eltemessük, akiket az osztrák in effigie fölakasztott? Kiknek neve ott lógott a pribékek karácsonyfáján? Én élek és élni akarok! Harminc esztendőt lereménykedtem és lecsalódtam, — most még vagy harmincat-negyvenet fölfelé akarok dolgozni, innen, — fölfelé „de profundis!“ Életemet a hazám most már nem hősi halál formájában, hanem igaz, erős élet formájában kívánja. A mi búsmagyarkodásunk valóságos öngyilkosság. Egyszerűen élni kell és nem folyton-folyvást haldokolni. Én voltam fűtő a

Télémaque gőzösön, énekes Párizsban, ács Auburne mellett. Mióta hallottam Kossuthot az ujvilág földjén, újra talpra álltam... Tudom, hogy minden megy, csak éppen nem lehet szabadságvágyakkal amerikai farmernek hinni magát és megmaradni magyar úrnak régi tempókkal és táblabíró koponyával. Az ember nem lehet kultúr-pioner, mártír-ábrázattal. Halljátok, magyar bajtársak, összeötvözni azt a két fémet... Bele tehát a magyar lélek vékony aranyát abba az amerikai vert acélba! Én majd még haza is akarom vinni, amit ez a kutyának való szép élet itt tanít...

A többiek összenéztek. Helyeseltek is, nem is. Fészkelődtek. Varga Ferenc volt a legvállalkozóbb.

— Igaza van Lázárnak. Úgy van, úgy! Bele a baltával! Lássuk hát a gazdasági tervet, — valami modern tervet...

Ujházy szótlanul előhúzta fiókjából a hevenyészett térképet. Összedugták fejüket. Valaki közbe tréfált: lássuk hát a donációt! Ujházy komolyan nézett körül.

— Xantusnak adjuk irtásra ezt a parcellát, — itt a Dawson felé húzódó út mellett. Szép sík táblát lehet belőle kifaragni. Xantus meg is érdemli.

Valaki hátulról morgott:

— Igen, mert ő számlálja az állatok csigolyáit. Ördög vigye a tudományt. Csatatéren kard, őserdőben fejsze kell, nem tudomány. Erre a parcellára kemény férfit, jó gazdát. Hagyjuk meg Ujházynak, — ő főispán volt. Elül jár.

— Éljen Ujházy! — rikkantotta jobbról a hórihorgas magyar. Csakhogy ez itt nem megye, hanem Amerika! Itt egyenlőek vagyunk. Nincs főispán, nincs közhonvéd. Csak dolgos ember...

A szomszédja leintette:

— Hja, te magadnak szeretnéd ezt az erdőrészt! Tudjuk már. Rokkant vagy. A melled üvegszekrényében három golyóbist is hordasz. Egyet Filipovics szerezsánaitól, egyet Windischgrätz jágerjaitól, egyet meg Paskievics kozákjaitól kaptál emlékbe... Ez megérdemli a donációt... A három legjobb parcellát Ujbudán.

Valaki gyapotról meg cukornádról magyarázott. A másik lebeszélte:

— Te gyapotfát meg cukornádat akarsz ültetni? Akkor menj Texasba...

Olajos basszussal kontrázott az egyik vállas, körszakállas magyar:

— Hosszabb szakállam lesz, mint Ábrahámnak, mire az ő gyapotjából préselhetek magamnak zekét. Matuzsálem leszek, mire az ő cukornádjából cukrozom a kávémat...

— Azért is éljen a bácskai búza!

— Éljen a sárosi csicsóka!

— Annyi itt a tuskó, mint az Alföldön a Bezirker...

— Hát még a kavics... Annyi, mint a megdermedt magyar reménység...

— Mi már csak egy virágot tallózunk, — a szóvirágot...

Kavarogtak, a hosszú deszka-asztalt ütögették, mikor lassan felállt Xantus és megkoppintotta poharát. Ujra megeredtek az otthon, a megyén az alsó táblán megszokott szeretetreméltóságok.

— Szállok az úrhoz... sivította az asztalvégén a vézna telepes. A basszus utána dörmögte:

— Xantus székfoglalót akar tartani a New-Budai akadémián...

A fiatal tudós nem zavartatta magát; nyugodt hangon elmondta, mit akar:

— Fiúk, én zoológus vagyok. Hát csak állatokról tudok beszélni. A hangyák nem eszik meg egymást, mikor kezdik összehordani a leszáradt tűlevelest bolynak. A fecskék marakodás nélkül vándorolnak, mikor beköszönt az ősz. A bölények csordákban törtetnek tovább és nem öklelődznek, mikor mögöttük kigyullad a prairie. Volna indítványom: vesszünk össze, mert hogy magyarok vagyunk...

Pillanatokra mélységes csönd támadt, szomorú csönd. Lázár már Xantus szavai alatt hátra osont és köpenyéből kibontotta kedves hegedűjét, egyetlen kincsét, mit a párizsi Café Chantant-ok éjszakáiból ide is átmentett. A terem közepére perdült és végigcsúsztatta nyirettyűjét az eddig hallgatagon virrasztó húrokon. Lassan, akarva, ígérve, vágyakozva, komolyan rezegett végig a mohosodó gerendák homályos szögletéből a sercenő gyertyák lángjáig:

... Ha még egyszer azt üzeni,
Mindnyájunknak el kell menni...

A deszka-mennyezeten is újra meg újra végigszaladt a vonó árnyéka, mintha varázspálcaként megérintené az összehajló, de szétgondolkozó magyar fejeket. Lázár hirtelen átcsapott Egressy Béni riadójába és húzta a „Talpra magyart". Majd fölemelte a nyirettyűt.

— Ugye bajtársak, együtt vagyunk, valamint ábrándozni kell. Száz felé vagyunk, mikor cselekedni kéne. Ide nézzetek!

A hegedűt szétütötte térdén. A száraz nótafa egyet recscsent, — a húrok még utolsó pendülő hangot adtak, azután fölkunkorodtak. Meghaltak.

— Ide nézzetek. Megöltem a multat. Nem bolondultam meg, — csak azért tettem, hogy előre tudjak nézni. Egyszer majd — nem csak előre menni, hanem — haza...

A hegedű első megszólalására Jím is beosont. Elrévülten fülelt az idegenszerű, — sóhajtásból és tűzből ölelkező muzsikára. Majd lassan szedegette mezítelen lábait és rakta félszeg néger táncát. Előtte állt a fehér kis Klári. Csitította, leintette, — azután maga is kacagni kezdett s csak akkor kapta apró derengő tenyerét piros szája elé, mikor a behorpadt hegedű nagyot hasadt és a fölberzenkedő húrok utolsót nyikkantak. Ujházy szomorúan nézett át hozzájuk és harag nélkül, de keményen odaszólt:

— Nem takarodtok innen...

Ahogy a kis leány és a vénülő néger leforrázva kioldalogtak, tovább mormolta:

— Itt ma sok minden halt meg — és sok minden születik.

Fölállt.

— Bajtársak, belátom, hogy én ide is magammal hoztam a megyét. Szegényes hajlékomat, szegényes írtásomat nektek adom. Próbáljátok meg együtt, valamennyiért dolgozni. Valamennyi egyért, — nem New-Budáért, hanem új Magyarországért. Én tovább vándorolok, San Antonióba, — egyedül, szerencsét próbálni.

... Senki sem ejtett egy árva hangot sem. Úgy érezték, nem Ujházy megy egyedül, hanem ők maradnak egyedül..

A kis almafa, melyet András ültetett, első májusát élte. Örült és először tűzött ki leheletszerű bokrétával. Az ébredezett csemete alatt a kis Ádám és a kis Éva hancúroztak Ágaskodtak, hogy elérjék az első virágot. A kis fiú fölnyújtotta vékony kis nyakát és így próbálkozott nagyobbra nőni. Vézna karjaival hadonászott és újjongott:

— Gyere, — Evelyn! Alma! Alma!

Az apró gyermekleány búsan csóválta göndör kis fejét:

— Nincs még alma! nincs. Lovely flowers... Nincs alma!

A két gyerek csak most vette észre a borzas mustangot, mely a gerendaház előtt kipányvázva legelészett, fölnyújtotta busa nyakát és jókedvű, nevető nyerítést hallatott, mintha azt mondaná: gye-re-gye-re már!

A kis fiú odaügetett a paripához; átbújt a nyugtalan ló alatt, megmarkolta a kengyelt és így próbálkozott felhúzódzkodni a kápába. Majd meg a sörényébe kapaszkodott és így erőlködött fölfelé. A fürge állat kezdetben megrázkódott, azután lehajtotta nyakát és végigszaglászta az apró ember kócos fejét. A leányka dermedten tördelte kezeit:

— Ádám! Szaladj el! Bekap! bekap!

A fiú peckesen megvetette lábait és hogy annál jobban mutassa férfi-mívoltát, símogatta a lovat, veregette, ahogy apjától látta. Felsőbbséggel mormolta:

— Te gyáva!

Cérnahangján dúdolta: Pej paripám patkószege de fényes...

Az állat, mint minden állat, mely jóságos a kisebbekhez, füleit hegyezte és még jobban lekonyította nagy fejét, hogy az apróság símogathassa, vakargassa, veregesse — és fülelt a nótázásra, mintha tetszenék neki a nóta.

A házból csontos, szikár férfi lépett ki, napégette, indián arcú, O'Curry, a vidék sheriffje. Fekete ruhás fiatal asszony kísérte lovához. A férfi féllábát a kengyelbe rugta, hogy csörrent bele sarkantyúja és bőrrel vont, rézpitykével ékesített nadrágjának reze.

— Mam! nem birod megérteni. Ilyen derék ember! Bibliás ember volt, — hogy is tehette!

Az asszony suttogva intett:

— Dear Mr. O'Curry, — Itt vannak gyermekeim. Ne szóljon semmit...

A férfi jó szemmel mérte végig az apróságokat. Leszólt a kis fiúnak, ki nem tágított a mustang mellől:

— Derék kis cow-boy...

A gyerek büszkén pattogott:

— Nem én! — én, magyar huszár...

— Ah, yes, — nevetett a sheriff, — meglazította nagy puha kalapjának szíjját álla alatt és fejebúbjáról, kalapja tetejéből kiszedett két piros almát. Odadobta a gyerekek felé:

— Kapjátok el. Tietek. Minap hoztam délről, Texasból...

Mikor a gyerekek az alma után futottak, a sheriff jó szívvel öltötte tovább:

— Isten úgy akarhatta, hogy ő is úgy akarta, a derék jó Mr. Andrew... Nos, én hetenként egyszer erre nézek, hogy minden rendben van-e. Gondoljon rám, ha valamiben segítségére lehetnék... Ilyen rossz idők! Egyedül hagyni a gyönge asszonyt két kis gyerekkel! Ez a tanya nem való fiatal nőszemély kezébe. Itt vasöklű férfi kell. — Hallgatott és rágta a gondolatokat foghíjas szájában. — Most nem szólok, mert az új seb éget. A derék elment. Béke annak, aki elment. Áldás azoknak, kik maradtak. De ha egyedül van és jóbarát kell, gondoljon dear Mam, O'Curry sheriffre, kinek nincs felesége...

Az ember a gyerekek után nézett, majd hangosabban szőtte tovább:

— Szegény magyarok! Ne érezze magát elhagyottnak. Vannak még más magányos emberek is. — Mellére vert: gondoljon O'Curry sheriffre, akinek nincs felesége...

Az egyre jobban kapáló paripa sörénye fölött átvetette másik lábát, sarkantyúba kapta lovát és elvágtatott a keskeny erdei úton, hol Lázár András bujdosó honvéd döntötte valamikor a fákat és zúzta a köveket.

A fiatal asszony, a fekete asszony, aki eddig fehér tündérként járt valaki előtt, homlokára szorította tenyerét. Valamit ott lefogott vagy letakart. Gyorsan beszedelődzködött a kis blokkházba. Ott nyújtózott a sarokban a hosszú láda, melyet még András gyalult az első irtáskor.

Szép tarka virágokat is mázolt rá, keserves gonddal, jámbor művészettel, ugyanazokat a virágokat, amilyenek ott messze, a dunántúli csordás cifra szűrének általvetőjén tarkállottak. A ládán sárga szöggel verve aranylott: Lázár András leveles ládája.

Az asszony reszkető kézzel hajtotta hátra a fedelet, melyet ura életében soha meg nem emelt volna. Gyantás fenyőillat áradt feléje, mely a ládában összeverődik a gyalult deszkákból. Gyöngéd ujjakkal nyult a szegényes holmihoz, mely túléli az embert. Legfelül gyűrött árkusba göngyölített dollárok. Rajta gyöngyös betűk: „Isten veletek. Bízzatok. Segítség az első ijedtségre." Alább összecsomagolt levélköteg. Fekete meg piros pecsétes hajtogatások. Távoli bélyegek hosszú sora. Nem Washington, nem Franklin képemása, hanem kifakult bélyegek, kétfejű sasokkal, a fiatal császár fejével. 6 Kreutzer, 9 Kreutzer... Kacskaringósan kezdődő, rendes magyar írások: „Tettes Lázár Andrew úrnak..." Levelek hazulról, Magyarországból, mely még mindig osztrák ország. A fenéken a molyette honvéd-atilla... Tépett. Rongy, amely mesél. Beledugva még egy köteg írás: Gyónásom. Gyónás, nem a papnak, — csak az asszonynak. Egy pár szétszórt, értéktelen amerikai Kossuth-bankó között gondosan hajtogatott hivatalos írás: „Life-Insurance-Company: Philadelphia-Gresham." Életbiztosítási kötvény.

Az asszony kiragadta a naplót és kifutott a napra. Úgy érezte, nem olvashatja egyedül. Támasz kellett neki: a kicsinyek. Ilyenkor történik a legnagyobb csoda: az erős szorul a leggyöngébbekre; azok gyámolítanak, kik mindíg gyámolításra várnak. Leroskadt a nagy fa alá a gyöpre, hol a fiatal májusi lombok közé bevetődik a napsugár és aranyos szőttessé varázsolja a gyöpöt, a fáradt, az ingadozó, a szegény emberek varázsszőnyegévé, melyet ott lehet leteríteni, ahol a nap akarja. És olvasott.

A gyerekek lábujjhegyen osontak hozzá; nem zajongtak, nem kíváncsiskodtak, mert a jó gyerek mindíg tudja, mikor játéka a hallgatás. Csak némán mutogattak egy-egy felröppenő madárra, az irtást keresztező magányos lovasra, a gyöpön mászkáló hangyákra, meg az istállóból kiszökő kisborjúra, mely bakugrásokkal kémlelődött és

egyszerre megállt, mint a cövek, hogy bután bámulja a csöndes kis családot a nagy fa alatt.

Míg a gyerekek játszogattak anyjuk horgolt kendőjének hurkaival, az asszony olvasott. A gyerekek játszottak az apró hurkokkal, melyek biztosabbak, mint vashorgonyok láncszemei. Játszottak, mert ez a játék a legnagyobb összetartozás komolysága.

Az asszony lapozott. Olvasott. Mintha imádságos könyvét forgatná...

1859. január.

...Régebben mindenkit kinevettem volna, aki naplót irkál. Mi az a napló? Halott ember gyónása. Mikor más veszi kézbe, már csak ugyanannyi, mint a hallgatás. Senki sem hallja, senki sem érti, amit a napló mesél. Hiszen a holnap már más, mint a ma és a tegnap volt. Gyorsan változik a meglátás, hát még mennyivel gyorsabban a lélek meglátásai. Amit ma tisztán láttam, holnap már homályosnak látom vagy megfordítva.

Furcsa, hogy éppen azóta kell naplót írnom, mióta nem vagyok egyedül! Mindig úgy hallottam, hogy magányos emberek irogatnak naplót, azért, mert nincsen senkijük, akinek kiönthetnék a lelküket. Kisemberek írnak naplót, mert ez ugyanannyit ér, mintha zsebkésükkel a vár vakolatába, irónjukkal meszelt falakra, gyűrűjük gyémántjával valami ablakba bekarcolták nevüket. Itt voltam! A napló másoknál a halhatatlanság keresése: ha nem nőttek akkorára, hogy más örökítse meg életüket, megörökítik önmaguk, kőfalba illesztett márványtábla helyett a ládafiába eldugott papírfoszlányokon. Engem egészen más, titokzatos ösztön kényszerít a feljegyzésekre. Boldog vagyok kis felcségemmel és két apró magzatommal. Akarom vasakarattal, hogy arcomon mindig csak mosolyt lássanak. De ez a mosoly csak akkor nem válik torz maszkká, hogy ha valamerre kiegyenlítődik a gond és keserűség. Bezárom a naplóm zsilipei közé.

Szóval egyszerűen kettéosztom magamat. Az egyik ember a hálás bajtárs és reménykedő apa. Ez az övéké. Igen, angyalom, ha valaha te olvasod, a tiéd és tiétek... A másik a bujdosó magyar, kinek nincs, hova lehajtsa fejét,

mert akárhova hajtja, lefagyasztja valamijét vagy megégeti. Az egyik énem érzi, otthon van, Magyarországon... Ennek ti vagytok egész Magyarország. A másik sehol sincs odahaza. Fut azután a parányi színes folt után, melybe a glóbuszon beleírták: Magyarország... Sohasem ér oda. Magam előtt tartom e glóbuszt, forgatom, forgatom... Az a kis magyar folt kicsúszik alólam...

Furcsa dolgok ezek. Két ember vagyok egy emberbe rejtőzve. Olvastam már ilyen kétlelkű, kétéletű emberekről. Ne gondoljátok, hogy egy kerékkel több vagy kevesebb van szegény fejemben. Nem. Bennem mind a kettő becsületes, rendes ember, csakhogy egyiket a nosztalgia nevelte, a másikat az élet kedve csalogatja. Tudom, az egész csak tehetetlenségemből ered... Tehetetlenség vágyódások megvalósításában: ez a nosztalgia.

Hogy is fogom holnap látni a világot? Másképen, mint ma. Vagy mindig csak ugyanazt fogom látni? Keletre nézek, mint a muzulmán, keletre. Nekem ott kel az élet napja! Nekem, nekünk magyaroknak másként kel!

1859. január.

Irtom az erdőt. Csúnya, gyilkos munka. Jókedvűen illesztettem a mohos fakéreghez a baltát; azután éket vágtam a törzsbe. Csodálatosan jól éreztem magamat. Izmaim bizseregtek, ahogy forgattam a szekercét, akár valamikor a kardot. Teleszívtam magamat a gyantás illattal, mely minden baltacsapásra bódítóbb lett. Majd odaszorítottuk a nagy fűrészt. Először csak horzsolt, azután belekapott a törzsbe. A rastogó, zsuruló hang idegessé tett. Meg-megálltam a munkával, hogy letöröljem gyöngyöző verejtékemet, pedig körülöttem fagyott. Úgy éreztem egyszerre, hogy a fának fáj. Nyikorgott, nyögött, majd tompa zuhanással ledőlt. Ott fekszik a hóban. Rozsdás levelei lassan peregnek összetört gallyairól. Lassan hal meg a fa is. Egyszerre rettenetesen kezdtem sajnálni a fát. Újra törölköznöm kellett; azt hittem, orcám verejtékes. Száraz volt és csak a szemem lett nedves. Azon gondolkoztam, hogy mégis csak borzasztó, hogy ha az ember élni akar, valamit meg kell ölnie. Ha az ember előre akar menni, valamit el

kell pusztítania. Fát, követ, eszmét. Mindegy, mit, mégis fájdalmas. Igen, az élet mégis fáj, nemcsak nekem, de az én életem is fáj valami másnak, amit Isten teremtett. Lehet-e ilyen gondolatokkal reálisan előre vergődni?

1859. március.

Most nem irtunk fát. Kitavaszodott. Utat készítek, utat messze nyugat felé, hogy tovább vándorolhassak, ha már itt nem bírom. Töröm a köveket. Ez a kő fönt ékeskedett valami nagy hegy ormának homlokán. Ráütök ördöngös kalapácsommal. Szikrázik a kova és az acél. Ez a pokol szikrázása, bent lakik abban a kalapácsban az ördög, mert hiszen pusztítok! Szétcsapom, szétzúzom, ami még az imént egy volt. A törmeléken szekerek fognak gázolni. Patkók rugdossák a kaviccsá zúzott követ. Egyszerre úgy érzem, én is az országúton fekszem, én rajtam gázolnak át szekerek, engem rugdosnak meg, kik előbbre törnek. Valami azt súgja, miért nem irányítod az utat kelet felé? Hiszen távolodol hazulról... Igen ám, de engem is nyugatnak hajt a civilizáció!

Lehet-e ilyen gondolatokkal előre vergődni? Ujra kétkedem.

1859. március.

Az édes asszony varr. Fehér ujjai kecsesen járnak ide s tova. A tű csillog közöttük, mint a liliputi lándzsa. S ha magasra húzza a fonalat, mintha nekem intene. Szeme úgyis nekem int. A két gyerek alszik. Tudom, hogy alszanak, pedig az egyik beszélget valamit. Icipici, mégis milyen nagy a nyelvtudományа! Csupa új szó, mind csak egytagú, mint az ősmagyar nyelv volt: ég, föld, tűz, víz... Mindenre új szót gyárt álmában, szépek, jók, magyarok. Pedig csak mi ketten értjük: az asszony meg én. Szép itt. Lustán olvasgatok. New-Budán kaptam ezt a könyvet. Valaki magával hozta a falusi parlagról, Szatmár megyéből. Magyarokról mesél, kik Amerikában jártak. Bölöni Farkas Sándor, 25 év előtt. Eötvös Mihály, Kölcsey követtársa, ki nem bírta ki otthon. Mit is magyaráz ez az Eötvös Miska?

Washingtonban bekopogtat Jackson elnöknél és megkérdi, mit kezdjen eladott birtoka árával.

— Tud kereskedni?

— Nem.

— Ért valami jó mesterséghez?

— Nem.

— Mennyije van?

— Ötvenezer forintom.

— Vissza, barátom. Ebből munka nélkül meg nem élhet...

Jó, én dolgozom, de nem értek a kereskedéshez. Átkozott véletlen, hogy az ember úrnak születik... Pedig a magyar annak született. Nem bízom másban, csak magamban és ezért senki sem bízik bennem. Ha nem volnék annyira becsületes, akkor mindenki bíznék bennem, mert az emberek ki nem állhatják az őszinteséget. Az őszinteség fáj. Ezért sohasem tudok kereskedni... Nem megy. Pirulok, ha többet kérek valamiért, mint amennyibe nekem került. Ostobaság, de ilyen balkezes ösztönöktől csak nemzedékeken át lehet megszabadulni. Itt süllyedek. Hej, csak kiköthetnék a révbe, valahol a Tisza partján...

1859. szeptember.

Indian summer... Ökörnyálas, aranyos, oldalt perzselő augusztus. Ma nagyot gyalogoltam az erdőn. El is tévedtem. Jó darabot kellett visszagyalogolnom. Furcsa, hogy nagy erdőn az ember nem igen nézi, jobbról jön-e a fény vagy balról, előttem kel-e a nap, vagy mögöttem hajlik-e nyugovóra? Az ember csak megy és megy; könnyen eltéveszti az ösvényt. Az erdőben a vadászok nyomai, a falka csapásai összevissza gabalyodnak; valamelyikre rátévedtem én is. Mikor kiértem az erdő szélére, akkor láttam, ellenkező irányban ballagtam. Türelem, türelem! Vissza, ahonnan kiindultam! Szóval minden útvesztést vissza lehet gombolyítani, csak egyet nem: ha az ember eltéveszti élete útját...

Én pedig ezt tévesztettem el...

Akkor tévedtem el, mikor messze idegenbe vándoroltam és azt hittem, visszatérek szabad magyar földre. Jobb lett volna még a börtönben is, osztrák porkolábok szuronya

mögött, — csak otthon! Nincsen számodra hely. Akkor tévedtem, mikor nem hittem ennek a nagy parancsnak kérlelhetetlen igazságában. Most — nincs vissza!...

1859. október.

Lehajóztam a Mississippin, hogy átvegyem a gyapot-bálákat a gazdagoknak. „George Washington" volt a hajó neve. Gyerekesen megörültem a névnek. Úgy éreztem, velem jár annak szelleme, aki halhatatlanná tette ezt a nehány betűt. Mikor a hajó elindult, megint visszazökkentem abba a borongásba, melyet valamelyik ükösöm hozott magában az ázsiai pusztaságokról. Belebámulni a semmibe és gondolkodni. Látod, kis angyalom, milyen önző és kényelmes lettem! Erre a mélaságra ráfogom, hogy örökség, pedig talán az én összefogó energiám szétesése, a lelki omladozás kezdete. Ott ültem a hajó karfáján és belelógattam a lábamat a rezegő fényes levegőbe. Mert valami nagyon húzott a vízbe lefelé, hol alligátorok settenkedtek a gőzös után, — gyáván a partokat nézegettem. Ekkor fölfedeztem, hogy én semmiről sem tehetek; az élet is csak kanyargó folyóvíz, melyet nem lehet kormányozni. A folyó és az élet mindíg csak azt tükrözhetik, ami a parton van, mindíg csak azt a kis darab partot, melynek alján a folyó elsurran, — sohasem a célt, a távoli tengert, a végtelenséget. Virágos fa áll a parton, — a víz azt tükrözi. Kietlen, sívár omladékok nyulnak az árba, — a víz ezeket tükrözi. Falu, város, rév, pezsgő élet: mindez nézi magát a szaladó tükörben. Néha meg csak a magas ég, nevető, ígérő napfényével, virrasztó, biztató vagy kétségbeejtően messze csillagával vagy ólomszínű förgetegével. A parton csinos leányzó kaszálja a sarjút, — lerongyolt, csavargó senki készül magát a hullámba belevetni, — büszkén hagyja ott a rabvizet a messze robogó vándor. Ők tükröződnek a vízben és nem lehet őket odakívánni, elterelni, fölcserélni, mert a tükröződés az élet törvénye. Ilyen előírt út az én életem, — ilyen kényszerűség, hogy bennem tükröződjék, ami életem partjain megjelenik.

Így megyek lassan előre a végtelenbe, mint ez a nagy csörgedező folyam a tengerbe. Szeretnék fölszálló pára

lenni, mely legalább záporként eshetik le valahol a magyar földre, hogy így istápolja a fűszálat, nevelje a búzakalászt.

Kis angyalom, ne únd meg e sorokat, ha unalmas is a refrainjük. A Cézárok azt mondták: minden út Rómába vezet. A magyar bújdosó koldus csak annyit mondhat: minden gondolat magyar földre vezet. Más nemzetek szívei könnyen elszakadnak hazulról, — elszakadnak; a magyar szívek megszakadnak.

1859. november.

Én feleségem! sokszor rám veted gyönyörűséges dióbarna szemedet. Kérdezel tőlem valamit, amit soha ki nem mondasz. Értem a kérdésedet, de nem felelek, mert megsiratnál. Én nem akarom, hogy megsirass eszem járásáért, hanem azt akarom, hogy megérts!

Úgy-e, azt kérdi dióbarna szép szemed, hogyan is van, hogy éjjel-nappal dolgozom. Látod. Pénz is áll a házhoz. Tudod. Szeretlek is téged két gyermekünkkel. Érzed. Mindenben igazad van, — hiszen az enyém vagy emigráció leányából lett emigráció asszonya! Szegényes az én tudományom, de előszedem, hogy elmondjam, mennyire szeretlek benneteket. Bizony nektek aranyselyemmel teregetném ki az írtást, hogy puhábban járnátok. Ezüstpitykékkel hinteném be a nagy országútat végtől végig, hogy nektek csillogjon. Skófiummal ékesíteném a kopár hegyeket, hogy ne szomorkodjanak előttetek. Igen, igen: télen befűteném a prairiet, hogy ne fáznátok, langyos szellővé változtatnám a kegyetlen blizzardot, hogy nektek csak illatot hozzon. Akácvirággal akasztanám tele ezeket a sötét őserdőket, hogy otthon hinnétek magatokat. Te ezt tudod és szemed mégis kérdez... Mert apró Ádámunknak foltozott a csizmája. Apró Évánknak kopott a zekéje. Pecsenye helyett kukoricakása. Kalács helyett zabkenyér. Nem telik, pedig telhetnék.

Sokszor hallom azokban a nagy nedves szemekben a kérdést: nem viszi-e el a pénzünket valami más asszony? asszony a régi időkből, akit egyszer szerettél? vagy valami ifjú, kit gondozol, mert ő már akkor volt, mikor a mi két kis ikrünk még csak a tejút valamelyik csillagán bolygott?

Nem és nem. Itt írásommal vallom, amit szóval nem mondanék el, mert megríkatna. Ha már nem tudok szólani, majd könnyebben megérted. Hát letettem a földesuraság magyar ábrándjairól, kereskedő lettem, mert megfogadtam, amit Jackson elnök mondott annak a szatmári Eötvös Miskának.

Életbiztosítást kötöttem a Philadelphia-Gresham-nél. Arra megy a sok pénz.

Otthon a Dunántúlban sohasem hallottam ilyesmiről. Mikor két éve Texasban jártam, az egyik kantinban hozzám ült a jóképű ismeretlen. Őt is Jacksonnak hívták, épp úgy mint az elnököt. Koccintás közben azt mondja:

— Mr. Lázár, biztosítsa életét.

Szépen vígasztalt: rám dőlhet a szálfa, mikor döntöm. Agyoncsap. Fölrobbanhat a gyujtózsinór, mikor rosszkor égetem meg a kanócot, ahogy töröm a szirteket. Széttép. Leszúrhat a szomszédos farmer, mert azt hiszi, elszeretem a párját, vagy azt hiszi, arany csörög tarsolyomban.

Mosolygva mondom:

— Engem ugyan be nem csapnak. Van is hasznom abból, hogy pár ezer dollárt fizetnek nekem akkor, mikor már összekulcsolt kézzel álmodom a te kezeddel hímzett szemfedő alatt! Akkor már a pénz nekem nem segít, a ti könnyeteket le nem törli. Mr. Jackson, nézze csak, arra törte a kőműves a kaput. Föl is út, le is út!

A jó ember kacagott.

— Mr. Lázár, ön gyerekes. Gyerekesebb akármelyik hunkeenél, ki ma köt ki New Yorkban, hogy rabszolgának eladja magát valamelyik pennsilvániai bányában. Az özvegyének fizetünk. A gyerekének.

— Nézze, annak a magyar parasztnak, kit idehajt az esze, a helyett, hogy az önök prairie-jén szegénylegényked-jék, azt mondanám: Mr. Kiss vagy Mr. Fekete, fogadjunk, hogy száz esztendőt megél. Nézze, minden esztendőért, mit jó egészségben megéldegél, fizet nekünk. Ha pedig korábban hal meg, mintsemhogy száz esztendős Mathuzsálemmé lenne, mi vesztjük el a fogadást és atyafiságának mi számoljuk le csengő aranyban, amibe fogadtunk...

Eszembe jutott valami. Majd megérted később. Egyszerre okos lettem. Átjárt a kereskedő zsenije.

— Allright, Mr. Jackson. Fogadok.

Magas életbiztosítást kötöttem. Erre megy a kereset nagyrésze. Ezért nincs Ádámunknak új csizmája. Évánknak új zekéje. Ezért nincs kalács asztalodon. De csak azért is, — jól van ez így. Én előre látok...

1860. december.

Hogy kinevettem pár éve Párizsban szegény Szemere Bertalant, hogy leírja gondolatait naplóba, mikor nem írni, hanem cselekedni kellene!

Most magam jegyzem föl, ami eszembe ötlik. Miért? Egyszerűen azért, mert a papiros a legtürelmesebb társ. Nem vitatkozik, hanem meghallgat, sőt ha akarom, még hűségesen tovább is mondja, amit rábíztam. Ha szóval mondanám el mindezt, mindenki ellentmondana. Akik biztosabban állnak talpukon, mert sikereik elkapatták őket és nem tudják, mi a balszerencse. Aki nagyon szeret, például te, édes angyalom, ellentmondanál szeretetből, mely kifogyhatatlan, mint az óceán, ellentmondanál az asszonyi szív kristálytiszta szamaritánus jóságából, mert minden derék és igaz asszony erősebbnek akar látszani a férfinél. A jó asszony úgy tudja, hogy kötelessége megtartani, fenntartani, — úgy tudja, hogy csüggedő asszony még a legbátrabb férfinak is egyengeti az utat oda, hol nincs tovább. Nekem ezért e darab papiros kedves, mert ellenvetés nélkül meghallgat...

Azt hittem, hogy van a világon hely, hol megbecsülik és megjutalmazzák a becsületet és kitartó munkát. Ha már odahaza nem, hol minden szűk, írigy és maradi, akkor itt ebben a világban, mely büszkén viseli az „új" jelzőt, melynek fogadjistene a szabadság, mely lobogójára csupa csillagot szőtt, hogy hirdesse: itt minden ország jó csillag alatt virágzik. Az egész mese, nagyzási hóbort. Itt is, mindenütt, csak egyet jutalmaznak: a vak szerencsét.

Az egyik aranyásó elzüllik és éhen hal, mert csákánya arany helyett csak sárgöröngyöket üt szét, amiből bőviben van e sártekén. Kemény köveket üt szét, amiből bőviben akad a hegyek pillérei között; de nemcsak ott, hanem

a nyugtalan, könyöklő, öklöző milliók mellében is, csakhogy ott e követ szívnek hívják. A másik aranyásó lecsap csákányával a görgetegbe és sárgát szikrázik a hitvány acél: aranyra ütött. Holnap már patrícius, államférfi, milliárdos...

Az igaz ember kiáll a népek elé. Belemarkol a lelkekbe és kikiáltja az igazságot. Pedig ez bolondság, mert az igazságnak két eredeti bűne van. Először is mindíg fáj; ezért senki sem szereti. Másodszor meg mindíg akkor bizonyul igazságnak, mikor már elfelejtették. Javíthatatlanul késlekedő; nincs pontos órája. A becsületes igaz szó erjed és erjed, mikorra tiszta borrá szűrődik, az issza meg, aki nem érdemelt ilyen nektár-italt! A vége az, hogy az igazembert pokolra kergetik és helyébe áll a másik, aki ért az ígérethez. Ezt vállára emeli a nép. Az ígéret gyorsan hat, mint a kábító méreg; már pedig az embereknek mámor kell. Hisz senki sem törődik a holnapi fejfájással vagy a holnaputáni véggel.

Száz szónak is egy a vége: nem becsületes akarat kell, hanem szerencse. Ezért nem tudok boldogulni. Otthon nem vettem volna észre ezt, mert azt hittem volna, ennek így kell lennie. Idegenben kegyetlen filozófussá nevelt az élet.

1860. április.

Lassan vesztem a normális talajt. Ott valahol messze „künt a pusztán", hol árvalányhaj terem, — leterültem volna a verőfénybe, búzavirág közé, csipkebokor alján — és azt hittem volna, egészséges a világ, egészséges vagyok magam is. Látok mindent, ami van és úgy értek mindent, ahogy van, ahogy az Isten adta. A misztikumokban nem hittem volna, mert a misztikumok addig, míg meg nem valósulnak, csak a lélekre nehezedő lidércek. Ha meg valóra váltódnak, akkor beborul a lélek...

Becsületemre mondom, hogy április 8-án nem álmodtam, mikor pisztolylövést hallottam, itt, Amerikában, gerendaházam mellett. Ki is rohantam, hogy elriasszam a lövöldözőt... Sehol senki. Most tudom, mit hallottam itt, sok ezer mértföldnyire: Széchenyi István agyonlőtte magát. Őszülő fejében a magyar reménységet...

írják a lapok, hogy tébolyodott volt. Én nem hiszem. Okosabb volt, mint a kora. Nem az a kor, mely más nemzetek fölött már megvirradott, hanem mint az a kor, mely Magyarország fölött szürkül, borong, és még alig pitymallik. Aki a „Blick"-et írta (valami bukott magyar, ki erre vetődött, hagyta nálam, rátukmált alamizsna fejében!), nem tébolyodott. Csak egyszerűen jaj annak, ki megelőzi környezete korát...

Széchenyi is talán megijedt önmagától... Ahogyan megijedtek tőle mások, azok, kik tudják, hogy az egyedüli hatalom: az embereket maradottságukban megtartani, mert fölszabadult agyakon és fölszabadult szíveken nem lehet uralkodni.

Széchenyi István is még 1848 elesettje: csak éppen tizenkét esztendő után halt bele sebeibe...

De hát hogyan merte Széchenyi agyonlőni magát, ő, aki azt mondta: az apagyilkosnak is meg kell kegyelmezni, olyan kevesen vagyunk... Ez a durranás, melyet itt meghallottam, nem megtagadása-e az egész izgalmas, szép életnek? Istenem, tartsd meg tisztának ítéletemet... Kisért a rágalom: nagyúr volt, ki Döblingbe ment az Újépület helyett. Kényelmes volt, hogy véget vetett szenvedéseinek, mikor olyan parányoknak, mint én, élniök kell! Nem és nem! Ő is 1848 mártírja; — Kossuth is, csakhogy ő a nagy tagadás örökkévalóságának golyójától fog csak elesni, mely lelkében megakadt...

Bajtársak! minden magyar elesik. Mindegy, hol, Isaszegnél, Aradon, az Újépületben, vagy a legnagyobb ellenséggel, önmagával szemben vívott csatán, mint Széchenyi Döblingben... Ez magyar sors. Bolondokat írok, de így látom én ebben a legnagyobb bolondházban, melyet világnak neveznek.

Urak, magyar urak, még sem vagytok konzekvensek! Végig kellene küzdeni minden harcot... És nem útközben — nos — kitérni! Engem is megzavart ez a dörrenés. Itt Isten háta mögött, Iowa államában, a szomszéd szobában; majd belesiketültem. Furcsa, a magyar fegyver dörrenését meghallom sok ezer mértföldnyire. Ahogy a minap indiánok puffogtattak szomszédomban, az igazak álmát aludtam. Ez csak úgy lehet, hogy minden magyar, akárhol van,

annak a nemzettestnek egy-egy sejtje csak. A legerősebb idegszál köti őket össze, — a testvértelenség!

Ha Széchenyinek szabad volt, hát nekem nem szabad? Ma még nem. Elhatároztam, hogy a meghalásnak is okosnak, áldónak, hasznosnak kell lenni.

Hogy ezt a zagyvaságot leírtam, könnyebb a lelkem. Még aludni is fogok tudni. Jó éjtszakát! Hallgatózom: a két kicsike hogyan beszélget álmában. Apró, édes szavak, — érthetetlenek. Magyarok. Kár volna, ha egy szócska belőlük elkallódnék itt, az amerikai nagy olvasztó kemence sercegésében! Jó éjtszakát.

1861. május.

Régen nem írtam. Nincs mit. De meg ki akartam gyógyulni írásaimból. Aki sokat írkál, sokat okoskodik hiába. Ezt mégis följegyzem, mert a második eset. Újabb valóra vált misztikum!

Május 5-én megint pisztolydurranást hallottam. Itten a nyoszolyámon. Fülem mellett. Most már tüstént azt mondtam magamnak: ismét meghalt egy igazi magyar... Éppen most olvastam Teleki László történetét. Ő is. Agyonlőtte magát. Ezt kellett itt hallanom.

Az idáig szállongó kóbor levél meséli, hogy gyalázatos árulással tőrbe csalták, elfogták, adott szóval megalázták... Rettenetes, hogy a magyar ember abban a gőgös, emberséget és haladást prédikáló Európában a törvényen kívül álló futóbolond vagy földönfutó! Szinte díjat tűznek rá, mint a farkasra vagy viperára, csak azért, mert nemesebb, csak azért, mert testvértelen.

Tegnap este lapozgattam szegény Teleki László könyvét: „La Hongrie aux peuples civilisés." A barbár Magyarország szól a civilizált népekhez! Pedig ez a civilizáció az igazi barbár: munkatársai a vágyakozás, hatalom és pénz után, — érdek és félelem, az igazságtalanságokat szülő és védelmező rossz lelkiismeret. A civilizációból száműzték a szívet, — egyszerűen kidobták, mint a homokzsákot, mely gátolja a fölemelkedést.

Széchenyi István, Teleki László! morituri te salutant!

Teleki László! ha meghallod szavam ott, ahová kivándoroltál, hangosan kérdezlek: miért tetted?!

Ha igazán szavadat adtad, hogy veszteg maradsz, miért adtad? — Ha a személyi szabadság ára tétlenség, akkor nem kell ez a szabad mozgás. A szabadság nem úri ígéret, hanem több, a legtöbb: a magyar szabadság minden...

És ha megszegettnek hitted szavadat? Hát a gentleman szó fontosabb, mint a küzdelem a nemzeti létért? Én azt kiáltom: éljen a szószegés is, ha fajtámnak szolgál...

Nem, nem, mágnás urak, — ha kő esik az egyenes útra, ki kell neki térni, verejtékesen el kell vonszolni az útból, vagy keresztül kell mászni rajta, csak megfordulni vagy kétségbeesni nem szabad. Nem is hiszem, hogy adott szó adta Teleki kezébe a pisztolyt. Nem, egészen más: a kaján kísértet, a keleti fátum, mely riogatja azokat, kik új hazát akarnak alapítani a Duna-Tisza közén...

Az Ármány volt, az Ahriman. Úgy szólok, mint a pogány ősök. Érzem, hogy én is ott tartok, hogy meglátom a pásztortüzeket, melyek felé kell tartanom és kétkedem, odaérek-e...

1861. május.

Lebírtam Ármányt!

Elhatároztam, hogy én is megölöm magamat.

Nem azért, mert nincs tovább, nem azért, mert kétkedem, hanem csakis azért, mert akarom, hogy helyembe két jó magyar álljon, — mert az én pisztolyom durranása helyembe két magyart támaszt! Két magyar lelket mentek át... Leírom szárazan, higgadtan, izgalmak nélkül, úgy ahogy van.

Átjöttem, mert hittem, hogy itt az újvilágban az emigráció erővé tömörül. Hogy innen visszatörünk, gazdagon eszmékben és aranyban. Tizenkét esztendeje bolygunk, dolgozunk. Semmi látszatja. Mikor Kossuth itt járt és gyujtott, kezdett parázslani, de a láng nem lobbant ki... Azután egy-két évig hittünk és lelkesedtünk. Érdekesek voltunk. Azután veszekedtünk, ősi magyar szokás szerint. Terhesek lettünk azoknak, akik nem atyánkfiai. Megmaradtunk nagy falunak itt, ahol még az őserdő is pezsgő tőzsde, mert telekre spekulálnak ott, hol most még a szürke medve dörmög. Nem bírjuk a versenyt, mert eszünket nem csiszoltuk versenyre. Megszoktuk, hogy mi vagyunk az

urak. Ezért a megélhetés sovány, — éppen a száraz kenyér. A világ tovább forog és az emberek felejtenek.

Rövid szóval: idegenek vagyunk idegenek között. Most értettem csak meg e 12 év alatt, hogy rettenetes gyöngeség magyarnak lenni, mert kevesen vagyunk és mindíg a kevés fogy legjobban. Fogyunk itt, mert a nagy malom megőröl mindenkit. Fogyunk túl, mert írtanak, kit egészségében, kit jellemében... Itt nem tudunk egymásnak szolgálni, hogy hazánknak szolgáljunk. Kemények vagyunk egymáshoz és puhák mások előtt. A magyar égig növeszti fajtáját, de csak önmagának nem tud imponálni. A harctéren büszkén hal meg, de az élet csataterein megadja magát, mert nem találta föl még a bölcsek kövét: a megmaradás titkát. Én megmutatom, hogy én felfedeztem ezt a titkot.

Itt hamar elfogyunk. Egyiket elsorvasztja a honvágy, a másik lezüllik a kenyérért. Aki új jön hozzánk, gyanús. Nem azért menekül, mert magyar hite volt, hanem azért, mert valami nyomja lelkiismeretét...

Édes hűséges bajtársam, megértesz.

Soha ez életben annyit nem tudok összeszedni, hogy veletek együtt hazamehessek. Sok pénz az a hajójegy a nagy vízen. Meg koldus elég van otthon is. Ki segít őszülő emberen? ki segít azokon, kik utána maradnak? Én azért tűnök el, hogy te és gyerekeink haza mehessetek. Ennek így kell lenni.

Megmutatom ennek a kalmár újvilágnak, hogy jobb kereskedő vagyok, mint itten bárki. Életem árán két jó magyart veszek a hazámnak e rabszolgatartó újvilágban! Szállítok egy veszendő életet, mely itt nem ér senkinek fabatkát sem, és szerzek érte három magyar életet, mely nekem mindent megér — és fajtámnak kincset jelent, ha két élet a három közül még titok is... Én küldöm ajándékul a magyar földnek.

Emigráció leányának hívtak, mikor először találkoztunk; — te megértesz emigráció asszonya!

Mire való volna itt e két szép gyerek szép élete? Itt, hol erdő- és emberrengetegben minden fa mögött és minden derék ember mögött haramia leskelődik. Az aranyásó leüt szerencsédért. A cow-boy szilajabb lovadért. A rabszolga-

tartó leüt, mert csak hunkee vagy. A milliárdos leüt, mert ő milliárdos és te csak a templom egere.

Látod, hogy gyerekeink csöppnyiek, de már keverik a magyart az angollal, mert máskép senkisem értené őket. Mint apróságokat bevetik az amerikai olvasztó kemencébe és kihalásszák őket később, mint Mr. Lázárt és Miss Lázárt. Ők maguk is csak akkor érzik majd, hogy magyarok voltak, ha valahol New Yorkban vagy Párizsban végighallgatnak egy-egy magyar nótát, melyet valami kóbor cigánybanda muzsikál. Összerezzennek, nyugtalanok lesznek, érzik a titkos fluidumot a messze multból, a messze földről, mint a villamosságot, de nem tudják, micsoda, mint ahogyan nem tudjuk a villamosságról sem, honnan jön, miből lett?

Hát egyszerűen nem akarom, hogy a fajtámat elnyelje a great melting pot! a nagy olvasztó fazék. Nem akarom!

A nagy kordék csak vándoroljanak nyugatra. A néger gyerekek szaladjanak szét a csillagos lobogó alatt. Az írtásban, melyet én törtem, rengjen a búzakalász... Amerika megemészthetsz mindenkit, — az én gyermekeimet nem fogod fölfalni! Ők hazamennek.

Tehát szedj össze mindent ami van és kelj útra velük, haza, igenis haza. Mire felcseperednek, ott is szabad, jobb világ lesz; csak mentsd meg őket az Unio Minotaurusza elől. Mentsd meg őket magyaroknak.

Jó megoldást találtam. Ha szabad volt Széchenyinek, ha szabad volt Telekinek, — nekem is szabad. A nagyokat követi a senki! Széchenyi odadobta magát egy „Blick"-ért, Teleki talán egy adott szóért. Én a senki, drágábban adom magamat: két kis magyarért. Máriám, te jó vagy, megértesz és mégy velük haza.

Ne sirass, mert szeretlek.

Már azt sem tudom, miket írkálok, egész bolondja lettem a gondolatnak. Igen, a magyar olyan mint a bumerang, ha kivetik is a hazai földről, visszakanyarodik. A magyar föld a világ közepe, rettenetes erős a gravitációs ereje: vissza kell esni reá!

— —

Most még csak pár józan szót. E napló mellett találsz írást. A Philadelphia-Gresham biztosítási kötvényét. Ér-

vényes „in case of suicide" is! Öngyilkosság esetében is. Van pénzetek bőven, útra kelni, otthon kezdeni. Menj haza, siess! — én élve nem mehettem volna veletek, mert nincs miből. Most megszereztem egy pisztolylövéssel — és jövök veletek lélekben. Isten velünk!...

Az asszony lassan összehajtotta az írást és fölállt. Fiatal volt és karcsú, de nehezen kelt fel. Előbb csak két térdre, aztán féltérdre. Mikor állott, szinte tántorgott. A kis Ádám kérő hangon kérdezte:

— Anya, édes anya, mikor jön haza édesapa?

Az apró leányka belekapaszkodott az asszony szoknyájába és ismételgette:

—... Mikor jön haza?

Özvegy Lázár Andrásné jóságos arccal, amilyent csak a fájdalom tud formálni —, és mégis kemény arccal, amilyent az embermárványból csak a kétségbeesés tud faragni, — ránézett a gyerekekre, megsímogatta őket és erőltetett mosollyal mondta:

— Apa nem jön ide. Mi megyünk utána...

A fiúcska ficánkolt örömében:

— Utazunk! utazunk! Kordéval indiánok közé? vasúton nagy városokba? Hajókon a nagy tengeren?

A kisleány sejtelmesen szomorú maradt. Hallgatott.

Az asszony mindkettőt magához ölelte.

— Gyerekek, átmegyünk a nagy vizen. Utazunk napokig ezüstös hajókon. Ragyogó napfényben, csillagos éjtszakákon. Megyünk olyan országba, mely volt. Ma nincs. Mire odaérünk: lesz. Megyünk Nagy-Magyarországba...

— És apa már ott van? — faggatta a kisfiú.

— Hogyne. Ott van — és mégis velünk utazik. Nappal nem látjátok, mert építi nektek azt a szép Magyarországot. De éjjel, mikor behúnyjátok szemeteket, oda ül kis ágyatokhoz és csak titeket néz...

Befordultak a blokkházba.

Lepergett egy hét. O'Curry sheriff megint ott állt féllábbal musztángja kengyelében, félkézzel lova sörényén játszott.

— Hát akkor Mam, megvenném ezt a kis házat, ezt a kis földet. Az üres házat. Mert legszívesebben megvettem volna a házat három lakójával együtt. De hát ez nem lesz ám elég a gőzösre, a nagy útra, odahaza ízesebb falatra. Olcsó itt a föld. A Pacific-vasútat másfelé vezetik.

— Dear Mr. O'Curry, ön igaz jóbarát. Ne törődjék ezzel. Van, miből. Szegény Andrew életbiztosítást kötött. Ő azért ment el, hogy mi kapjuk a nagy pénzt és hazamehessünk — újra magyaroknak...

A sheriff hátralökte nagy kalapját és megtörölte homlokát. Elgondolkozva veregette lova nyakát. Aztán átbámult az írtásba, melynek végében ezüstös bárányfelhők tolongtak odább. Mintha olvasta volna az ég báránykáit, hányan is lehetnek ebben a végefogyhatatlan nyájban. Majd hirtelen lehajolt és kérges tenyerével fölmarkolta a kis Ádámot, azután a kis Évát és egymás mögé rakta őket a nyeregbe, mint két kedves kis játékot. Gyerekesen, szomorúan nevetett:

— Allright, kis Adam. Nem cow-boy! Huszár! Allright, kis Eveline, nem prairie, — hanem puszta...

Fejét rázva rakta őket vissza a gyöpre. Kezet nyujtott az asszonynak és tovább feledte markában a fekete asszony fehér kezét, mint máskor.

— Mam, God bless you. Én ír ember vagyok. A zöld Erin az én hazám. Ott van ám nyomor! Mikor elmentem húsz év előtt, a bérlőnek úgy kellett az életét is kibérelnie... Rozsdás volt a lánc a halász csónakán és éhen halt a gyerek a kunyhóban vagy a csónakban. Na, hogy is hívják — kotorászott zsebében — leírtam magamnak, — igen — és elolvasta — Moore Tamás panaszát, — az én hazám sorsát:

Mikor lesz vége?! — az égre fel
Erin zokog — Te mostoha!
A hullámokból ráfelel
A démon hangja: hát soha!

Összehajtogatta a gyűrött kis cédulát és betömte a zubbonyába.

— Hát én ír ember vagyok. Értem, hogy valaki az akar maradni, akinek született. Haza akar menni, ahonnan apja,

anyja jött. Ír ember vagyok. Most csak annyit mondok: szegény O'Currynek sohasem lesz felesége...

Elköszönt. Vágtatott arrafelé, hol az írtás végében ezüstbáránykák tolongtak végefogyhatatlan sorban.

Az asszony meg rakosgatott a ládába. Gonddal hajtogatta a molyette honvédatillát, a szakadozott, feslett rongyot, mely mesél. A gyerekek körülötte ugrándoztak: Megyünk! utazunk! Apához — haza! Odakünt egymásután kiteregette a mennyég csillagos lobogóit, melyeken több a csillag, mint a leghatalmasabb ország lobogóján. Csupa jó csillag. Ugyanazok, melyek most messze, magyar földre is néznek...

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK